

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloos ja arheoloogia instituut
Eesti ajaloo osakond

Mihkel Braun

**Nõukogude Eesti honorarisüsteemi põhijooni aastatel 1944–1969:
institutsiooni- ja isikukeskne vaatenurk ilukirjanduse näitel**

Magistritöö

Juhendaja: prof Tõnu-Andrus Tannberg

Tartu 2025

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
Uurimisküsimused ja töö ülesehitus	4
Historiograafia ja valdkonna uurimisseis.....	5
Allikad.....	11
1. Raamatuelu, kirjastussüsteem ja ajastu poliitiline kontekst aastatel 1944–1969.....	13
1.1. 1944–1953: Stalinistlik ajajärk	13
1.1.1. Kultuuripoliitiline kontekst.....	13
1.1.2. Kirjastussüsteem	18
1.2. 1953–1969: Mitmepalgeline „sulaaeg”.....	21
1.2.1. Ajastu kultuuripoliitiline kontekst	21
1.2.2. Kirjastussüsteem sulaajal	26
1.3. Kirjandus ja honorarid kui vahend ning abinõu Nõukogude kultuuripoliitikas	30
2. Honoraride süstemaatika Eesti NSV-s.....	34
2.1. Ülevaade teemakohasest seadusandlusest.....	34
2.2. Autoritasude maksmise üldpõhimõtted.....	38
2.3. Honorarimäärad teoseliikide järgi.....	42
2.3.1. Honorarid ilukirjanduslikelt teostelt	42
2.3.2. Honorarid tõlkimise ja toimetamise eest.....	47
2.3.3. Honorarid kordustrukkide ja kogutud teoste, teoste avaliku esitamise ja avaldamise eest televisioonis või raadios	53
3. Autorihonorarid kui sissetulek.....	63
3.1. Honorarid institutsionaalsest vaatenurgast	63
3.1.1. Ajalehed ja kirjastused (1946, 1956, 1966–1967)	63
3.1.2. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakond (1950–1967).....	67
3.1.3. Üleliidulise Autoriõiguste Kaitse Valitsuse Eesti osakond (1959, 1965).....	72
3.2. Autoritasud indiviidi perspektiivis: Betti Alver.....	75
3.2.1. B. Alveri ühiskondlik positsioon autori ja tõlkijana	75
3.2.2. B. Alveri sissetulekud tõlketöödelt ja omaloomingult.....	79
Kokkuvõte.....	101
Summary	106
Kasutatud allikad ja kirjandus.....	109
Lisad.....	115
Lisa 1. 1946. aastal vabariiklikest ajalehtedest üle 10 000 rbl teeninud autorite loend.....	115
Lisa 2. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmete 82 ankeedi andmestik aastatest 1950–1960.....	115
Lisa 3. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmete 84 ankeedi andmestik aastatest 1961–1967.....	121

Sissejuhatus

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis teise ilmasõja lõpuaastal oli murranguline sündmus, millest ei jäänud puutumata ükski tolleaegse ühiskonna osa. Radikaalne teisenemine ootas ees nii poliitilises elus, majanduses kui ka kultuuri- ja kirjandusvaldkonnas.

Ühiskonna kontrollimiseks kasutas uus režiim erinevaid vahendeid ning üheks viisiks muust maailmast eraldatud Eesti nõukogustamisel oli trükisõna ja kirjandus. Riiki juhtima asunud kommunistlik partei kaotas senise loomevabaduse ja pani selgelt paika, milline peab olema uue aja kirjandus, kunst ja kultuur ning millisel moel peab neid viljelema. Selliseks ainuõigeks loomemeetodiks oli sotsialistlik realism ning sisuteemaks uue võimu saavutused.

Ehkki oma nägemuse läbisurumisel ei kohkutud tagasi ka massirepressioonide kasutamise ees, hoidis võimukandjate teine käsi survemeetmete kõrval „präänikut”, mis pidi loovintelligentsis tekitama konformistliku tungluse muutunud aja nõuetega priitahtsi kaasa minna. Selleks präänikuks olid ühiskonna „eesrindlikuimale“ osale pakutud privileegid. Sellistena võib nimetada riiklike personaal pensione ja soodsalt saadud luksuslikumaid eluasemeid. Üheks selliseks hüveks olid ka siinse magistratöö fookuses olevad honorarid. Kui aga muu sai tihti osaks üksnes üsna kitsasse ja ametlikult reguleeritud nomenklatuuri kuulujatele, siis honoraripoliitika puudutas universaalselt kogu Nõukogude loovintelligentsi, proosakirjanikest ja luuletajatest kuni heliloojate ja maalikunstnikuteni.

Kui märkimisväärset osal Eesti Vabariigi aegsetest kultuuritegelastest õnnestus enne „raudse eesriide“ langemist põgeneda vabasse maailma ja seal uutes oludes loomingulist tegevust jätkata, siis sõjakoleduste kiuste Eestisse jäänud, kuid ka alles pisut hiljem loometeed alustanud debütandid seisis silmitsi küllalt eksistentsiaalse dilemmaga. Sobimatule kirjandusele näidati koht kätte küllalt sirgjoonelisel – lisaks üleüldisele tsensuurile ja keelatud raamatute nimekirjade koostamisele raiuti näiteks Tartu Riikliku Ülikooli akadeemilises raamatukogus olnud valed teosed ka lihtsalt kirvega pooleks, nagu on meenutanud kirjanik Jaan Kross.¹

Samal ajal naasid kodumaale vahepeal Nõukogude tagalas tegutsenud kirjanikud, kes olid oma otsuse nõukogude režiimi kasuks juba teinud ning alustanud ka Eesti kirjanduselu ümberkorraldamisega uue võimu antud juhtnööride järgi. Sellisel moel loodud Nõukogude

¹ Jaan Kross (1995). *Vahelugemised VI*. Tallinn: Bibliotecha Baltica, lk 10.

Eesti Kirjanike Liit pidi kogu siinse erinäolise ja lõhestunud kirjarahva liitma „ühiseks pereks”, mis teeniks truult riigi ja partei huvisid.²

Uurimisküsimused ja töö ülesehitus

Käesoleval uurimistööl on neli põhilist eesmärki: 1) selgitada autoritasude rolli Nõukogude kultuuripoliitika elluviimise vahendina; 2) anda süstemaatiline käsitlus Nõukogude Eestis aastatel 1944–1969 kehtinud honorarisüsteemi üldistest põhimõtetest ilukirjanduse suhtes, eristades seejuures näiteks uusloomet ja tõlkimist; 3) illustreerida üksikjuhtumite näidetega, kuidas eelmainitud teoreetilised printsiibid reaalses elus toimusid, kasutades selleks nii erinevate institutsioonide kui üksiku autori vaatenurka; 4) lisaks eelnevale, tutvustades uusi allikaliike ja edasisi uurimissuundi, luua tugev baas edasistele uurijatele teemaga seotud arvukate ala- ja kõrvalteemade käsitluseks. Nende nelja peamise sihi kõrvalt on töö eesmärgiks ka üksiku autori juhtumiuuringu näidete põhiliseks allikaks oleva Betti Alveri uurimisloo täiendamine. Tema loomingulise ja tõlkealase töö eest saadud autoritasusid on seni käsitletud üksnes juhuslikult.

Töös käsitletakse võrdlev-ajaloolisel meetodil honorariteematikat aastatel 1944–1969. Seeläbi saab hõlmata kaht eriilmelist perioodi kultuuripoliitikas – nii stalinlikku surveajastut kui ka nn „Hruštšovi sula“. Teisalt toetavad sellist raamistust ka allikad, sest esimene Eesti NSV seadusandluses honorare käsitletud määrus ilmus 1944. aastal ning sobiva lõpp-punkti pakub mõnevõrra hilisem Eesti NSV Ministrite Nõukogu autoritasude määrus aastast 1969.

Ehkki honorare maksti paljudele loovisikutele, on siinse töö huviorbiidis kirjanikud. Kui küsida, miks keskenduda sel viisil just kirjanduse lähivaatlusele, sobib löövas sõnastuses vastus laenata Eve Annukilt: „Kirjandus oli Nõukogude Liidu kultuuripoliitikas oluline ideoloogiatöö vahend, millel oli ühiskondlikult suur roll: selle kaudu sai kasvatada uut, nõukogude inimest”.³ Nõukogude inimese kasvatamisel etendas olulist rolli just ilukirjandus. Siinkohal saab vaid nõustuda Olaf Mertelsmanni seisukohaga, et nõukogude ühiskonna oli „inimeste harimine ja kasvatamine (võimalikult režiimitruult) eelkõige ilukirjanduse ülesanne”.⁴

² Tõnu Tannberg (2021). „„Kuid kirjanike liit pole seni veel kõiki suutnud liita ühiseks pereks”. Lisandusi Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu asutamise loole aastatel 1943–1946“. – *Keel ja Kirjandus*, 7 (LXIV), lk 571–598.

³ Eve Annuk (2023). „Eesti NSV kirjanduslikud konsultandid kui väravavalvurid“. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 128–144 (siin lk 128).

⁴ Olaf Mertelsmann (2023). „Piiratud vaatenurk kirjanike liidule Eesti NSV-s“. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 259–263 (siin lk 263).

Selgituseks näidisautorina just Betti Alveri kasutamise kohta mitmete teiste toleaegete kirjanikke hulgast, on ühest küljest tema mitmekülgne loominguline tegevus. Teisalt on üsna markantsel moel ja mitmel korral muutunud tema ühiskondlik positsioon vaadeldaval ajajärgul. Kolmandaks on oluline, et tema kohta ja temalt on säilinud küllaltki rikkalik allikmaterjal, mis lubab üldse seesugust uurimist ette võtta, ning viimaks vähemolulisena – siinkirjutaja lembus tema luule suhtes.

Töö on jaotatud vastavalt eesmärkidele kolmeks peatükiks. Neist esimese fookuses on ajajärgu 1944–1953 kultuuripoliitika ja kirjastustegevus ning autoritasude roll nende kontekstis. Töö teine peatükk käsitleb süsteemselt honoraride määramise ja väljamaksmise korda ning toimunud muudatusi, analüüsides eelnevat lisaks kitsamate valdkondade (proosa, luule, tõlkimine) kaupa. Kolmandas peatükis vaadeldakse autorihonoraride tegelikku ulatust ja laekumisega seotud üksikasju. Seda erinevate kirjandusväljal tegutsenud institutsioonide dokumentatsiooni põhjal (kirjastused, NSVL Kirjandusfond, Üleliiduline Autoriõiguste Kaitse Valitsus) ja keskendudes seejärel kitsamalt individuaalsele vaatenurgale läbi Betti Alveri tõlketööde ja autoriloomingu.

Historiograafia ja valdkonna uurimisseis

Kõige üldisemas plaanis võib öelda, et honoraride valdkonna uurimisseis on käesoleva töö kirjutamise ajal suuresti samasugune nagu 2011. aastal – Eve Annuki sõnastuses: „väga vähe uuritud”. Põhiliseks teemakohaseks erikäsitlemiseks on siiani jäänud Annuki ajakirjas *Methis Studia Humaniora Estonica* avaldatud artikkel „Honoraripoliitikast Eestis stalinismiperioodil”⁵, mis on ka siinse töö kirjutamisel olnud väärt suunanäitajaks. Lisaks mõningate esmaste autorihonoraride toimimisprintsipiide selgitamisele tõi Annuk asjakohaseid allikaid konkreetseid näiteid luuletaja Ilmi Kollale makstud autoritasudest.

Päris uurimata pole teema järgnevatel aastatel siiski jäänud. Uute uurimustena tuleb kindlasti ära nimetada näiteks Äli-Ann Klooreni Eesti Muusika- ja Teatriakadeemias 2019. aastal kaitstud magistr töö „ENSV Heliloojate Liit ja NSVL Muusikafondi Eesti Vabariiklik Osakond aastatel 1944–1966”.⁶ Selle põhifookus ei olnud küll suunatud autoritasude käsitlemisele, kuid

⁵ Eve Annuk (2011). „Honoraripoliitikast Eestis stalinismi perioodil”. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 5 (7) lk, 41–54.

⁶ Äli-Ann Klooren (2019). *ENSV Heliloojate Liit ja NSVL Muusikafondi Eesti Vabariiklik Osakond aastatel 1944–1966*. Magistritöö (juh. dots. Anu Kõlar), Eesti Muusika ja Teatriakadeemia Muusikateaduse, interpretatsiooni- ja muusikapedagoogika ning kultuurikorralduse osakond. Tallinn.

siiski on kümmekond lehekülge pühendatud heliloojatele honoraride, teoste tellimise ja kirjastamise puhul makstud rahasummade analüüsile, andes seega hea ülevaate honoraride toimimisest muusikaelus. Sellist teemakeskset tähelepanu vajaksid pärast siinse uurimuse ilmumist veel näiteks kõiksugu draamateosed (nii kirjastamise kui ettekandmise vaatest), kunstielu ning samuti mittebelletristilised kirjandusteosed nagu näiteks erinevat liiki teadustööde publikatsioonid, lisaks õppe-, tehnika- ja poliitikaalane kirjandus.

Samalaadne motiiv – autoritasude aspekti käsitlemine n-ö „möödamannes“ oma põhilise uurimisteema kõrvalt – iseloomustab veelgi otsesemalt mõningaid teisi vahepealsetel aastal ilmunud kirjutisi. Nõnda leiab honoraritemaatika vaid äramainimisi näiteks Sirje Oleski sulest ilmunud monograafiast⁷ Kirjanike Liidu tegevuse kohta Nõukogude võimu all, Rita Peirumaa magistritööst „sulaaja“ kunstielust⁸, Aile Möldre ülevaatest kirjastustegevuse ja raamatuelu kohta aastatel 1940–2000⁹ ja nii edasi, kuivõrd kõiki selliseid üksikmainimisi pole võimalik siin loetleda.

Kõneldes aga Nõukogude loovintelligentsi ning kirjanike riigipoolsest pärjamisest autoritasude kõrval erinevate muude hüvedega, saab rõõmuga tõdeda, et pilt on mõnevõrra mitmekesisem. Tõnu Tannberg on Hans Leberechti juhtumi pealt näitlikustanud Stalini preemia institutsiooni toimimist liiduvabariikliku kirjandusvaldkonna võtmes ning näidanud, kuidas seda kasutati ka kohaliku kirjandus- ja kultuurielu sovetiseerimiseks.¹⁰ Nagu on osutanud Eve Annuk, siis samalaadset varjatud funktsiooni omasid tegelikkuses ka kõrged autoritasud.¹¹ Stalini preemia kõrvalt eksisteeris aga mitmeid teisi rahalisi tunnustusi, toimus auhindadega kirjandusvõistlusi jne, mida saaks kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetoditega tulemuslikult vaagida nii tasude ulatuse kui nende korraldamise tagamõtte osas.

Tannberg on ka mõnevõrra avanud Kirjanike Liidu majandusorganisatsiooni NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna toimimist, mille kaudu toimus muuhulgas fondi liikmete varustamine toiduainete ja tööstuskaupadega, kuid ka samuti erinevate rahaliste toetuste (töövõime kaotusel, elamispiinnaga seotud kuludeks, loominguga tegelemiseks jne)

⁷ Sirje Olesk (2022). *Aegade lugu. Kirjanike Liit Eesti NSV-s*. Tallinn: Eesti Kirjanike Liit. – Honoraritemaatika napile käsitlemisele juhitakse tähelepanu ka ühes teose kohta ilmunud arvustuses, vt Mertelsmann 2023.

⁸ Rita Peirumaa. (2004). *Hruštšovi aja „sula“ ning muudatused ENSV kunstipoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*. Magistritöö (juh. prof. Jaak Kangilaski), Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo osakond.

⁹ Aile Möldre (2005). *Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

¹⁰ Tõnu Tannberg (2023). „„See inimene oskab näha! Oskab kirjutada!“ Stalini preemia kui kirjanduselu nõukogustamise vahend Hans Leberechti näitel”. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 68–90.

¹¹ Annuk 2011, lk 52.

väljamaksmine ning pääsmete jaotamine sanatooriumitesse ja puhkekodudesse.¹² Sisuliselt kõik need teemad võimaldavad fookuseeritud käsitlemist ning vajavad veel arhiivis ootavate allikate põhjal läbiuurimist.

Parem on seis kirjanike eluruumide uurimisel. Loovintelligentsile soodsamatel tingimustel võimaldatud elamispiiride loomeliitide korterelamute näitel ning ka nende sõjajärgseid elutingimusi oma bakalaureusetöös uurinud Kadri Vahe.¹³ Kitsamalt nomenklatuurile mõeldud eluasemetest, nende ehitamisest ja jaotamisest tegi oma magistr töö Vahet juhendanud Epp Lankots.¹⁴

Kirjanikele osaks saanud riiklikest personaalpensionidest on Friedebert Tuglase näitel kirjutanud Valdur Ohmann.¹⁵ Üleüldisemalt on pensionisüsteemist seejuures nelja aastakümne eest kirjutanud Salme Ahelik.¹⁶ Pensionitemaatika süvendatud käsitlemine Eesti NSV kirjanike seisukohalt, kaasates erinevate ajalõikude raames nii personaal- kui nn „regulaarpensione”, seisab aga suuresti veel ees.

Veel ühe tahu äravalitud kirjandusrahvale võimaldatud hüvedest moodustasid loomingulised lähetused ja välisreisid, mida on käsitletud mitu autorit. Loomingulistest komanderingutest Jossif Stalini valitsusajal on kirjutanud Aive Mandel¹⁷, siinsete kirjanike esimestest välisreisidest Nikita Hruštšovi võimuperioodil Anu Raudsepp.¹⁸ Endiselt ootab oma järke Kirjanike Liidu ja Kirjandusfondi kaudu võimaldatud loomemajade kontseptsiooni avamine ja nende kasutamine kirjanike poolt.

Mitmeid käsitlusi on ilmunud ka välisautoritelt, ehkki need keskenduvad üldiselt Nõukogude Liidule tervikuna, mitte ei vaatle eraldi Eesti NSV-d ja siinseid olusid. Varasematest töödest väärrib tähelepanu näiteks Mervyn Matthews'i algupäraselt 1978. aastal ilmunud monograafia

¹² Tõnu Tannberg (2022). „Dokumentaalne pilguheit Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu tegevusele aastail 1940–1948”. – *Tuna*, 1, lk 87–93.

¹³ Kadri Vahe (2021) *Töö privaatsfääri kujundajana: loominguliste liitude korterelamud Nõukogude Eestis*. Bakalaureusetöö (juh. Epp Lankots, PhD). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskond.

¹⁴ Epp Lankots (2005). *Klassideta ühiskond kõverpeeglis. Nomenklatuuri kortermajad Tallinnas 1945–1985*. Magistr töö (juh. prof. Krista Kodres) Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kunstiteaduse Instituut.

¹⁵ Valdur Ohmann (2021). „Friedebert Tuglase pöördumisi ENSV võimuladviku poole”. – *Tuna* (3), lk 113–122.

¹⁶ Salme Ahelik (1980), „Üleminek riiklikule sotsiaalkindlustele Eestis aastail 1940–1941“, *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*. 29. Ühiskonnateadused. (3), lk 268–279.

¹⁷ Aive Mandel (2011). „Eesti kirjanike loomingulised komanderingud stalinismi ajal”. – *Ajalooline Ajakiri*, 2 (136), lk 153–187.

¹⁸ Anu Raudsepp (2023). Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid sulajaal julgeolekupoliitilises kontekstis. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 209–223.

„Privilege in the Soviet Union: A Study of Elite Life-Styles under Communism”¹⁹, mis käsitleb laiemalt Nõukogude ühiskonna eliidi üleüldist privilegeeritud elujärge, võrreldes seda nii liidukodaniku olmeeluga kui ka mõnedes teistes maades valitsenud olukorraga. Siiski on ta seejuures pühendanud mõned leheküljed eraldi ka loometöö eest makstud honoraridele ja selles vallas toimunud muudatustele. Vene autoritest olgu nimetatud Valentina Antipina, kes on kirjutanud kirjanike materiaalsest toimetulekust ja hüvedest nii 1920–1950. aastaid käsitlevas kogumikuartiklis²⁰ kui olmeelust aastatel 1930–1950 oma 2005. aastal ilmunud monograafias.²¹ Alates nn „sulaajast“ kuni perestroika-perioodini on Nõukogude kirjarahva igapäevaelu uurinud Aleksandr Vaskin.²² Veel võib näitena konkreetsemast teemakeskusest käsitlusest ära nimetada Anna Ivanova²³ artikli riiklikutest Берёзка-ketikauplustest, kuhu oli praktiliselt asja üksnes ühiskonna eliidil ja selle hulka kuulunud kirjanikel.

Laiemalt paigutub kirjanike tasustamine mõistagi üleüldisesse Nõukogude Eesti kirjandus- ja kultuurielu uurimisse, mida on erinevad autorid uurinud küllaltki erisuguses ulatuses ja fookusega. Kõige üldisemate käsitlustena näiteks Cornelius Hasselblatti mahukas monograafia Eesti kirjanduse ajaloost²⁴, mis käsitleb ka Nõukogude aega. Samuti Toomas Karjahärmi ja Väino Sirgu kolmeosalise raamatute sarja viimane osa Eesti haritlaskonna olukorras aastatel 1940–1987.²⁵ Peaasjalikult Eesti NSV-s toimunud kirjastustegevusest ja raamatulevist on küllaltki ammendavalt kirjutanud Aile Möldre.²⁶ Hariduse ja kultuuri ekspansiooni on ülevaatlikult käsitlenud Olaf Mertelsmann.²⁷

¹⁹ Mervyn Matthews (2011). *Privilege in the Soviet Union (Routledge Revivals): A Study of Elite Life-Styles under Communism*. (I vlj.). New York: Routledge.

²⁰ В. А. Антипина (2017). „ССП СССР: методы руководства литературным процессом и стратегии выживания литераторов в 1945-1954-е годы”. *Культура и власть в СССР. 1920–1950-е годы: Материалы IX международной научной конференции. Санкт-Петербург, 24-26 октября 2016 г.* Москва: Политическая энциклопедия & Президентский центр Б. Н. Ельцина, lk 219–230.

²¹ В. А. Антипина (2005). *Повседневная жизнь советских писателей. 1930–1950-е годы*. Москва: Молодая гвардия.

²² Александр Анатольевич Васькин (2022). *Повседневная жизнь советских писателей от оттепели до перестройки*. Москва: Молодая гвардия.

²³ Anna Ivanova (2013). „Shopping in Beriozka: Consumer Society in the Soviet Union”. – *Zeithistorische Forschungen*, 10 (2), lk 243–263.

²⁴ Cornelius Hasselblatt (2016). *Eesti kirjanduse ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

²⁵ Toomas Karjahärm, Väino Sirk (2007). *Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987 (Eesti haritlaskonna ajalugu 3. köide)*. Tallinn: Argo.

²⁶ Aile Möldre (2005). *Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.

²⁷ Olaf Mertelsmann (2005), „Die Ausweitung von Kultur und Bildung als Stütze des sowjetischen Systems in Estland“. *Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod. Estland 1939–1953*. Olaf Mertelsmann (koost.). Hamburg: Bibliotheca Baltica, lk. 251–265.

Kirjanike Liitu Nõukogude ajal on uurinud eelmainitud Sirje Olesk ja Tõnu Tannberg²⁸, varasemal ajal ka näiteks Õie Elango.²⁹ Lisaks väärrib mainimist Maarja Leedjärve³⁰ käsitus noorte autorite tegevusest KL-i juures. Kirjanduselu juhtimisega seotud nomenklatuursetest ametikohtadest on kirjutanud Olev Liivik³¹ ning nomenklatuurisüsteemist üldisemalt Mariliis Hämäläinen.³² Nõukogude kultuuripoliitika ja selle ellu rakendamise mehhanismid aastatest 1944–1954 olid Tiiu Kreegipuu³³ magistritöö põhiline huviobjekt. Oma 2011. aastal doktoritöös³⁴ võttis ta luubi alla kommunistliku partei poolse ajakirjanduse kasutamise ideoloogilise tööriista- ja propagandarelvana. Samuti on ta uurinud kultuurielu nõukogustamist.³⁵ Kultuuripoliitikat veidi hilisemal ajal, aastatel 1953–1969 on analüüsinud Olaf Kuuli.³⁶

Kitsamalt aastate 1940–1953 kohta on ilmunud mitmeid erinevaid teemasid – repressioonidest ja võimuorganite struktuurist kuni kultuurielu nõukogustamise ja käsumajandusele ülemineku kirjeldamiseni — koondav Eesti Ajalooarhiivi Toimetiste sarja väljaanne (koostaja Tõnu Tannberg).³⁷ Vägivaldselt Nõukogude Liiduga liidetud Balti riikide sovetiseerimisest n-ö Nõukogude Baltikumiks, selle protsessi meetoditest, kulgemisest ja eripäradest on laiaulatusliku uurimuse koostanud Jelena Zubkova.³⁸ Väärtuslik käsitus konkreetselt kirjanduslikust tõlkimisest võimu ideoloogiliste eesmärkide saavutamise vahendina

²⁸ Tõnu Tannberg (2021). „„Kuid kirjanike liit pole seni veel kõiki suutnud liita ühiseks pereks”. Lisandusi Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu asutamise loole aastatel 1943–1946”. – *Keel ja Kirjandus* 7 (LXIV), lk 571–598.

²⁹ Õie Elango (1984). „Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmeskonna kujunemisest aastail 1943–1980”. – *Looming*, nr 8, lk 1119–1134.

³⁰ Maarja Leedjärv (2023). „Noored kirjanikud õigele ideoloogilisele rajale. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu noorte autorite koondise tegevus aastatel 1949–1952”. – *Tuna*, 4, lk 34–50.

³¹ Olev Liivik (2023). „Nõukogude Eesti nomenklatuurne kirjanduselu. EKP keskkomitee nomenklatuur ja liiduvabariigi kirjandusjuhid”. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 91–109.

³² Mariliis Hämäläinen (2011). *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nomenklatuur 1945–1953*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³³ Tiiu Kreegipuu (2005). *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trükiajakirjanduse näitel*. Magistritöö (juh. Tõnu Tannberg, PhD). Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo osakond.

³⁴ Tiiu Kreegipuu (2011). *The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³⁵ Tiiu Kreegipuu (2007). „Eesti kultuurielu sovetiseerimine”. *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised*, 15 (22). Tõnu Tannberg (koost.). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 352–388.

³⁶ Olaf Kuuli (2002). *Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969*. Tallinn: O. Kuuli.

³⁷ Tõnu Tannberg (2007). *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Eesti Ajalooarhiivi toimetised*, 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

³⁸ Jelena Zubkova (2009). *Baltimaad ja Kreml 1940–1953*. Tallinn: Varrak.

sõjajärgsete aastate Eesti NSV näitel pärineb Daniele Monticelli sulest.³⁹ Andes suurtele protsessidele konkreetse vaate üksikisiku kaudu, on sisuka ülevaate Marta Sillaotsa repressioonide aastatel 1950–1951 kirjutanud Külliki Steinberg.⁴⁰

Sarnaselt üldisema kultuuri- ja kirjanduselu ning -poliitika kajastamisega on küllalt hästi uuritud ka Betti Alveri loomingut ja isikulugu. Oluliseks autoriks on oma monograafiaga olnud Karl Muru.⁴¹ Enn Lillemets ja Kristi Metste on koostanud Alveri kirju, temaga seotud meenutusi ja muid samalaadseid materjali koondava mahuka mälestusteose,⁴² kusjuures Metste koostas ja publitseeris hiljem koos Eve Annukiga B. Alveri ja tema abikaasa Mart Lepiku omavahelise kirjavahetuse.⁴³ Samuti on ta publitseerinud erinevaid väljavõtteid Alveri päevikust.⁴⁴

Alveri elu- ja loomekäiku on koos teiste Arbujate kirjandusrühmituse liikmetega käsitletud veel ka näiteks Vallo Kepp.⁴⁵ Kitsamalt tema tõlketgevusest ja selle ideoloogilis-ideelist konteksti on tulemuslikult uurinud Katiliina Gielen, võrreldes seda näiteks Friedebert Tuglase ja Marta Sillaotsa elukäiguga.⁴⁶ Alveri tõlketöid on Maksim Gorki „Lapsepõlve“ näitel juhtumiuuringuna analüüsinud Maria Borovikova.⁴⁷ Mis aga puudutab Betti Alverile tema loomingut eest makstud honorare, ehkki need üksikute puhkudel⁴⁸ äramärkimist leiavad, siis on need enne käesolevat magistritööd olnud siiski süstemaatilisemalt käsitlemata.

³⁹ Daniele Monticelli, (2011). „‘Totalitarian Translation’ as a means of Forces Cultural Change: The Case of Postwar Soviet Estonia”, Antoine Chalvin, Anne Lange, Daniele Montivelli (toim.). *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, lk 187–201.

⁴⁰ Külliki Steinberg (2024). „Toimik nr 12910: Marta Sillaotsa vangistamine ja kohtuprotsess 1950–1951”. – *Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat*, XII, lk 100–116.

⁴¹ Karl Muru (2003). *Betti Alver. Elu ja loominguga lugu*. Tartu: Ilmamaa.

⁴² Enn Lillemets, Kristi Metste (2007). *Betti Alver. Usutlused. Kirjad. Päevikukatked. Mälestused. Lisandusi tundmiseks*. Tallinn: Tänapäev.

⁴³ Kristi Metste, Eve Annuk (2015). *Minu lamp põleb. Betti Alveri ja Mart Lepiku kirjavahetus 1947–1970*. Tallinn: Varrak.

⁴⁴ Kristi Metste (2006a). „Betti Alveri päevik 1955–1956”. – *Tuna*, 3, lk 122–141; Kristi Metste (2006b). „Betti Alveri päevik 1955–1956 II”. – *Tuna*, 4, lk 129–141.

⁴⁵ Vallo Kepp (2017). *Üheksa arbujat. Profiliid. Tööhüpoteesid. Tsitaadid. Fotod*. Jõgeva: Betti Alveri Muuseum.

⁴⁶ Katiliina Gielen (2011), „Authors as Translators: Emerging Hierarchical Patterns of Literary Activity”, Antoine Chalvin, Anne Lange, Daniele Montivelli (toim.). *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, lk 201–212.

⁴⁷ Maria Borovikova (2020). „Betti Alver Maksim Gorki „Lapsepõlve“ tõlkijana”. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 25, lk 50–67.

⁴⁸ Vt nt Annuk 2011, lk 48–49.

Allikad

Käesoleva magistritöö tähtsamad allikad võib jagada üldistatult nelja laiemasse rühma: seadusandlikud aktid, ajakirjandus, institutsioonide dokumendid ja Betti Alveri isikuarhiivi materjalid.

Andmaks ülevaadet honoraride väljamaksmise korrast ning nende normeeritud suuruselt on kasutatud Eesti NSV Teatajas ilmunud ENSV Rahvakomissaride Nõukogu ja Ministrite Nõukogu sellekohaseid määruseid aastatest 1944–1969, võttes arvesse ka nende koostamisel kasutatud mustandeid, kooskõlastusi ja muid selgitusmaterjale.⁴⁹ Kuivõrd töö fookus on ilukirjandusel, on ka seadusandluse – nagu ka muu allikmaterjali – analüüsil põhilise tähelepanu all just seda valdkonda puudutavad aktid ja määrused.

Omaaegse kultuuripoliitika kirjeldamisel, täpsemalt honoraride rolli indikeerimisel, on lisaks varasemate uurijate teostele abiks olnud kaasaegne ajakirjandus (nt Kirjanike Liidu väljaanne *Sirp ja Vasar*), kus trükiti ära mitmeid juhtivtegelaste kõnesid ja programmilisi artikleid. Samuti tulevad sedalaadi väljaanded (nt nädalaleht *Kodumaa*) kasuks mõnede Alveri teoste käsitlemisel, kuna sealt leiab infokilde näiteks raamatute müügile jõudmise ja hinna jälgimiseks.

Institutsionaalse vaatenurga kaudu on autoritasude temale lähenemiseks pruugitud mitmete kaasaegsete kirjastuste (Eesti Riiklik Kirjastus, Eesti Raamat, Valgus, Kunst) dokumentatsiooni ja nendega peetud kirjavahetusi, samuti ajakirjandust puudutavaid ülevaateid näiteks Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee materjalidest. Eraldi äramainimist vääriks ka Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu dokumendid, sealhulgas kirjavahetus teiste asutuste ning isikutega.

Nõukogude Eesti autoriõiguste kaitset ja sellealaseid rikkumisi puuduva analüüsil on kasutatud Üleliidulise Autoriõiguste Kaitse Valitsuse (ÜAÕKV) Eesti kohaliku esinduse⁵⁰ ametkondlikku arhiivi. Eriti just ÜAÕKV materjalidega töötamist raskendas seejuures tõsiselt asjaolu, et need on täielikult venekeelsed, seejuures sõltumata sellest, et parasjagu käsitlemisel on näiteks Eesti NSV-s toimuv. Samuti on materjalid ajuti lünklikud ning mitte alati ei ole võimalik läbivalt ja lõpuni jälgida, kuidas üks või teine juhtum viimaks lahenes.

⁴⁹ Nt Rahvusarhiiv (RA), ERA.R-1945.1.619. *Eesti NSV Ministrite Nõukogu määruse 12. märtsist 1963. a. nr. 129 aatete muutmise kohta „Kirjandusteoste autorihonorari kohta“* (16.08.–11.09.1968).

⁵⁰ RA, ERA.R-2234. *Üleliidulise Autoriõiguste Agentuuri Eesti vabariiklik osakond* (1944–1992).

Ülioluliseks tuleb hinnata Kirjanike Liidu majandusorganisatsioonina tegutsenud NSVL Kirjandusfondi, täpsemalt selle Eesti NSV vabariikliku osakonna⁵¹ arhiivimaterjale. Siin on keskseteks Fondi kuulunud kirjanike kohustuslikus korras organisatsioonile saadetud isikuankeedid aastatest 1950–1967. Neist saab teada nii autorite hinnangulise aastase sissetuleku kirjanduslikult töölt kui ka teisalt informatsiooni nende muude sissetulekute kohta (töökohtadelt teenitav kuupalk, riiklikud pensionid), rääkimata muudest isikuandmelistest aspektidest (perekonnaseis, elukoht, autasud jne).

Honoraride temaatika käsitlelusele indiviidi perspektiivist on kõige olulisemaks olnud Betti Alveri isikufond⁵² Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, mis sisaldab nii temaga sõlmitud kirjastuslepinguid kui ka autori ulatuslikku kirjavahetust mitmesugustel teemadel nii kirjastuste kui kaasaegsetega. Mitte vähem tähtsad pole tema enda koostatud märkmeid ja arvepidamine saadud töötasude suuruse ja nende väljamaksmist puudutavate detailide (nt ülekannete daatumid jne) kohta, samuti süstemaatiliselt peetud päevikud.

⁵¹ RA, ERA.R-2234. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariiklik osakond* (1936, 1945–1975).

⁵² Eesti Kirjandusmuuseum (EKM) Eesti Kirjanduslooline Arhiiv (EKLA), f. 315. *Betti Alver - Mart Lepik*. (1906–2001).

1. Raamatuelu, kirjastussüsteem ja ajastu poliitiline kontekst aastatel 1944–1969

1.1. 1944–1953: Stalinistlik ajajärk

1.1.1. Kultuuripoliitiline kontekst

1944. aasta sügisel taaskehtestati Nõukogude relvade toel Eestis kommunistlik võim – see tähendas Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariigi loomist, mis kuulus ühena liiduvabariikidest Nõukogude Liidu koosseisu. Ehkki vormiliselt iseseisev, kulges siinne piirkond nüüdsest Moskva kindla diktaadi all ja oma piiridelt Läänemerest kuni Vaikse ookeanini ulatuva suurriigi arengute tõmbetuules, eraldatuna seejuures muust maailmast „raudse eesriidega”.⁵³ Nõnda ei saa ka ajajärgu kultuuripoliitikat käsitleda kui ainuomaselt paigapealset, vaid seda tuleb mõista ja mõtestada kui üleliidulise poliitika osa ning kohati käepikendust.

Tiiu Kreegipuu sedastab tabavalt, et uue kultuuripoliitika – nagu üleüldse kogu selle ajastu poliitika – keskmes oli kommunistlik partei, mis sõnastas kultuurielu aluseks olevad ideoloogilised doktriinid, selle toimimise printsiibid ning töötas välja mehhanismid, millega uus kord ka praktilises elus maksuma pandi. Nagu aga eelnevalt mainitud, ei tegutsenud ka Eesti NSV-d juhtinud EK(b)P (1952. aastast EKP) lihtsalt oma tarkuse ja parema äranägemise järgi, vaid viis eeskätt ellu ÜK(b)P (1952. aastast NLKP) Keskkomitee (KK) suunised ja jälgis oma talituses üleriigilisi standardeid. Õigustatult hoiatab Kreegipuu siiski, et õige pole ka kujund liiduvabariikide valitsus- ja parteiorganisatsioonidest kui Moskva otsustajate tühipaljast kummitemplist.⁵⁴ „Vähemalt vahetult sõjale järgnenud aastatel oldi Moskvaga pigem interaktsioonis kui ainult käsuandja-käsitäitja vahekorras,“ kirjutab ta ning viitab, et ülalt tulnud käskude tõlgendajate ja reaalsete ellurakendajatena omasid nad siiski teatavat võimu (ja vastutust).⁵⁵

Partei kõrvalt tegelesid valdkonna suunamise ja korraldamisega ka üleliidulised ja liiduvabariiklikud valitsusasutused, millistena olgu ära mainitud NSVL Rahvakomissaride Nõukogu (hiljem Ministrite Nõukogu) juures asuv Kunstide Komitee ning selle kohalik allasutus ENSV RKN-i juures tegutsev Kunstide Valitsus (KV). Viimane tegeles aktiivselt

⁵³ Möldre 2005, lk 77; Kreegipuu 2005, lk 33.

⁵⁴ Kreegipuu 2005, lk 33–35, 155–156.

⁵⁵ Kreegipuu 2005, lk 33.

igakuiste RKN-ile suunatud aruannete koostamisega kultuuriasutuste tegevusest ning seksus vajadusel oma määrustega nende tegevusse. Samuti koondati KV alla kõik teatrid, kunstmuuseumid, muusika- ja kunstikoolid, loomeliidud ja kontsertorganisatsioonid. 1953. aastal viidi see Kunstide Peavalitsusena üle vastloodud Eesti NSV Kultuuriministeeriumi alla.⁵⁶

Kolmandaks suunavaks hoovaks, mis ei eksisteerinud vaakumis kahest eelnevast, vaid oli nendega võimuhete kaudu aktiivses ühenduses, olid üleliidulised loomeliidud ning nende paigapealsed allorganisatsioonid. Need koondasid erialade kaupa loovinimesi, olles tähtsaks lüliks parteipoliitika elluviimisel ja kultuurirahva kontrollimisel. Sellistena eksisteerisid näiteks eraldi „tsunftid“ kunstnikele, arhitektidele, heliloojatele ja kirjanikele, kellest viimased on ka siinse uurimuse põhiline huviobjekt. Loomeliitude liikmeskonnal peeti kiivalt silma peal, kuivõrd nende põhiülesandeks oli režiimile lojaalsete ja ideoloogiliselt õiget loomingut tootvate autorite kasvatamine.⁵⁷

Nõukogude Eesti kirjanikke ja kirjandusnimesi koondas 1943. aasta oktoobris loodud Eesti Nõukogude Kirjanike Liit (ENKL).⁵⁸ Selle esimeestena tegutsesid vaatlusalusel ajal August Jakobson (1943–1946, 1950–1953) ja Johannes Semper (1946–1950), kes koos Johannes Vares-Barbarusega ja Oskar Urgartiga olid ka liidu esimesed neli liiget. Alluvussuhete mõttes oli ENKL korruga seotud kolme kõrgema instantsiga: Üleliidulise Nõukogude Kirjanike Liiduga (ÜNKL), eelmainitud ENSV MN-i juures töötava Kunstide Valitsusega ning viimaks kohaliku kommunistliku partei aparaadiga, ehkki enim juhitud just parteist, kellele kuulus Nõukogude ühiskonna poliitilises hierarhias ülimuslikkus.⁵⁹

Kõneldes Kirjanike Liidu liikmeskonnast, siis kuulus sinna Eesti hõivamise hetkel 17 autorit. Nende hulka kuulusid näiteks Jaan Kärner, Paul Rummo, Nigol Andresen, Aadu ja Minni Hint ning Eduard Päll. Järgmise aasta lõpuks täienes liikmeskond 19 aktsepteeritud kandidaadiga, kellest olgu nimetatud Betti Alver, Anna Haava, Oskar Luts, Friedebert Tuglas, Paul Viiding, Rudolf Sirge, Ralf Parve, Debora Vaarandi ja August Sang. 1949. aasta detsembriks kuulus 14 liiget ja 5 kandidaati kommunistliku parteisse, jaanuariks 1950 kuulus liitu 51 kirjanikku. Ehkki järgnenud EK(b)P VIII pleenumi (1950) tuules alanud „aadrilaskmise“ käigus visati

⁵⁶ Kreegipuu 2005, 5, 35–39, 80–82.

⁵⁷ Kreegipuu 2005, lk 40–43, 82–93, 100–105; Kepp, lk 158.

⁵⁸ Võrdlusena, et Eestist lahkunud kirjanikud asutasid 1945. aasta septembris Rootsisis Välismaise Eesti Kirjanike Liidu – Tannberg 2021, lk 571.

⁵⁹ Kreegipuu 2005, lk 40, 49, 78; Tannberg 2021, lk 573; Karjahärm & Sirk, lk 636.

välja ligi kolmandik senisest liikmeskonnast (teiste seas Betti Alver, Kersti Merilaas, Friedebert Tuglas ja Agnes Kajara), siis võeti järgmistel aastatel uute liikmetena vastu Vladimir Beekman, Max Laosson, Egon Rannet, Lembit Remmelgas ja Ilmar Sikemäe jmt.⁶⁰

Tulles aga vormiliselt aspektilt üle kultuuripoliitika sisu juurde võib selle kõige üldisemaks eesmärgiks Tiiu Kreegipuu järgi pidada ühiskonna ohjamist ja partei totalitaarse võimu kindlustamist. Rakendatuna võimuladvikus defineeritud ideoloogiliste seisukohtade levitamise vankri ette rahvamasside seas pidi kultuurisfääri kaudu toimima nõukogude kodaniku „teadvuse ümberkujundamine”.⁶¹ Samalaadse näitena sovetiseerimise vahendist, mis tegelikult hõlmas kõiki ühiskondliku elu valdkondi nimetatagu ära põhjalikult ümberkorraldatud haridussüsteem.⁶²

Partei pani paika nii kunstiloomingu sisu kui kehtestas selle loomiseks kasutatava ainuõige meetodi. 1945. aastal toimunud esimesel Eesti NSV intelligentsi kongressil kuulutas EK(b)P KK I sekretär Nikolai Karotamm:

*Meie kirjanikelt [...] ootab rahvas uusi teoseid, mis väärivad meie suurt ajastut. Suur Isamaasõda, eesti rahva ja kõigi Nõukogude rahvaste võitlus saksa okupatsiooni vastu, seltsimees Stalin suure rahvaste juhina, meie rahva minevik ja ta progressiivne võitlus – kõik need ja paljud, paljud teised teemad annavad teile ainet suurteks ja väikesteks teosteks, olgu siis mitmekõitelisteks romaanideks või mõnesalmilisteks luuletusteks.*⁶³

Need uued teosed tuli luua sotsialistliku realismi – riiklikult kehtestatud kohustusliku loomemeetodi – põhimõtete järgi, mis nõudsid kunstnikult „tegelikkuse tõetruud, ajalooliselt konkreetset kujutamist selle revolutsioonilises arengus ja mis on tihedas seoses töötajate kasvamisega sotsialismi vaimus”.⁶⁴ See doktriin jäi mõningatest hilisematest mööndustest hoolimata ametlikult kehtima kuni Nõukogude Liidu lagunemiseni.⁶⁵

⁶⁰ Tannberg 2021, lk 573, 577–578; Karjahärm & Sirk, lk 637–638; Olesk 2022, lk 43–45, 84–85, 92, 286–287; Kreegipuu 2005, lk 78; Elango 1984, lk 1119–1134.

⁶¹ Kreegipuu 2007, lk 367.

⁶² Maarja Vilumets (2017). Haridussüsteemi ümberkorraldamine Eesti NSV-s 1940–1953. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikooli Ajaloo- ja arheoloogia instituut. Tartu, lk 39.; Mõisteloole käsitlusena vt nt Olaf Mertelsmann (2007), „Sovetiseerimise“ mõistest“. Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis, Tõnu Tannberg (koost.). Eesti Ajalooarhiivi toimetised, 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.; Näitena sovetiseerimise muudest väljunditest vt nt Indrek Paavle (2009). *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

⁶³ Karjahärm ja Sirk, lk 209.

⁶⁴ Karjahärm & Sirk 2007, lk 212–213.

⁶⁵ Klooren 2019, lk 43.

Tolleaegset kohalikku kirjasõna on Sirje Olesk kõlavalt nimetanud eesti kirjanduseks üksnes nime poolest – reaalsuses oli tegu nõukogude kirjandusega eesti keeles. Sellise loomeliigi eesmärgiks oli vaenata „imperialistlikke“ lääneriike ning paatoslikult ülistada nõukoguliku ühiskonna ideaalset elukorraldust, seejuures eeskätt just vene kultuuri. Idast massiliselt sisse toodud võõrast kultuuriloomingut, mis oli juba varem läbinud ideoloogilise kontrolli, asuti Eestis laiali paiskama, püüdes asendada euroopalik-eestilik elutunnetus nõukogudeliku maailmapildiga.⁶⁶

“Neid eesti kirjanikke, keda 1950. aastate algul avaldada tohtis, polnud palju,“ tõdevad Sirk ja Karjahärm – kokku ca 35 nime, kellest üheksa oli juba surnud.⁶⁷ Teistest moodustas arvestava osa seni vähetuntud kirjarahvas, kelle taustaks oli tihti ühel või teisel viisil teenistus punavõimu ja -armee ridades. Uusi autoreid lubati avaldama vaid väga valitult ning mitmed ei julgenud luba küsida.⁶⁸ Maailmasõja lõpuks oli Eestist pagenud märkimisväärne osa kirjanduselu tipptegijatest, teised olid aga sunnitud alatiseks või ajutiseks ajaks vaikima. Seetõttu on reaalselt kirjanduslikku väärtust omistatud vähestele selle aja kirjandusteostele – üheks selliseks näiteks on 1951. aastal ilmunud Aadu Hindi romaaniseeria „Tuuline rand“ I osa.⁶⁹

Sisulagedate propagandateostena võib ära nimetada näiteks loomingu tolleaegse juhtivžanri – draamakirjanduse – ja selle käilakuju August Jakobsoni, kes pälvis oma näidendite eest koguni kaks Stalini preemiat. Proosa alal oli samasuguseks konjunkturistik Hans Leberecht, kes pälvis oma jutustusega „Valgus Koordis“ (1949) samuti Stalini preemia. Luules on heaks näiteks Johannes Schmuul ja tema „Poeem Stalinile“ (1949).⁷⁰ Tõnu Tannberg on näidanud, et just Stalini preemia ja sellega kaasnev rahaline boonus (25–100 000 rbl) oli lisaks järgnevalt käsitletud kõrgetele honoraridele üks konkreetseid „pehme jõu“ laadi vahendeid, millega kirjanduselu sovetiseeriti ja riigijuhtidele meelepärasele rajale suunati.⁷¹

Üldiselt oli ilukirjanduse osakaal kohalikus raamatutoodangus tagasihoidlik ning ka ilmunud teoste hulgas domineerisid eeskätt tõlked. Kodumaiste autorite looming moodustas üksnes 41% ilmunud ilukirjandusest, pooled neist olid lasteraamatud. Kokku ilmus aastatel 1945–1953

⁶⁶ Olesk 96–97; Gielen 2011, lk 201; Karjahärm & Sirk 2007, lk 643; Hasselblatt 2016, lk 455.

⁶⁷ Karjahärm & Sirk 2007, lk 642–643.

⁶⁸ Karjahärm & Sirk 2007, lk 642–643, 644.

⁶⁹ Karjahärm & Sirk 2007, lk 643; Hasselblatt 2016, lk 455.

⁷⁰ Karjahärm & Sirk 2007, lk 643; Möldre 2005, lk 96; Olesk 2022, lk 96–97.

⁷¹ Tannberg 2023, lk 68–90.

441 eesti autoritelt pärit ilukirjanduslikku teost, neist 205 esitrikid.⁷² Võrreldes omavahel näiteks aastaid 1946 ja 1952, oli vahe belleristika (sh tõlgete) ilmumises pea 2,3 kordne: 102 *versus* 45 teost.⁷³

Eriti esimestel sõjajärgsetel aastatel – omamoodi segaduste ajal, mil ühiskondlik surve polnud veel jõudnud haripunkti, kuid andis ennast siiski jätkuvate arreteerimiste läbi pidevalt tunda – oli võimukandjate väljendusviis loomeinimeste suhtes mõõdukas ja ühisosa otsiv. Karotamm rääkis küll vajadusest ravida välja eesti rahva ja intelligentsi maailmavaadet mõneti varjutav „kodanlik natsionalism“, ent sõnas ka, et nõukogude võimu all võivad isegi varem oma rahva ja kodumaa vastu eksinud ausa tööga oma vead heastada – kui viimased seda ei tee, siis „elu läheb neist mööda ja üle“⁷⁴. Osalt tulenes leebus aga ka lihtsalt tõsiasjast, et Eesti Vabariigi taustaga autoreid polnud (veel) võimalik täielikult avalikust elust kõrvaldada, kuna õigesti kasvatatud järeltulev asenduspõlvkond polnud veel piisavalt „küps“.⁷⁵ Üheks selliseks vahendiks, mida kirjanikele pakuti, on siinse töö peamine uurimisvaldkond ja huviobjekt – autorihonorarid, mille rolli koos kirjandusega laiemalt on eraldiseisvalt käsitletud peatükis 3.3.

Karotamme hoiatus osutus tabavaks, sest kui eelkirjeldatud n.ö „pehmed“ suunaviidad ei toimunud, rakendas võimuaparaat oma tahte maksmapanekuks ka kunstnike (samuti üldise ühiskonna) suhtes jõumeetodeid, mida seni oli kasutatud pigemini valitsusvastaste relvastatud vastupanuvõitlejate ehk metsavendade hävitamiseks. Tõsi küll, juba 1941. aastal küüditas punavõim Eestist ja Baltikumist kokku 45 000 tsiviilisikut (Eestist 9146 inimest). Teine samalaadne dragooniline võimusekstsess leidis aset 1949. aasta märtsis, mil Venemaale saadeti Baltimaadest 95 000 ning konkreetselt Eestist 20 700 nn „rahvavaenlast“.⁷⁶

Juba sõja eel ja ajal eriti NSVL-is ning selle eeskujul ka Eesti NSV-s alanud nõiajaht süüdistuste kohaselt kultuurielu labastavatele „lääne ees lömitajatele“, „apoliitilistele“, „dekadentidele“, „pessimistidele“ ja „esteetidele“ läks Eestis täiel tuuril käima 1940. aastate teisel poolel eelnimetatud „kodanliku natsionalismi“ vastu peetud võitluse näol. Selle süüdistuse võisid saada sisuliselt kõik, kes „tunnistasid rahvuskultuuri omapära ja kaitsesid

⁷² Möldre 2005, lk 96, 99.

⁷³ Olesk 2022, lk 96–97.

⁷⁴ „Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kultuurilises ehitustöös Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis“, *Sirp ja Vasar* (03.02.1945, nr 5/58), lk 2–4 (siin lk 4).

⁷⁵ Karjahärm & Sirk 2007, lk 203, 205, 209–210; Möldre 2005, lk 77.

⁷⁶ Meelis Saueauk (2019). „Märtsiküüditamine NSV Liidu sõjajärgsete massideporteerimiste kontekstis“ – *Tuna*. Ajalookultuuri ajakiri (4), lk 80–97 (siin lk 82 ja 95); Aigi Rahi-Tamm. „Suurküüditamine 1941. aastal“, *Tartu Ülikool*: Eesti Juured. Vaadatud aadressil <https://www.eestijuured.ee/et/artiklid/suurkuuditamine-1941-aastal> (09.05.2025); Karjahärm & Sirk 2007, lk 204.

Eesti huve, püüdes [...] arvestada olemasolevaid ajaloolisi traditsioone”.⁷⁷ Esmalt hõlmas tagakiusamine „kahtlase“ minevikuga (nt sõja ajal Eestisse jäänute *versus* Nõukogude tagalasse põgenenud) autorite selget ebausaldamist võimu silmis, kasvades peatselt üle nn „sobimatu elemendi“ mh füüsiliseks likvideerimiseks – kirjanikest vangistati näiteks Heiti Talvik, Raimond Kaugver, Mart Lepik ja August Annist.⁷⁸

1949. aastaks laienes kaadripuhastuste ulatus ja üldine terror enneolematuks. Lisaks eelmainitud massiküüditamisele tõrjuti nüüd avalikust elust leebemate ja rangemate vahenditega kõrvale mitmed varem võimutruuks peetud või koguni selle teenistuses olnud, ent hiljem ebausaldusväärseks hinnatud kirjanikud (nt Nigol Andresen, Johannes Semper). Nad asendati uute ja tõsiusksemate käsutäitjatega eeskätt sõja ajal Venemaal tegutsenud parteilaste näol.⁷⁹ Siiski ei topitud mitte kõiki „süüaluseid“ otse Siberisse sõitvatesse tapivagunitesse, vaid mõnel õnnestus pääseda ka tinglikus mõttes kergemalt: Betti Alver, Kersti Merilaas, August Sang ja Paul Viiding pääsesid „kõigest“ väljaheitmisega Kirjanike Liidust, mis aga tegelikkuses tähendas ühtlasi nende autoriloomingu avaldamisvõimaluste lõppu.⁸⁰

Iseloomustades ajajärku 1949–1953 on Sirje Olesk öelnud: „Ühiskonnaelu oli ideologiseeritud viimase piirini. [...] Kõigi avaldavate kirjanike jaoks oli pidevalt õhus võimalik süüdistus ideoloogilistes vigades ja selle vastu sai ennast kaitsta vaid ise teisi rünnates”.⁸¹ Teda täiendab omalt poolt Aile Möldre, laiendades haaret tervele ajajärgule: „Kokkuvõtvalt võib öelda, et tegemist oli süngeima perioodiga eesti raamatuloos, mida ühelt poolt iseloomustas ulatuslik raamatute hävitamine ja teiselt poolt uute avaldavate trükiste range ning kõikehõlmav kontrollimine.”⁸²

1.1.2. Kirjastussüsteem

Koos punavõimuga naases Eestisse ka aastatel 1940–1941 nõukogudeliku malli järgi ümber korraldatud kirjastussüsteem, mille toimimine käis kommunistliku partei taktikepi järgi. Kõige üldisemas plaanis kujundasid kirjastuselu ÜK(b)P ja EK(b)P keskkomiteede määrused,

⁷⁷ Möldre 2005, lk 78.

⁷⁸ Karjahärm & Sirk 2007, lk 203, 205, 208; Hasselblatt 2016, lk 455–456; Möldre 2005, lk 78; Tõnu Tannberg (2024). „Nigol Andreseni langus paistab olevat nüüd lõplik“ – *Looming*, 10, lk 1397–1415.

⁷⁹ Karjahärm & Sirk 2007, lk 203, 205, 208, Hasselblatt 2016, lk 455–456; Möldre 2005, lk 78.

⁸⁰ Hasselblatt 2016, lk 455–456; Karjahärm & Sirk 2007, lk 205, 210, 641; Möldre 2005, lk 79.

⁸¹ Olesk 2022, lk 96.

⁸² Möldre 2005, lk 117.

kusjuures üldjoontes lähtus kogu süsteem NLKP KK vastavatest juhistest ning iseseisvus sisuliselt puudus. Näpunäited andsid parteijuhid ka oma avalikes kõnedes.⁸³

Omad kontrollmehhanismid olid paigas ka süsteemi väiksemate lülide jaoks. Näiteks partei agitatsiooni- ja propagandaosakonnale tuli kinnitamiseks esitada pea kogu kirjastuste personal, kuid ka erinevad aruanded, tööplaanid jne. Raamatuala arengutel pidasid silma peal Eesti NSV Ülemnõukogu haridus-, teadus- ja kultuurikomisjonid, kes lisasid ka oma suunavaid korraldusi. Parteilased istutati kirjastuste, trükikodade ja raamatukaubandusettevõtete kolleegiumitesse ning samuti töötasid mainitud asutuste sees veel parteialgorganisatsioonid, mis moodustati igas ettevõttes/asutuses, kus töötas vähemalt kolm kompartei liiget.⁸⁴

Kõik Saksa ajal tegutsenud kirjastused suleti. 1. oktoobril 1944 pandi uuesti käima Eesti NSV Riiklik Kirjastuskeskus (RKK), mis oli üleliiduliselt alluv Riikliku Raamatu- ja Ajakirjade Kirjastuste Koondisele (OGIZ). RKK koosseisus taasloodi juba esimesel punasel aastal tegutsenud viis kirjastust: Poliitiline Kirjandus, Pedagoogiline Kirjandus, Ilukirjandus ja Kunst, Teaduslik Kirjandus ja Ajalehtede Kirjastus. Eelmainitud viisikule lisandus veel uuena Rakendustrükiste Kirjastus. Samuti kuulusid Kirjastuskeskuse koosseisu raamatumüüki korraldav müügiosakond koos raamatukauplustega ning Polügraafiatööstuse Peavalitsus ühes sellele alluvate trükikodadega.⁸⁵

1949. aastal korraldas partei oma kontrolli laiendamiseks raamatuala üleliidulise reformiga põhjalikult ümber ning uueks keskseks katusorganiks, millele anti ülesandeks kõigi alluvate kirjastuste, trükikodade ja raamatukaubandusettevõtete juhtimine ja nende töö koordineerimise kogu NSVL-i territooriumil, sai NSVL Ministrite Nõukogu juures asuv Polügraafiatööstuse, Kirjastuste ja Raamatukaubanduse Peavalitsus. Samalaadne organ moodustati ka ENSV MN juures. Muudatused tabasid ka kirjastusi, kus ideoloogilise kontrolli tõhustamiseks koondati kõik senised kokku üheks Eesti Riiklikuks Kirjastuseks (ERK), mis aastatel 1946–1964 oli ainus liiduvabariigis toimiv kirjastus ja andis välja kõiki trükiste ja raamatute vorme. Aile Möldre on viidanud, et Eesti NSV oli ainus liiduvabariik, kus kogu trükitoodang oli nii pikalt koondatud ühe kirjastuse kätte ning selline mammuttasutus töötas ebaefektiivselt ja aeglaselt. Selline tsentraliseerimine pöörati mõningal määral tagasi 1952. aasta reformidega, mil vastloodud NSVL (ja ENSV) Kultuuriministeeriumide vastutusalas organiseeriti kolm

⁸³ Möldre 2005, lk 81.

⁸⁴ Möldre 2005, lk 81–82.

⁸⁵ Möldre 2005, lk 82.

valdkondlikku juhtorganit: Kirjastuste Peavalitsus, Polügraafiatööstuse Peavalitsus ja Raamatukaubanduse Peavalitsus.⁸⁶

Teise külje võimu arsenalis oma käskude teostamise läbisurumiseks moodustasid autorite kõrvalt konkreetsemalt nende loomingu vastu suunatud meetmed, mis hõlmasid seniste raamatute massilist ära keelamist ja uute trükiste tsensuuri. 1950. aastal ilmunud nimekirjadega keelati ära kokku 3364 nimetust kirjandust õpikutest perioodikani. Kaks aastast hiljem lisandus uute „proskriptsioonidega“ veel 3000 nimetust (sh nt tarbe- ja usukirjandus). Ärakeelatud teosed koguti kokku ja paigutati paremal juhul ligipääsupiiranguga erifondidesse või hävitati. Erinevate hinnangute järgi hävitati Nõukogude võimu poolt kokku 10–12 või koguni 20–26 miljonit eksemplari raamatuid.⁸⁷ Kui käsikirjad kuulusid põhjalikule läbivaatamisele juba nii kirjastustes kui loomeliitides toimunud aruteludel, siis punkti pani nende üle teostatavale järelevalvele nii üleliiduliselt kui liiduvabariigi sees tegutsev tsensuuriteenistus Glavlit⁸⁸, viies kogu toodangu suhtes läbi nii eel- kui järeltsensuuri ning andes välja eraldiseisvalt trüki- ja ilmumislubasid, mis tähendas, et isegi juba äratrükitud raamat ei pruukinud kokkuvõttes avalikkuse ette jõuda.⁸⁹

Vaadates raamatutoodangu statistikat aastatel 1944–1953, siis kokku ilmus sel ajal Eestis 7109 unikaalset nimetust raamatuid ja trükiseid. Tingituna kaasaegsest poliitilisest olukorrast, mis ei soosinud kultuuri arengut, ning ühiskondliku elu aktiveerimisest ja vaibumisest, tuli ka raamatutootmises ette tõusu ja mõõnaperioode, mis Eesti NSV-s kulgesid üsna sarnaselt üleliidulisele dünaamikale. 1946. aastal toodeti 248 uut nimetust enam kui aasta varem, kuid 1947. aastal edestati eelnevat aastat vaid ühe raamatuga. Tipp saavutati 1949. aastal, mil ilmus 1130 uut nimetust, misjärel tootmine taas kahanes. Möldre viitab, et tippnormi taga oli üldhariduskoolide õpikute, tarbekirjanduse ning tehnika- ja põllumajandusalaste teoste intensiivne kirjastamine, mis omakorda tulenes mh Eesti industrialiseerimise ja kollektiviseerimise algusest. Ilukirjanduse osakaal raamatutoodangus oli küllaltki tagasihoidlik. Samas ei suudetud isegi 1949. aastal edestada sõjaeelse Eesti raamatutoodangut (nt 1939. aastal 1691 nimetust).⁹⁰

⁸⁶ Möldre 2005, lk 82–83.

⁸⁷ Möldre 2005, lk 80–81.

⁸⁸ Glavliti tegevuse kohta vt. lähemalt: Kaljo-Olev Veskimägi (1996). *Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. Tallinn: K.-O. Veskimägi; Endel Priidel (2010). *Vägikaikavedu ehk Vaim ja Võim 1940-1990*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

⁸⁹ Möldre 2005, lk 86–88; Karjahärm & Sirk 2007, lk 209–210, 639.

⁹⁰ Möldre 2005, lk 90–91, 96, 116.

Raamatuid kirjastati sarnaselt 1940.–1941. aastale suurtes tiraažides, kusjuures ka trükiarvud tuli kinnitada kõrgemates instantsides. 1946. aastal oli keskmiseks tiraažiks 8300 eksemplari, kuid 1949. aastaks langes see järjest paberipuudusest ning levitamiskeskusest 4800 eksemplarini, tõustes 1953. aastaks tagasi 8200 eksemplarini. Ehkki ilukirjanduse osakaal uute raamatute hulgas oli väike, siis üldises trükiarvude kasvus oli esirinnas just belleristika – 1953. aastaks kasvaks ilukirjanduse üldtiraaž 3,16 miljonit eksemplarini. Kõrge trükitiraažiga paistis silma ka oodatavalt ideoloogiline propagandakirjandus ning samuti populaarteaduslik ja tehniline kirjandus.⁹¹

Raamatukaubandusvõrgus toimus sõja järel kiire areng. Kui 1945. aasta seisuga tegutses Eesti NSV-s 181 raamatümüügipunkti, siis 1948. aastaks oli nende arv kasvanud 553 müügikohani (RKK ja ETKVL kauplused ja Ajakirjanduslevi), kusjuures eriti kollektiviseerimise alguses pöörati erilist tähelepanu kirjasõna levitamisele maakohtades. Raamatuhindu hoidis partei teoste ideoloogilise olulisuse tõttu vastavate suunistega kunstlikult madalatena, mis pidi paberil tagama laia leviku. Reaalsuses osutus aga raamatutoodangu realiseerimine tihti keeruliseks, sest inimestele huvipakkuvat kirjandust nappis. Ja kuigi 1952. aastal kehtestatud kohustuslike üleliiduliste hinnannormideni tohtis kirjastus määrata teose jaehinna ise, töötas kirjastussüsteem tervikuna vaadeldaval perioodil planeeritud kahjumiga.⁹²

1.2. 1953–1969: Mitmepalgeline „sulaaeg”

1.2.1. Ajastu kultuuripoliitiline kontekst

Hirmuvalitsejast Jossif Stalini lõpp saabus 1953. aasta märtsikuus ning järgnenud võimuvõitluse tulemusena manööverdas end septembriks parteijuhi kohale Nikita Hruštšov.⁹³ Viimase valitsusaega, mis kestis 1964. aasta oktoobrini, mil trooni võttis üle Leonid Brežnev, on Nõukogude Liidu ja tema satelliitriikide ühiskondliku ja kultuurielu seisukohalt hinnatud valdavalt „teatavat kergendus- ja vabadustunnet võimaldanud ajajärguks”.⁹⁴ Hruštšovi valitsemise ajal andiski senine ränkkraske ideoloogiline surve ja hirmuõhkkond tõepoolest

⁹¹ Möldre 2005, lk 101–103.

⁹² Möldre 2005, lk 111–113, 115, 117.

⁹³ Tannberg, Tõnu (2018), „After Stalin: The Kremlin’s „New Nationalities Policy“ and Estonia in 1953”, Lazar Fleishman, Amir Weiner (toim.). *War, Revolution, and Governance: The Baltic Countries in the Twentieth Century*. Stanford University: Academic Studies Press. (Studies in Russian and Slavic Literatures, Cultures, and History), lk 207–239.

⁹⁴ Lankots 2005, lk 44.

mõnevõrra järele.⁹⁵ Samas ei häbenenud uus peasekretär karedalt sõna võtta teemadel, mis teda häirisid: „nii palju lollusi ei ole kunagi [...] kirjanike kohta avalikult kokku räägitud, kui Hruštšov rääkis. Stalin rääkis palju jõledamaid asju ja pani inimesed kinni, aga [...] vaikselt.”⁹⁶

„Põhimõtteliseks muutuseks paremuse poole oli see, et mõnest asjast võis jälle rääkida ja mõne asja üle vaielda,“ summeerib oma Eesti kirjandusajaloos Cornelius Hasselblatt.⁹⁷ 1960. ja 1970. aastate algust iseloomustades ütleb Sirje Olesk koguni, et „Nõukogude eesti kirjandusest sai just sellal oma olulises osas lihtsalt eesti kirjandus”⁹⁸ ning nimetab 1960. aastate teist poolt senistest märksa lähedamate olude ajajärku, kõige vabamaks perioodiks kogu nõukogude aja vältel.⁹⁹

Kirjanike Liitu juhtis kogu „sulaaja“ vältel 1953. aastal ametisse valitud Juhan Smuul, kes jäi ametikohale kuni surmani 1971. Toomas Karjahärmi ja Väino Sirk käsitlevaid neid aastaid ajajärguna, mil leidis aset „Kirjanike Liidu järkjärguline arenemine tahetust käsutäitjast võimaluste piirides iseotsustavaks ja isegi opositsiooniliseks kultuuriinimeste koguks, kus uuenduslikud taotlused võisid toetust leida“. KL-i kasvava mõjuga pidi nüüd tahes-tahtmata arvestama ka partei.¹⁰⁰

1953. aastal peeti maha II üleliiduline kirjanike kongress¹⁰¹, kus leiti, et „rahvusvaheline olukord nõuab tihedaimat ühtsust eesrindlike kultuurimeistrite vahel rahvastevahelise rahu, sõpruse ja üksteisemõistmise nimel“.¹⁰² Sellest lähtuvalt sai Kirjanike Liidu juhatus ülesandeks süvendada kaasaja tuntud kirjanike tõlkimist Nõukogude Liidu keeltesse.¹⁰³ Tõlkekirjanduse ja avaldamisvõimaluste laienemise võtmes oli eriti oluline 1957. aastal ajakirja Loomingu juurde algatatud sariväljaanne „Loomingu Raamatukogu“, mis vahendas Eesti lugejale kaasaegseid läänemaailma tekste (samuti vene ja kodumaised autoreid), avardades

⁹⁵ Olesk 2022, lk 130.

⁹⁶ Olesk 2022, lk 131.

⁹⁷ Hasselblatt 2016, lk 506.

⁹⁸ Olesk 2022, lk 186.

⁹⁹ Olesk 2022, lk 186–188.

¹⁰⁰ Karjahärm & Sirk 2007, lk 649. Lisaks vt veel ka Olaf Kuuli (2002). *Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969*. Tallinn: O. Kuuli.

¹⁰¹ Kongressi kohta lähemalt vt: Валерий Вьюгин (2018). „Поболтаем и разойдемся“. Краткая история Второго Всесоюзного съезда советских писателей. 1954 год. М.: Новое литературное обозрение, 2024; Второй Всесоюзный съезд советских писателей. Идеология исторического перехода и трансформация советской литературы. 1954: коллективная монография. Сост. К.А. Богданов, В.Ю. Вьюгин. СПб.: Алетейя.

¹⁰² Karjahärm & Sirk 2007, lk 650.

¹⁰³ Karjahärm & Sirk 2007, lk 650.

kirjanduspubliku silmaringi. Teisalt oli see oluliseks tööpakkujaks siinsetele tõlkijatele. Omaette sarjades ilmus ka klassikalisi lääne teoseid.¹⁰⁴

1960. aastatel, osalt aga juba varemgi, avanesid võimude äravalitutele võimalused näha ka oma silmaga välismaad Poolast ja Jugoslaaviast kuni Soome ja Inglismaani. Kohati tekkisid ettevaatlikud kontaktid ka pagulaskogukondade ning sealse kirjarahvaga. Mõned välismaa kultuuritegelased külastasid omakorda Nõukogude Eestit.¹⁰⁵

Väliskirjanduse eestindamine elavdas omakorda kohalikku kirjaelu. Sisult kujunes raamatutoodang üha kirevamaks, seejuures eriti proosa. Silmapaistvalt virgus luule, jõudes Sirje Oleski järgi 1960. aastate lõpuks koguni kuldajastuni. Aastatel 1958–1965 ilmus 61 luulekogu täiskasvanutele ja lastele mõeldud luulekogud, 1966. aastal jõudsid raamatulettidele Betti Alveri „Tähetund“ ja Paul-Erik Rummo „Lumevalgus-lumepimedus“, mida Karjahärm ja Sirk on kirjeldanud erakordset mõjujõudu omavatenä. Kuuekümnendate lõpul toimus poeesias nn „luuleuuendus“, mil nõukoguliku stiili asemele astusid üha enam noored autorid (P.-E. Rummo, Mats Traat, Jaan Kross, Ain Kaalep, Ellen Niit, Jaan Kaplinski).¹⁰⁶

Proosas, millesse sigines üha enam modernistlikke jooni, leidsid autorid nagu Paul Kuusberg ja Rudolf Sirge võimalusi kujutada teostes ka lähiminevikku, sh Nõukogude repressioone, mis oli seni olnud sisuliselt mõeldamatu. Hoiti siiski ettevaatlikku joont ning pruugiti sotsiaalpoliitilisi ja psühholoogilisi võtteid. Tõusvate autoritena tegid endale nime näiteks Enn Vetemaa, Arvo Valton ja Mati Unt. Mitmed varasemalt stalinistliku loominguga silmapaistnud kirjanikud (Debora Vaarandi, Juhan Smuul) kaugesid senistest dogmaatilistest lätetest ja leidsid uue, iseseisvama tee.¹⁰⁷

Kui veel 1950. aastatel ja järgnenud kümnendi esimesel poolel jätkus tsensuuriametis ehk Glavlitis keelatud teoste kõrval arvepidamine ka avaldamiseks „täiesti keelatud“ autorite üle (stalinismi lõpuajaks 66), siis 1955. aastast hakati kirjanikke sellest nimekirjast välja arvama ning 1965. aastal seesugune arvestus lõpetati. Harvendustööd tehti ka keelatud teoste nimekirjades, visates sealt välja ligi 1800 nimetust. Kodu-Eestis võis sel ajal ilmuda isegi mõningaid hoolikalt valitud pagulaskirjanike teoseid. Andestamine „keelatud autoritele“ algas

¹⁰⁴ Hasselblatt 2016, lk 506–507; Olesk 2022, 115–118; Möldre 2005, lk 222.

¹⁰⁵ Olesk 2022, lk 169–173; Hasselblatt 2016, lk 533–534; ENSV kirjanike välislähetuste kohta vt Raudsepp 2023, lk 209–223.

¹⁰⁶ Karjahärm & Sirk 2007, lk 654–655, 657; Möldre 2005, lk 222; Olesk 2022, lk 176–177, 187; Hasselblatt 2016, lk 509–513.

¹⁰⁷ Karjahärm & Sirk 2007, lk 654, 657; Olesk 2022, lk 180, 186–187; Hasselblatt 2016, lk 515–516, 523–525.

aga järk-järgult juba pärast Stalini surma, 1955. aastal vabastati avaldamiskeelu alt Johannes Semper, Friedebert Tuglas, Paul Viiding, Kersti Merilaas. Taas said Kirjanike Liidu liikmeiks nt Johannes Semper, Nigol Andresen, Betti Alver, Mait Metsanurk, Osvald Tooming.¹⁰⁸

Olgu siinkohal äratoodud ka üleüldisi numbreid KL-i üha pikemaks venivast liikmenimekirjast. 1954. aastal koosnes Kirjanike Liit 42 liikmest ja 9 kandidaadist, siis 1956 oli liikmeid 62 ja 1958 vastavalt 81. 1965. aastal lõpul oli liidus 109 liiget, 1970. aastaks kasvas liikmeskond 123 autorini.¹⁰⁹

Edumeelsete nootide kõrval tuleb aga tähelepanu juhtida ka mõningatele vastunähtustele. Eelmainitud avaldamiskeelu tühistamine ei tähendanud automaatselt isiku liikmestaatuse taastamist eri organisatsioonides. Näiteks Viiding võeti KL-i liikmeks uuesti (Olesk juhib tähelepanu, et poleemiliste arutelude järel otsustati tema varasema liikmelisuse taastamise vastu) alles aasta hiljem, parteisse tagasi ta ei läinudki. Kirjanike Liidu liikmeskond suureneski 1950. aastate keskpaigus ka surveaastail väljaheidetute naasmise tõttu, ehkki „uks polnud avatud“ sugugi kõigile. Mõned poliitiliste süüdistuste eest vangistatud literaadid nagu Marta Sillaots, August Annist või Valmar Adams võeti liitu tagasi alles kümnekond aastat hiljem.¹¹⁰ Väljaviskamisedki polnud lõplikult möödas, veel 1961. aastal löödi poliitilistel põhjustel Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudist ning KL-ist minema kirjandusteadlane Richard Alekõrs.¹¹¹

„Sulailmast“ hoolimata ei võimaldatud ka trükki pääsemist endiselt kõigile. Võimudega pahuksisse läinud luuletajad nagu Artur Alliksaar ja Uku Masing pidid leppima ilmumisega vaid kirjandusrahva seas salaja levivatel käsikirjadel¹¹², kusjuures Karjahärm ja Sirk ütlevad tabavalt, et seeläbi „said kõrvaletõugatud luuletajad kahekordse ebaõigluse osaliseks“¹¹³ – aktsepteeritud autorite teosed olid tihti otseselt neist mõjutatud, kuid asjakohast avalikku

¹⁰⁸ Karjahärm & Sirk 2007, lk 652-653; Hasselblatt lk 513-514; Olesk 2022, lk 111-112, 176-177; Möldre 2005, lk 119.

¹⁰⁹ Karjahärm & Sirk 2007, lk 660, 652, 655, 657; Olesk 2022, lk 157, 168.

¹¹⁰ Karjahärm & Sirk 2007, lk 653; Olesk 2022, lk 112. – Paul Viidingu kohta vt veel Mari Tarand (1997). „Katse mõista Paul Viidingu teekonda (kirjaniku tütre artikkel isa päeviku ja kirjade põhjal)“. – *Akadeemia*, 3, lk 598-611. Samuti tema toimikud Rahvusarhiivis: RA, ERAF.1.17.10611; RA, ERAF.287.4.6981; RA, ERAF.287.6.517.

¹¹¹ Karjahärm & Sirk 2007, lk 653

¹¹² Alliksaarelt ilmus postuumselt Loomingu Raamatukogu vihik „Olematus võiks ju ka olemata olla“ (1968), mis aga jäi pikaks ajaks ka ainsaks tema publikatsiooniks. Masingult ilmusid mõned kogud Välis-Eestis (ühe erandiga 1960-ndate aastate lõpul), vt täpsemalt Hasselblatt 2016, lk 539 & 552.

¹¹³ Karjahärm & Sirk 2007, lk 656.

tuntust ja tunnustust võimude ärapõlatud ei pälvinud.¹¹⁴ Luuleuueendajad langesid parteiga seotud „vana kaardiväe“ teravate rünnakute alla liigse liberaalsuse ja apoliitilisuse pärast, jätkus teoste tsenseerimine (suur skandaal puhkes kolhoosikorra algust lahkava Heino Kiige romaani „Tondiöömaja“ ümber, mis võitis 1967. aasta romaanivõistluse) ning jätkuvalt ilmus endisaegses stiilis totalitaarset propagandakirjandust (August Jakobson).¹¹⁵

Ehkki ilukirjandust anti välja küllalt suurte tiraažidega, ei rahuldanud selle kirjastamise tase autoreid (kirjastuste aeglane töösükkel) ega lugejaid (väike ja sisult üheülbaline raamatuvalik). „Keskmisele lugejale“ orienteerunud kirjastuspoliitika püüdis kujundada ühtset „nõukogude inimest“ ning ignoreeris erinevat rahvuslikku, sotsiaalset ja soolist päritolu lugejate soove just neid kõnetavatele teostele. Selle tulemuseks oli ilukirjanduse üheülbalisus. Soikus ka kvaliteetse ja mitmekülgse teatmekirjanduse tootmine, mis pärssis omakorda teaduse, majanduse ja kultuuri arengut.¹¹⁶

Sulajärgset ajajärku, mis jääb küll väljapoole siinse töö ulatust, lühidalt iseloomustades võib markeerida, et 1968. aasta Praha kevade jõuline mahasurumine Tšehhoslovakkias ergutas Nõukogude Liidus märgatavalt vanameelseid jõudusid.¹¹⁷ Senised reformikatsed asendusid konservatiivse poliitikaga, mis lähtus taas jäikadest, tsentraliseeritud juhtimise printsiipidest.¹¹⁸ Seda said tunda ka kirjanikud, kellele avaldati nüüd jälle tugevamat survet. Ka varasem luulebuum rauges ja asendus 1960. aastate poolel pigem tardumuse ja „luuleinflatsiooniga“.¹¹⁹

Oleski järgi jäid varem kätte võidetud loomingulised vabadused ja kirjanduselus toimunud arengud suures plaanis püsima ka edaspidisel stagnatsiooniajastul.¹²⁰ Temaga nõustub ka terava pöörde asemel ettevaatlikust lõdvenemisest kõnelev C. T. Hasselblatt: „Ehkki poststalinistliku ajastu sellisena [s.o sulana] iseloomustamisel on oma õigustus, tuleb siiski juhtida tähelepanu ühele asjale: tuntavale tagasikäigule jäises kultuurikülmas ei järgnenud [...] mingit suve, selleks oli kevad liiga lühike.“ Veelgi enam – selsamal „kevadel“, mil uus

¹¹⁴ Karjahärm & Sirk 2007, lk 656; Hasselblatt 2016, lk 515, 538, 552.

¹¹⁵ Karjahärm & Sirk 2007, lk 654–656; Olesk 2022, lk 164–166, 169; Hasselblatt 2016, lk 507, 510–511, 523; Möldre 2005, lk 172–173.

¹¹⁶ Möldre 2005, lk 175, 183, 197–198.

¹¹⁷ Karjahärm & Sirk 2007, lk 657.

¹¹⁸ Lankots 2005, lk 66.

¹¹⁹ Karjahärm & Sirk 2007, lk 657; Möldre 2005, lk 173.

¹²⁰ Olesk 2022, lk 188.

parteijuht mõistis hukka Stalini isikukultuse, uputati pealtnäha liberaalsest vaimust hoolimata verre rahvuslik vastuhakk Moskvale Ungaris (1956).¹²¹

1.2.2. Kirjastussüsteem sulaaajal

Üldise pingelõdvenduse ja ühiskondliku liberaliseerumise tuules leebus ka tsensuur ja elavnes kirjastustegevus, mistõttu saavutati raamatutoodangus uuesti sõjajaelne tase. Tootmismahu tõusude ja languste dünaamika oligi valdavalt kooskõlas ühiskondliku aktiivsusega, kasvudes jõudsalt pärast 1953. (Stalini surm) ja eriti 1956. aastat (NLKP XX kongress) ning stabiliseerudes 1960. aastate keskpaigast väikeste tõusude ja mõõnadega.¹²²

Kui 1956. aastal ilmus aastas 1023 uut teost ja nende üldtiraaz oli kokku 5,95 miljonit eksemplari (keskmine teose kohta 5800 eks), siis 1960. aastaks oli see tõusnud 1477 nimetusele üldtiraaziga 8,78 miljonit eksemplari (keskmiselt 6900 eks. teose kohta – ühtlasi oma tipp antud perioodi vältel). Järgmise viie aastaga kasvas nimetuste arv veel *ca* neljandiku, jõudes 1959 unikaalse teoseni. Tasub märkida, et kui üldtiraaz tõusis samal ajal 10,5 miljonini, siis teoste keskmine trükiarv langes tagasi 5400 eksemplarini. 1970. aastaks oli langenud ka aastas ilmuvate uute teoste arv (1803), raugenud oli ka üldtiraazi kasv (10,8 milj), ehkki keskmine tiraaz oli jälle mõnevõrra suurenenud (6000). Siiski jäi Eesti raamatutoodang nimetuste järgi alla Läti ja Leedu omale, näiteks 1960. aastal toodeti neis riikides vastavalt 2354 ja 2206 eri teost, 1970. aastal omakorda 2167 ja 2186.¹²³

Aastatel 1953–1963 tegeles raamatuelu korraldamisega Nõukogude Liidus Kultuuriministeerium, millele heideti aga ette, et see kontrollivat liiga väikest osa kogu kirjastamisest (ministeeriumile alluvad kirjastused tootsid kokku üksnes 29% kõigist ilmuvatest raamatute nimetustest).¹²⁴

1963. aastal aga loodi teiste juhtimisreformide tuules NSVL Ministrite Nõukogu juures asuv Riiklik Kirjastuskomitee. Aile Möldre järgi oli tegu valdkonna radikaalseima ümberkorraldusega alates 1930. aastate algusest – juhtorgan toodi ministeeriumi juurest otse MN alluvusse ning nüüdsest toimus kogu kirjastusprotsess vastavalt komitee instruktsioonidele ja selle range tsentraliseeritud kontrolli all. Kirjastusalal süvenes bürokraatia ja totalitaarne

¹²¹ Hasselblatt 2016, lk 505–506.

¹²² Möldre 2005, lk 222, 154–155.

¹²³ Möldre 2005, lk 155, 158, 161.

¹²⁴ Möldre 2005, lk 123.

süsteem. Samalaadsed komiteed moodustati ka liiduvabariikides, need pidid täitma Moskva ettekirjutusi, mis aga tihti ei arvestanud kohalikke olusid, näiteks Eesti puhul väikest lugejaskonda. Üleliidulised käsulauad sundisid trükikodasid eelistama suuretiraazilisi väljaandeid, mis võis minna vastuollu kirjastuste plaanidega ning takistas ka üldisemalt raamatutootmise normaalset arengut.¹²⁵

Aastate jooksul koondas Riiklik Kirjastuskomitee oma kätte üha rohkem võimu, mis läbi jõudis see Möldre järgi „kõige lähemale raamatuala täielikule kontrollile ja kontsentreerimisele, mida nõukogude võim oli kogu aeg taotlenud“.¹²⁶ Eriti tugevnes selle mõju kavandatavate teosenimetuste koordineerimise sisseseadmist (vabariiklikul tasemel 1967, üleliiduliselt 1975), mis kohustas kirjastusi hankima kavandatavale teosele heakskiidu kirjastuskomiteelt, misjärel läks asi täiendavale kinnitamisele üldisema temaatilise plaani koosseisus. „Temaatilist planeerimist kontrolliti väga rangelt, kirjastuste plaanid vaadati üle vabariiklikus kirjastuskomitees, neid arutati EKP KK-s ning kinnitati lõpuks üleliidulise kirjastuskomitee poolt,“ tähendab Möldre.¹²⁷

Konkreetsemalt raamatutootmine (sh kogu ilukirjanduse publitseerimine) oli Eesti NSV-s pikalt üksnes 1949. aastast tegutseva Eesti Riiklik Kirjastuse (alates 1964. a. Eesti Raamat) käes. Seesugune monopol takistas aga raamatuala arengut, mistõttu jäi Eesti maha nt Lätist ja Leedust. Hiidettevõtte oli raskesti juhitav ega suutnud liialt laiahaardelise tegevusvaldkonna tõttu saavutada kõiki tüüpi raamatute ja teemade võrdväärset edukat väljaandmist. Avaldamisvõimaluste piiratus pidurdas ka otseselt kirjanike tööd.¹²⁸

Olukord paranes mõnevõrra pärast üldisemat kirjandusvõrgu reformi (1963), täpsemalt 1965. aastal, mil NLKP KK-lt saadi luba luua kirjastus Valgus, kuivõrd ER-i töömaht ületas selleks ajaks juba mitmekordselt vastavaid norme. Leedus tegi sel ajal samamahulist tööd kolm kirjastust. Tõsi küll, Eestiski rajati juba 1957. aastal eraldiseisev kunstikirjandus. Ehkki mitmed teoseliigid (nt õpikud, teatmekirjandus) anti ära Valgusele, jäi ER-ile endiselt nt ilukirjandus ja ühiskondlik-poliitiline kirjandus.¹²⁹

¹²⁵ Möldre 2005, lk 124, 197, 126.

¹²⁶ Möldre 2005, 124–125.

¹²⁷ Möldre 2005, lk 129–130, 197.

¹²⁸ Möldre 2005, lk 138, 172, 174.

¹²⁹ Möldre 2005, lk 138–140.

Riiklike raamatukirjastuste kõrvalt andsid teoseid välja ka mitmesugused ametiasutused ja organisatsioonid (nt ministeeriumid, teadusasutused), kuid 1966. aastast nende tegevus suuresti keelustati, püüdes keskendada kogu trükiteodang riiklike kirjastuste kätte eesmärgiga seda paremini kontrollida.¹³⁰ Ajakirjandusega tegelesid 1949. aastal asutatud Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus (a. 1963 Perioodika) ja parteilise perioodika puhuks 1962. aastal asutatud Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Kirjastus.¹³¹

Kirjastuste töö pidi lähtuma plaanidest (nt iga-aastane temaatiline plaan, viisaastakuplaan). Iga väiksegi hälve, mis ajuti oli paratamatu, tekitas süsteemis tõrkeid ja pahandust, kuivõrd autorid ei pruukinud käsikirju õigeaks ajaks valmis jõuda või kui üleriiklik kirjastuskomitee keelas järsult juba heakskiidu saanud raamatu väljaandmise. Aastate jooksul muutus süsteem veelgi keerulisemaks. Teoste tiraaže määrati nii poliitilis-propagandistlikest kui finants-praktilisest eesmärkidest tulenevalt. Ehkki üldjoontes olid need kirjastustele ette kirjutatud, võisid viimased neid omal riskil veidi muuta, näiteks ilukirjanduslike väljaannete puhul tuli ette tiraaži tõstmist.¹³²

Kirjastuste tegevusel pidas partei teravat pilku peal. EKP KK-s arutati läbi kirjastuste aastaplaanid (hiljem lähetati need NLKP KK propaganda osakonna kirjastuste sektorile), jälgiti nende igapäevatööd ja korraldati inspeksioone töökorralduse ja toodanguga tutvumiseks. Kohati sekkuti protsessi ka päris otseselt, sh sula-aastatel. Lisaks tööplaanide mitmekordsele kooskõlastamisele Riikliku Kirjastuskomitee ja komparteiga tuli käsikirjadele luba hankida Ministrite Nõukogu juures tegutsevast tsensoragentuurist Glavlit, millel olid ka vabariiklikud harud. Tsensuurireeglid teisesid ajas, 1959. aastal vabastati eeltsensuurist osa väljaandeid (nt marksismi-leninismi klassikud), hiljem laiendati seda nt tõlgetele teistest NSVL-i rahvaste keeltest.¹³³

Ehkki Riiklik Kirjastuskomitee pidi korraldama ka kirjastuste varustamist trükimaterjalidega, ei tulnud ta sellega mitte alati toime. Sellistel puhkudel püüti vajaminevat hankida isiklike tutvuste kaudu otse vabrikutest. Materjalide ebahütlane laekumine trükikodadesse põhjustas tööde venimist ning nii trüki- kui ka kirjastuskodade plaanide äpardumist. Isegi kui paberit saadi, siis oli pidevalt probleeme selle madala kvaliteediga. Puudust oli lisaks kaadrist, õigetest

¹³⁰ Möldre 2005, lk 141.

¹³¹ Möldre 2005, lk 139–140.

¹³² Möldre 2005, lk 127–129, 133.

¹³³ Möldre 2005, lk 135.

tootmisruumidest ja ka kaasaegsest tehnikast (rohkem küll 1950ndatel).¹³⁴ Paberipuudus oli isegi 1967. aastal jätkuvalt probleem.¹³⁵

1967. aastal tõusid trükimaterjalide hinnad, mis põhjustas raamatute omahinna tõusu ning tõi kirjastustele kahjumi. Eesti Raamatu puhul aitas seda tasakaalustada suuretiraaziliste väliskirjandusteoste väljaandmisest saadav kasum, kuid näiteks kohalik ilukirjandus ja luule vajasis tihti doteerimist.¹³⁶ 1968. aastast püüti kirjastuste jääka majanduskontrolli veidi leevendada, lubades neile suuremat autonoomiat ja vähemaid keskseid ettekirjutusi.¹³⁷

Kahjumit süvendas tõik, et 1970. aastal vähendati kirjastamiseks ettenähtud paberi kogust, seejuures kärbiti eriti just kasumitandvatele liikidele (nt ilukirjandus) kuluvat trükipaberit. Kahjumittoovatele teostele (nt poliitilised väljaanded ja õpikud, mis olid ideoloogiliselt tähtsad ja said sestap ka dotatsioone) eraldati materjale jätkuvalt aga endises mahus. Kohati üritati raamatutootmise rentaablust siiski parandada. Kirjastuskomitee süsteem tervikuna töötas siiski pidevalt kasumiga, sest olenemata kahjumis töötavates kirjastustest olid trükiteöstus ja raamatukaubandus kasumis. Riigieelarvesse laekus süsteemist 1970. aastal nt ligi miljon rubla. Eestis toimis raamatutootmine kord kasumi ja kord kahjumiga, 1963. aastal jäädi 128 600 rublaga miinusesse, kuid kolm aastat hiljem 127 900 rublaga plussi.¹³⁸

1950.–1960. aastatel laienes Eesti NSV raamatupoodide võrk märgatavalt 1953. aastal oli 67 raamatupoodi, kümnend hiljem juba 85. 1960. aastate esimesel poolel kujunes see Aile Möldre järgi lausa kogu Nõukogude Liidu parimaks, nt Eestis keskmiselt üks pood 12 800 inimese kohta, NSVL-is tervikuna üks pood 21 600 inimese kohta. Erinevate müügikanalite kaudu hõlmas võrk tervet Eestit ja juurdepääs kirjanduslettidele oli igal inimesel. Pidevas kasvus oli ka raamatumüük (suurimad müügihitid olid ilu- ja teatmekirjandus), kusjuures hinnad püsisid pigem stabiilsena (nt nii 1965. kui 1970. aastal maksis raamat keskmiselt 52 kopikat). Trüki- ja materjalikulude tõusule ei järgnenud alati automaatselt raamatuhinna tõus. Majandusolude halvenemisel püüti esimesena tõsta enimmõutava kirjanduse hindu, püüdes võimalikult kaua säilitada ideoloogiliselt oluliste trükiste madalat hinda.¹³⁹

¹³⁴ Möldre 2005, lk 125–126, 199–200.

¹³⁵ Olesk 2022, lk 169.

¹³⁶ Möldre 2005, lk 152.

¹³⁷ Möldre 2005, lk 149–150.

¹³⁸ Möldre 2005, lk 151–152.

¹³⁹ Möldre 2005, lk 209–210, 154.

1.3. Kirjandus ja honorarid kui vahend ning abinõu Nõukogude kultuuripoliitikas

Kirjanduse potentsiaal ideoloogiliste eesmärkide saavutamise abinõuna ning selle niisugune kasutamine ei olnud nõukogude ühiskonnas mingisugune poliitilise eliidi kiivalt varjatud salaplaan, vaid sellest kõneldi avalikult ja küllaltki otsesõnaliselt. Stiilinäiteks sobib suurepäraselt Kirjanike Liidu esimehe ja parteiliikme August Jakobsoni 1945. aasta veebruaris Sirbis ja Vasaras ilmunud artikkel „Meie kirjanduse ülesannetest“, kus autor visandab järgneva visiooni sellest, „mida nõuab meilt kõigilt praegu nõukogude kord ning käesolev suur murrangute ja võitluste ajastu“. Nõukogude kord ei vajavat kirjandust kui kunsti kunsti pärast ja „esinevate puuduste varjajat“, vaid uus kord „hindab kirjandust ühiskondliku elu tähtsa faktorina, tõhusa ning asendamatu relvana, mille elastsus ning reageerimiskiirus teeb ta võrratuks propagandistiks võitluse ajastul ja heaks õpetajaks, töölevirgutajaks ning aset leidvate eksimuste ja vigade kättenäitajaks [...]“.¹⁴⁰

Kirjanik on Jakobsoni käsitluses aktivist: võitleja kehtiva korra eest ja nimel, ehitaja, kujundaja, vormija ja õpetaja, kes suunab lugejaskonda ning kõneleb kaasa teravate päevaküsimuste lahendamisel. Ta peab omama „täit ja täpset pilti oma rahvast“, teadma „mida temalt nõukogude [...] ühiskonna huvides parajasti vajatakse; [...] millised lülid jooksva elu arengus nõuavad pakilisemat esilekergitamist ja milledega võib võib-olla veidi kannatada“. Selliste ülesannete edukate täitjatena toob Jakobson esile teemasid nagu kollektiviseerimine, viisaastakud ja Vene kodusõda kajastanud Nõukogude Vene kirjanikud (nt Vladimir Majakovski, Fjodor Gladkov ja Ilja Ehrenburg).¹⁴¹ Samalaadseid avaldusi tegi Nigol Andresen, kes rääkis kirjanike-kunstnike ühiskondlikust vajalikkusest „inimeste uuekskujunemise töö juhina“.¹⁴²

Võrreldes Jakobsoni ja Andreseniga on ajaloolased Toomas Karjahärm ja Väino Sirk sõnastanud võimu perspektiivi kirjarahvale aga võrdlemisi pessimistlikes, tumedamates toonides: „Stalinlikus käsitluses ei olnud intelligents ideede genereerija ega eesmärkide püstitaja, pigem ettenäidatud suuna elluviija, käsutäitja“.¹⁴³

¹⁴⁰ August Jakobson, „Meie kirjanduse ülesannetest“, *Sirp ja Vasar* (17.02.1945, nr 7), lk 2.

¹⁴¹ Jakobson 1945, lk 2.

¹⁴² Klooren 2019, lk 34.

¹⁴³ Karjahärm ja Sirk 2007, lk 208.

Kui üldiselt on nõukogude võimu kultuuripoliitika elluviimist käsitletud pideva ülevalt alla suunatud repressiivse survena, siis Eve Annuk juhib tähelepanu, et vägivaldse sundimise kõrvalt oli valitseva kommunistliku režiimi oluliseks tööriistaks materiaalsete hüvede pakkumine. Nõnda meelitati loovintelligents sisuliselt vabatahtlikule kaasaminekule, ideoloogilisele koostööle ja konformismile uute oludega. Ehkki võib vaielda, kuivõrd vabatahtlik see kaasaminek ikkagi oli – et võimule sobimatut loomingut ei avaldatud, siis oli loomeinimeste puhul ju kaalul elatusallikas –, siis ütleb Annuk tabavalt, et vähemalt teatud valikud toleaegsetel inimestel olid ning neid langetati „rohkem või vähem teadlikult“¹⁴⁴. Seda teesi kinnitab tõik, et kui osad autorid hakkasid „nõukogude kirjanikuks“ küllalt kergelt ja kiiresti – nt Eesti Vabariigi taustaga Eduard Päll (Hugo Angervaks) ja Aadu Hint, rääkimata eelkäsitletud Jakobsonist-Leberechtist –, valisid teised selle asemel vaikimise ja/või piirdusid (omatahtsi või ka sunnitud) mõnevõrra tagasihoidlikumat laadi kirjandusliku tegevusega, tegeledes näiteks tõlkimisega, mis aga oli samuti honoreeritud – ehkki madalamalt kui uuslooming. Selliseks vaikijaks-tõlkijaks oli pikka aega ka siinses magistratöös käsitletav luuletaja Betti Alver.¹⁴⁵

Sõltumata sellest, kas me räägime motiveerimisest, kaasatõmbamisest, meelitamisest või koguni äraostmisest, oli n-ö „tavasissetulekutega“ võrreldes küllalt kõrgetel honoraridel autoritele oma mõju. „Stalin oli aru saanud, et piitsa kõrval mõjutab loomingulisi inimesi sageli paremini präänik,“ märgib Olesk ja lisab, et nõnda kujunes honoraripoliitikast vahend, millega kirjandust ja kirjanikke ohjes hoida ning õigele teele juhtida.¹⁴⁶

Naaskem autoritasusid puudutava illustreerimiseks Jakobsoni juurde, kes jätkab: „Ja sellest ka [...] vääriline suhtumine kirjanikku kui oma kutsealal töötavasse inimesse: head töötingimused heade honoraride näol, kolossaalsed juurdemaksud kirjanike teostele dotatsioonide kaudu kirjastustele, et hoida ära selle abil raamatuhinna liiga kõrget taset [...]“. Liiatigi olevat Nõukogude võim Jakobsoni järgi juba esimese nelja kuuga kõrvaldanud kirjanike esialgsed rahalised raskused läbi uute suurte honoraride sisseseadmise.¹⁴⁷

Ajaleht Tööraha Elu trükkis 1945. aasta jaanuaris esimese honorare puudutava ENSV RKN-i määruse avaldamise puhul ära järgmised read: „Kui saksa okupatsiooni ajal polnud üldse

¹⁴⁴ Annuk 2011, lk 41.

¹⁴⁵ Annuk 2011, lk 41, 49, 51–52; Kepp 2017, lk 166, 218; Monticelli 2011, lk 191; Gielen 2011, lk 202; Karjahärm ja Sirk 2007, lk 625.

¹⁴⁶ Olesk 2022, lk 61.

¹⁴⁷ Jakobson 1945, lk 2.

nimetamisväärsset kirjastustegevust ja kirjanikel tuli virelda poolnälgides päevast päeva, siis on nüüd taas võimaldatud vaimse töö tegijaile avar tööväli ja ka korralik töötasu“.¹⁴⁸ Uue korra toetavast suhtumisest kirjutab 1945. aasta jaanuarikuu Sirbis ja Vasaras Rudolf Sirge, mainides otseselt varasemate aegadea võrreldes „mitmekümnekordsete“ honoraride ning kümnekordistunud trükitiraažide funktsiooni – „see kõik innustab ja tiivustab pingsamale tööle“.¹⁴⁹

Honorare tuleks seejuures mõistagi käsitleda vaid ühe osana laiemast privileegide süsteemist, mis Nõukogude korra all võimu äravalitutele (ka nt poliitilised funktsionäärid, kõrged sõjaväelased, tööstuse ja kolhooside juhtivtegelased jne) osaks sai.¹⁵⁰ Lisaks heldetele autoritasudele, suunati autoreid kindlate äravalitud teemade poole (eluolu kolhoosides, tehastes jne) ka kirjanduslike võistluste kaudu, mille parimaid töid ootasid kopsakad preemiad, mida 1950. aastate lõikes on Eve Annuk hinnanud märkimisväärselt kõrgeks.¹⁵¹ Niisamuti sobib siinkohal uuesti viidata tagasi Tõnu Tannbergi käsitlusele kolmejärgulisest Stalini preemiast, mille 1706 pälvijale maksti aastatel 1941–1952 välja kokku 57,7 miljonit rubla.¹⁵²

Võistlustele lisandusid autoritele Kirjanike Liidu majandusorganistatsiooni NSVL Kirjandusfondi ja selle Eesti vabariikliku osakonna kaudu väljamakstavad loomingulised toetused, abirahad, laenud, samuti tuusikud nii üleliidulistesse loomemajadesse kui sanatooriumitesse.¹⁵³ Et loomefondide dokumentide hulgas seda puudutavat materjali erisuguste hüvede saamiseks esitatud taotluste näol leidub, on viidanud juba Äli-Ann Klooren heliloojate ja Muusikafondi põhjal.¹⁵⁴ Siinkirjutaja saab uurimistöö järel kinnitada, et nii samalaadsed avaldused kui ka juhtkonnas nende kohta langetatud otsused, lisaks veel nt erisugustele statistilistele-raamatupidamislikele ülevaadetele eelnimetatud valdkondadest, on olemas ka Kirjandusfondi arhiivis.¹⁵⁵

„Ülaltoodule lisaks tasub markeerida, et teavitustööd teemal, millist laadi teoseid on soovituslik“ (kohustuslik) luua, tehti loomeinimestele läbi kirjastuste ja toimetuste ning ka

¹⁴⁸ „Autorihonorarid kindlaks määratud“, *Tööraha Elu* (06.01.1945, nr 6), lk 3.

¹⁴⁹ „Nõukogude kirjandus olgu oma rahva südametunnistus“, *Sirp ja Vasar* (27.01.1945, nr 4), lk 3.

¹⁵⁰ Lankots 2005, lk 22, 25; Vahe 2021, lk 4, 9–11; Karjahärm ja Sirk 2007, lk 211. Matthews 2011, lk 69, 100.

¹⁵¹ Annuk 2011, lk 50.

¹⁵² Tannberg 2023, lk 68, 85.

¹⁵³ Tannberg 2022, lk 92–93; Klooren 2019, lk 104, 108, 125.

¹⁵⁴ Klooren 2019, lk 11.

¹⁵⁵ Konkreetsete näidetena vt nt RA, ERA.R-2067.1.6. *Kirjanike avaldused toetuste, laenude ja tuusikute saamiseks* (22.10.1946–21.07.1953); RA, ERA.R-2067.1.30. *Aasta aruanne* (1955).

loomeliitude kaudu. Alates 1945. aastast nõuti kirjanikelt näiteks tööplaanide esitamist, kuhu tuli märkida kavandatavad teosed ning nende plaanide täitmisel peeti silm peal. Samuti saadeti autoritele pidevalt üleskutseid päevakorras olevate teemade kajastamiseks, esitati arupärimisi nende poliitiliste teadmiste kohta ning kutsuti üles viimaseid parandama. Eelnevat kokku võttes võib öelda: et ideoloogiliselt sobimatut kirjandust ei avaldatud, seadis see autorid valiku ette – kas loobuda kirjutamisest ja loomingulisest tööst üleüldse või joonduda konformistlikult ümber uue aja normide ja vaimu järgi.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Annuk 2011 49; Karjahärm ja Sirk 2007, lk 209–210; Muru 2003, lk 106–10; Grete Eliise Kask, „Muusika Nõukogude poliitikas ja majanduses“, *Sirp* (14.01.2022, nr 2), lk 14–15.

2. Honoraride süstemaatika Eesti NSV-s

2.1. Ülevaade teemakohasest seadusandlusest

Honoraride süstemaatilise korra aluseks olid Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu (hilisema nimega Ministrite Nõukogu) vastavad seadusandlikud aktid. Määrustes kehtestati honoreerimisele kuuluvate teoste liigid ja vastavate autoritasude suurused iga liigi kohta ning anti muid juhiseid nende väljamaksmise korraldamiseks.¹⁵⁷ Siinse töö vaatluse all oleval perioodil anti ENSV-s kokku välja seitse seesugust määrust, millest põhjalikumalt on käsitletud ilukirjandust puudutavaid. Ilmunud määrused olid järgnevad:

1. „Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 12. detsembri 1944. a. määrus nr. 370 autorihonoraride kohta“¹⁵⁸
2. „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 11. märtsi 1948. a. määrus nr. 210 autorihonoraride kohta kirjanduslikelt teostel“¹⁵⁹
3. „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 12. augusti 1952. a. määrus nr. 653 autorihonoraride kohta kirjanduslikelt teostel“¹⁶⁰
4. „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 12. märtsi 1963. a. määrus nr. 129 kirjandusteoste autorihonoraride kohta“¹⁶¹
5. „ENSV Ministrite Nõukogu 27. aprilli 1965 määrus nr. 198 draama- ja muusikateoste autoritasu kohta“¹⁶²
6. „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 2. augusti 1967. a. määrus nr. 312 ühiskondlik-poliitiliste kirjandusteoste autorihonorari kohta“¹⁶³

¹⁵⁷ Annuk 2011, lk 43, 46; Möldre 2005, lk 150.

¹⁵⁸ „Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 12. detsembri 1944. a. määrus nr. 370 autorihonoraride kohta”. – Eesti NSV Teataja 1944, nr. 15, art. 188, lk 176–178.

¹⁵⁹ „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 11. märtsi 1948. a. määrus nr. 210 autorihonoraride kohta kirjanduslikelt teostelt”. – Eesti NSV Teataja 1948, nr. 15, art. 88, 8. mail, lk 321–326.

¹⁶⁰ „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 12. augusti 1952. a. määrus nr. 653 autorihonoraride kohta kirjanduslikelt teostelt”. – Eesti NSV Teataja 1952, nr. 10, art. 92, 20. okt., lk 191–194.

¹⁶¹ „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 12. märtsi 1963. a. määrus nr. 129 kirjandusteoste autorihonoraride kohta”. – ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu 1963, nr. 9, art. 35, 15. märts, lk 117–127.

¹⁶² „ENSV Ministrite Nõukogu 27. aprilli 1965 määrus nr. 198 draama- ja muusikateoste autoritasu kohta”. – ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu 1965, nr. 18, art. 73, 15. mai, lk 385–411.

¹⁶³ „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 2. augusti 1967. a. määrus nr. 312 ühiskondlik poliitiliste kirjandusteoste autorihonorari kohta”. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1967, nr. 35, art. 282, 15. august, lk 610.

7. „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 24. detsembri 1968. a. määrus nr. 429 muudatuste kohta autorihonoraride maksmise korras“.¹⁶⁴

Eve Annuk oletab, et liiduvabariikide paigapealsed seadusaktid tulenesid Moskva vastavatest määrustest.¹⁶⁵ Vastavat allikmaterjali lugedes selgub, et just nii oligi. Näiteks VNFSV RKN-i määrus 12. juulist 1944 nr. 540 sätestab tasunormid identselt hilisema Eesti NSV omaga. Erinevusena jääb silma, et idapoolseid tiraažinorme siiski Tallinnas otse ei kopeeritud, vaid kehtestati mõnevõrra kärbituna, sõltuvalt vastava liiduvabariigi väiksemast elanike arvust nagu osutab ka Möldre.¹⁶⁶

VNFSV-s oli ilukirjandusliku proosa normtiraaž 15 000 ja massväljaande puhul 75 000 eksemplari, luulel aga 10 000 ja 25 000 (massväljaanne) eksemplari.¹⁶⁷ Eesti NSV-s luule puhul 2500 või 5000 (massv.), kusjuures proosa puhul on nii tava- kui massväljaande puhul normtiraažiks märgitud 5000.¹⁶⁸ Gorodetski viitab, et „massväljaande“ mõiste, mis jääb segaseks ka ENSV seadusaktis, oli selgelt defineerimata jäänud ka VNFSV vastavas määruses.¹⁶⁹

VNFSV MN ja NSVL MN määruseid ning muid keskorganite antud juhiseid kasutati igal juhul kohaliku seadusandluse alusena ka hiljem, võttes vähemalt nominaalselt arvesse ka Eesti kohalikke eripärasid ja kirjastustegevuse praktikat, nagu viitavad ENSV Kultuuriministeeriumi koostatud projekt 1963. aasta määruse kohta ning ENSV MN Riikliku Kirjastuskomitee seletuskiri 1968. aasta määruse kohta.¹⁷⁰

Määruste arengut ajas iseloomustab eeskätt nende muutumine üha detailsemaks ja pikemaks. Seda nii tekstiliste selgituste osas kui honoraritabelites, kuhu lisati aastate jooksul üha uusi teoseliike.¹⁷¹ 1948. aastal lisati draamateosed, kinostsenariumid ja võimalus saada tasu kirjanduslike teoste toimetamise, retsensioonide (sh toimetuste siseselt) eest. 1952. aastal

¹⁶⁴ „Eesti NSV Ministrite Nõukogu 24. detsembri 1968. a. määrus nr. 429 muudatuste kohta autorihonoraride maksmise korras“. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1969, nr. 3, art. 49, 17. jaanuar, lk 46–50.

¹⁶⁵ Annuk 2011, lk 43.

¹⁶⁶ Möldre 2005, lk 151.

¹⁶⁷ Б. Н. Городецкий (1946). Правовое положение писателей и композиторов по законодательству Союза ССР и РСФСР. Справочник. Москва: Московский профессиональный комитет драматургов, lk 74–78. – Allikast leiab seejuures väite, et VNFSV oblastite, kraide ja ANSV-de regionaalkirjastused maksid honorare 25–30% võrra väiksemaid RKN-i kinnitatud kesknormidest.

¹⁶⁸ Eesti NSV Teataja 1944.

¹⁶⁹ Городецкий 1946, lk 75–76.

¹⁷⁰ RA, ERA.R-1945.1.128, 1 l. (09.07.1962; nr 1286). VFNSV vastavad määrused olid nr 530 7. aprillist 1960 ning nr 326 20. märtsist 1962; RA, ERA.R-1945.1.619, 1. 7. NSVL MN määrus nr. 276 25.aprillist 1968.

¹⁷¹ Annuk 2011, lk 43–45.

lisandusid kalendrid ja eri sorti muusikalised teosed, 1963. aastast ristsõnad, viktoriinid ja mõistatused, epigrammid, rahvaloominguliste teoste töötlemine, plakatid jne. Samuti lisandusid illustratsioonid.¹⁷²

Uute žanrite lisamise kõrvalt tehti pidevaid ümberkorraldusi ka olemasolevates liikide alal, neid lahutati üksteisest, liideti kokku, liigendati sisemiselt ja nimetati ringi. See kõik muudab erinevate määruste järgi ettenähtud honorarinormide omavahelise võrdlemise kohati (s.o žanrist sõltuvalt) küllaltki keeruliseks. Kui 1944. aastal oli laste- ja noorsookirjandusele pühendatud neli liiki, siis 1948. aastal liideti need kokku kaheks üldisemaks. 1952. aastal kaotati noorsookirjandus eraldiseisva üksusena, kuid lisandus eraldi jaotus lastele mõeldud venekeelsete teoste jaoks, mis järgmise määrusega jälle kaotati. 1963. aastal liideti laste- ja noorsookirjandus sisuliselt tavalise ilukirjandusliku proosa ja luule külge, v.a teosed alla 1 ap või 150 värsirea, mis arvati omaette liikideks. Eraldi teoseliik loodi ka lastele suunatud kirjanduslike teoste ümberjutustuste ja töötluste koostamise kohta. Kui 1948. aastal lahutati eraldi üleüldisest populaarteaduslikust kirjandusest lastele- ja noortele suunatud teosed, siis nelja aasta pärast liideti need jälle üheks.¹⁷³

Lisaks üha enamatele teoseliikidele ja kasvavatele selgitustele venitas määruseid pikemaks tõik, et alates 1948. aastast hakkasid need ilmuma kakskeelsetena. 1960. aastatel seadusandlus diferentseerus ja erinevate valdkondade (kirjandusteosed, draama- ja muusikateosed, ühiskondlik-poliitiline kirjandus) kohta hakati koostama eraldi määruseid.¹⁷⁴ Võib arvata, et see tuleneski nende sisu paisumisest ning enam polnud ülevaatlikkuse ja selguse huvides võimalik kõiki teemasid koos käsitleda. Kui 1944. aasta määrus mahub peaaegu ühele leheküljele ja 1948. aasta koos tõlkega oma võtab enda 5 ja pool lehekülge, siis 1963. aasta määrus on kasvanud juba pea 10 lehekülge ning 1965. aastal koguni 26 või koos tõlkega 57 lehekülge.¹⁷⁵

1963. aastal lisati määrusesse ka 7-punktiline loetelu juhtumistest, mil kirjandusteoste ja nende kordustrukkide eest honorari ei maksta. Sellisteks olukordadeks oli 1) teose ilmumine pimedate punktreljeefkirjas (v.a. algselt selleks tellitud teosed); 2) NSVL-is ilmunud teose kirjastamisel

¹⁷² Annuk 2011, lk 45–46.

¹⁷³ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

¹⁷⁴ Annuk 2011, 43, 46.

¹⁷⁵ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

tõlketeosena (v.a. ilukirjanduse tõlkimisel vene keelde, mil tasuti 60% alghonorarist); 3) trükitud ettekanded konverentsidel; 4) entsüklopeediaartiklite kordustrukid (v.a kui maht ületab 100 tuh tähemärki); 5) „vastavate organite poolt kinnitatud ning kohustuslikuks rakendamiseks“ väljaantavad materjalid (sh ametialased juhendid, hinnakirjad jms); 6) kogumiku koostamine autori poolt, kelle kirjutised vastavas kogumikus ilmuvad; 7) teaduslike tööde plaani täitmiseks tööülesannete täitmise korras loodud teosed (v.a. õpikud) ning tootmistööd katkestades loodud väitekirjad.¹⁷⁶

1963. aasta määruse lõppvarianti ja kavandit võrreldes selgub, et algselt oli sisu mõnevõrra erinev. Näiteks oli ilukirjandusliku proosa eest ettenähtud tiraažinorm kavandis 10 000, lõppvariantis aga 8000 eksemplari, luule puhul jõudis lõppvarianti normtiraažina 4000 eksemplari algse 5000 asemel. Samuti kärbiti märkimisväärselt ilukirjandusliku jutustuse ja olukirjanduse honorari alammäära (150 rbl asemel 50 rbl), ehkki ülemmäär jäi läbivalt 400 rubla peale. Algvariantis oli ka ühevaatuseline näidend arvatud samasse kategooriasse, kuid lõppvariantis loodi sellele eraldi liik, mis oli pealegi märkimisväärselt kõrgemalt tasustatud (200–600 rbl). Näiteks õppekirjanduse normid jäid aga läbivalt samaks.¹⁷⁷

1963. aasta määruses sätestatakse lisaks esmakordselt tingimused honorari maksmiseks autori pärijatele. Normide järgi tuli sätet rakendada aga üksnes summadele, mille saamise õigus tekkis autoril pärast tema surma. Annuk nimetab 1963. aastal lisaks eelnevale uudseks ka määratlemist, millal autoril endal tekib õigus teose eest honorari saada.¹⁷⁸ Pärijaid puudutavat seadusandlust täiendati veel 1969. aastal, määrates nii ilu- kui muu kirjanduse esmatrükkide eest lähedastele 50% honorarist, kordustrukide puhul läks neile aga ilukirjanduslike teoste eest pool ning muude teoste eest üks viiendik autorile kuuluvast summast. Kui honorarisumma väljaande eest ületas 5000 rubla, „siis seda piirmäära ületavate summade väljamaksmise autori pärijatele vähendatakse neid veel 50 protsendi võrra“.¹⁷⁹

Aja jooksul lisandus eelnimetatud ENSV MN määrustele erinevaid väiksemaid akte üleliidulistelt institutsioonidelt, mis reguleerisid erinevaid spetsialiseeritud üksikküsimusi. Sellisena võib välja tuua NSVL Kultuuriministeeriumi käskkirjaga maksuma pandud autoritasu määrad trükis ilmuva kujutava kunsti ja fototeoste loomise ja paljundamise kohta (1963), mille

¹⁷⁶ Annuk 2011, lk 46; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

¹⁷⁷ RA, ERA.R-1945.1.128, l. 11–13. *ENSV Kultuuriministeeriumi kiri ENSV MN j.a. Juriidilisele Komisjonile koos lisadega* (10.07.1962); ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

¹⁷⁸ Annuk 2011, lk 46; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

¹⁷⁹ Eesti NSV Teataja 1969.

pikk nimekiri jõudis käsitleda nii postmarkide kujundamist ja maakaartide tingmärkide väljajoonestamist kui veinisiltide loomist ja fotode keemilist koloreerimist.¹⁸⁰ Samuti NSVL MN Raadio ja Televisiooni Komitee käskkirjaga kehtestatud raadio- ja telesaadete honorarimäärad ning NSVL MN määrusega kehtestatud heliplaatidele/magnetfilmidele salvestatud muusika- ja kirjandusteoste eest makstavad autoritasud.¹⁸¹

2.2. Autoritasude maksmise üldpõhimõtted

Honorare maksti autoritele välja lähtuvalt eelmainitud aktidega seaduses kehtestatud alam- ja ülemmääradest, mis olid erinevate kirjanduse liikide jaoks erisugused, ning kehtisid üldiselt ühe autoripooena (40 000 tähemärki; edaspidi ap) või värsirea (vr) kohta.¹⁸² Miniatuursete vormide (nt „ilukirjanduslikud jutustused“) puhul ei arvestatud tasu igalt sisuühikult, vaid maksti kogu teose eest tervikuna. Määrused nägid paljudele žanritele ette ka normtiraazid (proosa puhul 1944 nt 5000 eksemplari), mille ületamine tähendas, et „üleliigsete eksemplaride“ eest maksti autorile küll lisaraha, ent põhitasust väiksemate kordustrukitasumäärade alusel.¹⁸³ 1948–1952 kasutati alam- ja ülemmäärade asemel kategooriate süsteemi, milles eristati teose „väärtuse“ järgi II, I ja kõrgem kategooria, hiljem taastati varasem mudel.¹⁸⁴

Määrused moodustasid siiski üksnes autoritasude süsteemi üleüldise raamistiku ning realselt autoritele väljamakstavad konkreetsed summa varieerusid veel sõltuvalt mitmetest teguritest.¹⁸⁵ Ehkki Aile Möldre on öeldud, et honorarimäärade piires võisid kirjastused talitada autonoomsemalt kui näiteks raamatute hinnapoliitikat kujundades, siis on oluline juhtida tähelepanu (nagu teeb ka Eve Annuk), et juba 1944. aasta määrus käsib kirjastuste juhtidel autoritasude määramisel arvestada teoste „kunstilist ja teaduslikku väärtust“, mis tähendas eeskätt nende sobivust valitseva ideoloogia dogmaatiliste printsiipidega.¹⁸⁶

Teose ideoloogilisest väärtusest sõltus tihti nii honorari suurus kui ka see, kas autor üldse midagi teenis, sest sobimatu sisu jäeti lihtsalt avaldamata. Luuletaja Ilmi Kolla näitel on Annuk

¹⁸⁰ Paul Anton (1969). *Autoriõigus ENSV-s. Juhendmaterjale*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 76–114.

¹⁸¹ Anton 1969, lk 191, 309–311.

¹⁸² 1963. aastal võrdsustati luule puhul autoripooena 700 värsireaga. – ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

¹⁸³ Eesti NSV Teataja 1944; Möldre 2005, lk 151.

¹⁸⁴ Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952.

¹⁸⁵ Annuk 2011, lk 45; Olesk 2022, lk 61.

¹⁸⁶ Möldre 2005, lk 150; Annuk 2011, lk 45.

illustreerinud, kuidas rahavajaduses kirjanikud, kelle looming kehtiva režiimiga ei sobitunud, kohendasid aja jooksul praktilisest vajadusest – s.o äraelamiseks – oma tekste uuele ajale ja võimule sobivamaks.¹⁸⁷

See direktiiv ja honorarimäärused üldisemalt ei pruukinud aga tingimata reaalsuses osutada harmooniliseks Nõukogude bürokraatiamasina teistest sfääridest tulnud korraldustega. Nõnda kaebab Eesti Riiklik Kirjastus 1952. aasta määruse vastuvõtmise järel ilmselt Ministrite Nõukogule, et Rahandusministeeriumi ettekirjutused kirjastuse honorarifondi jaotamise kohta sunnivad viimast „jämedalt moonutama toodangu kõrge kvaliteedi eest võitlemise põhimõtet ja nõukogude autorikaitse aluseid, kusjuures kehtiv autorihonoraride määrus osutub praktiliselt fiktsiooniks.“¹⁸⁸

Nimelt andnud ministeerium korralduse, et ERK-i tõenäoliselt 1953. aasta tööplaanis tohib kõrgema honorariga pärjatavaid „eriväärtuslikke“ teoseid olla maksimaalselt 5% kõigist ilmuvatest nimetustest, keskmise honorari tohtis saada 20% teoseid ning ülejäänud 75% pidi rahuldama madalaima tasuga. Sellest tulenevalt saavat kirjastus originaalproosa autoripoogna (normide järgi 1500–4000, aritmeetiline keskmine 2750) eest maksta reaalsuses keskmiselt üksnes 1925 rbl autoripoogna kohta.¹⁸⁹ ERK nimetas seesugust olukorda „ideoloogilise rinde“ tähtsaimas lõigus skandaalseks. Seda enam, et uute algupäraste kirjandusteoste hulk olla Eesti NSV-s juba niigi äärmiselt väike.¹⁹⁰ Et uudiskirjanduse kvantiteedi ja kvaliteedi tõstmise asemel hoopis ulatuslikult vähendatakse „olulist stiimulit – autori töötasu“, siis toovat see kirjastuse järgi kaasa tõsised tagajärjed ENSV kirjandusele.¹⁹¹

Honoreerimisel arvestati aga ka teksti tegelikku kunstilist taset ja autori enda profiili (armastatud ja riigivõimult ka vastava tiitli saanud rahvakirjanik *versus* vähetuntud debütant).¹⁹² Näiteks eeltoodud ERK-i kirjast nimetatakse Stalini preemiaga autasustatud teosele maksimaalse honorari määramist iseenesest mõistetavaks.¹⁹³ Oma osa võis mängida ka väljaanne, kus teos ilmus, samuti selle tüüp (kordustrükkide puhul perioodiline *versus* mitteperioodiline publikatsioon jne). Annuki järgi andsid ideoloogiliselt kesksel kohal olevad

¹⁸⁷ Annuk 2011, lk lk 49–50.

¹⁸⁸ RA, ERA.R-1765.1.129, l. 57. *Eesti Riikliku Kirjastuse kirja kontsept* (dateerimata).

¹⁸⁹ RA, ERA.R-1765.1.129, l. 57–60.

¹⁹⁰ RA, ERA.R-1765.1.129, l. 60.

¹⁹¹ RA, ERA.R-1765.1.129, l. 60–61.

¹⁹² Annuk 2011, lk 45; Olesk 2022, lk 61.

¹⁹³ RA, ERA.R-1765.1.129, l. 60.

publikatsioonid oma autoritele parema sissetuleku kui teise ja kolmanda järgu väljaanded.¹⁹⁴ Seaduses ettenähtud maksimaalset honorarimäära rakendati Möldre järgi siiski võrdlemisi harva ning tavaliselt said kirjanikud keskmise määra tasu.¹⁹⁵ Kirjastuste kaudu ilmunud teoste kõrval maksti honorare ka näiteks raadio- ja telesaadetes, heliplaatidel ja magnetfilmidel ilmuvate teoste kohta, vastavatest normidest tuleb juttu allpool. Oma autoreid tasustasid kaastööde eest ka ajalehtede-ajakirjade toimetused.¹⁹⁶

Lõplik honorar määrati kindlaks kirjastuse ja kirjaniku vahel sõlmitud kirjastuslepingus.¹⁹⁷ Seal pandi paika ka selle väljamaksmine, mis tavaliselt tähendas, et tasu maksti välja osadena. Kuni 1963. aastani honoraride osadena väljamaksmist määrustes ei käsitletud, mistõttu oli selle ajani seis mõnevõrra hektiline. Tõsi küll, 1948. aasta määruses said kirjastuste õiguse maksta kirjanduslike tellimuste puhul autoritele avansse kuni 25% ulatuses lepingu kogusummast. 1963. aasta määrus deklareeris, et honorari saamisõigus tekkis 60% ulatuses käsikirja vastuvõetavaks tunnistamise päeval ning ülejäänud osas teose ilmumise päeval.¹⁹⁸ Määrusele järgnenud lepingutest selgub, et nende osade väljamaksmisel arvestati vastavalt käsikirja ligikaudset ning trükitud teose tegelikku mahtu. See tähendas, et mõnedel juhtudel võidi 60% ja 40% honorarist tasuda lähtuvalt erinevast sisumahu määrast (see võis muutuda nt trükiprotsessis). Esimene makse tehti ühe kuu jooksul pärast käsikirja vastuvõetavaks tunnistamist ning teine kuu jooksul pärast teose ilmumist.¹⁹⁹

Nähtavasti varasema aja praktikast (ca 1940. aastad), määrata osiste protsendid igal üksikjuhul eraldi, annab illustreeriva näite Betti Alveri 1945. aasta leping Riikliku Kirjastusega „Ilukirjandus ja Kunst“, kus väljamaksmine nähti ette 25% ulatuses lepingu allkirjastamisel, 35% ulatuses käsikirja esitamisel ning ülejäänud osas ühe kuu jooksul pärast raamatu ilmumist, kusjuures ajamääratlused olid ette trükitud.²⁰⁰ 1948. aasta honorarimäärus andis kirjastustele loa kirjanduslike tellimuste puhul tasuda autoritele avansse kuni 25% ulatuses, kuid muus osas (nagu ka 1952. a. määrus, väljamaksmiskorda ei reguleerinud. 1950. aastate alguses kasutati nähtavasti ka teistlaadi lepingublankette. Alveri 1952. aasta lõpust pärit lepingust nähtub, et

¹⁹⁴ Möldre 2005, lk 150.

¹⁹⁵ Möldre 2005, lk 150.

¹⁹⁶ Annuk 2011, lk lk 49.

¹⁹⁷ Möldre 2005, lk 150.

¹⁹⁸ Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1953; Annuk 2011, lk 46.

¹⁹⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 51. *Kirjastusleping nr. 35/EI-66* (26.06.1966); EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 39–42. *B. Alveri märkmed honoraride laekumise kohta „Tähetunni“ ja „Jevgeni Onegini“ eest* (dateerimata).

²⁰⁰ Eesti NSV Teataja 1944; EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 1. *Kirjastusleping nr. 308* (17.09.1945).

trükituna oli määratud osiste suurus (25%, 60%, ülejäänud), kuid lahtiseks jäetud varem fikseeritud esimese osa maksetähtaeg. Nn „keskmine osa“ maksti uuema korra järgi välja käsikirja vastuvõetavaks tunnistamisel, mitte lihtsalt selle esitamisel; kolmanda osa maksetingimused jäid samaks.²⁰¹ Juba 1955. aastast leiab aga ka kolmandat tüüpi blankette, kus on trükituna määratud nii tähtajad kui protsendid: 60% käsikirja vastuvõetavaks tunnistamisel, arvestades töö lepingujärgset mahtu, ning ülejäänud kuu jooksul pärast raamatu ilmumist. Tõlgete puhul jäeti tühi rida täpsustuseks, algupärase loomingu puhul mitte.²⁰²

Täielikum süstematiseeritus tuli 10. aprillil 1967 NSVL MN all töötanud Riikliku Kirjastuskomitee esimehe käskkirjaga kehtestatud üleliiduliste tüüp-kirjastuslepingutega. Need olid kasutamiseks kohustuslik kõigile kirjastustele ning liiduvabariikides seni kehtinud lepingud tuli nende alusel ümber teha.²⁰³ Ilukirjandusliku teose tüüpleping määras näiteks, et autoritasu makstakse välja esimeses osas tellimislepingu sõlmimisel (avanss määrustega ettenähtud puhkudel ja ulatuses); 60% ulatuses käsikirja vastuvõetavaks tunnistamisel – (arvestades tasutud avanssi; teose mahu esialgse arvestuse järgi) ning ülejäänud summas pärast teose viimase korrektuurpogna trükki saatmist (töö tegeliku mahu järgi). Sama tüüplepingu tekst nägi ette, et tiraažinorme ületanud eksemplaride eest tasuti pärast teose avaldamiseks kinnitamist.²⁰⁴

Tõlketööde tasustamise osas vajab lõppnoodina markeerimist tõik, et kuni Nõukogude Liidu ühinemiseni ülemaailmse autoriõiguse konventsiooniga (*Universal Copyright Convention*, UCC) 1973. aastal, ei tunnistanud Nõukogude Liit universaalselt välisautorite õiguseid ning nende töid avaldati luba küsimata. Samas tagas UCC-ga ühinemine ka nõukogude autorite õiguste kaitse välismaailmas.²⁰⁵

²⁰¹ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4. *Kirjastusleping nr. 1-132-52* (19.12.1952).

²⁰² Eesti NSV Teataja 1948, 1952; EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 7/10. *Kirjastusleping nr. 1-90-55* (29.11.1955); EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 7/11. *Kirjastusleping nr. 1-118-55* (24.06.1966).

²⁰³ Anton 1969, lk 55–58; Möldre 2005, lk 124.

²⁰⁴ Anton 1969, lk 55–58.

²⁰⁵ Möldre 2005, lk 181; Karin Victoria Kuuskemaa (2013). *Nõukogude ajal loodud audiovisuaalteoste ja esituste kasutamine: õiguslikud väljakutsed ja võimalikud lahendused*. Magistritöö (juh. Aleksei Kelli, PhD), Tartu Ülikool: Eraõiguse instituut, lk 13.; Vt lisaks nt 1965. aasta honorarimääruse lk 401.

2.3. Honorarimäärad teoseliikide järgi

2.3.1. Honorarid ilukirjanduslikelt teostelt

2.3.1.1. Ilukirjanduslik proosa

Eve Annuk on ilukirjanduslikke tekste pidanud üleüldse kõige paremini honoreeritud teosteks, viidates žanri ideoloogilisele ja kasvatuslikule olulisusele.²⁰⁶

1944. aasta määruse järgi maksti näiteks ilukirjandusliku proosa eest 1500–3000 rubla autoripoogna pealt, massväljaandes 2000–3000 rubla. Kuni poole poogna pikkused jutustused tõid sisse samas 2000–3000. Nagu eelpool mainitud, märgiti määruhes nii tava- kui massväljaandetiraažiks teadmata põhjusel 5000 eksemplari.²⁰⁷ 1948. aastal kasutusele tulnud kategooriate süsteemiga kerkis ka honorari tippmäär, nüüd võis autor poogna vastu saada vastavalt 1500 (II kat.), 3000 (I kat.) või 4000 rubla (kõrgem kat.). Samalaadselt maksti ka lühijutustuste eest.²⁰⁸

Ülevaatlikkuse huvides võrreldagu norme korraks ka teiste teostega. Kui kõrvale jätta entsüklopeedia- ja sõnastikuartiklid (1500–4000 rbl/ap), siis oli ilukirjanduslik proosa koos lastekirjandusega, mis leiab spetsiifilist käsitlust allpool, kõige kõrgemini tasustatud teoseliik üleüldse.²⁰⁹ Üksnes ülemmäära poolest suutsid konkureerida populaarteaduslikud teosed, ning sotsiaalmajandust, loodusteadust, kirjandust, kunstiajalugu või kriitikat hõlmavad teoreetilised teosed – kõigi eest maksti 1000–300 rubla. Alammääralt aga vaid kõrgkooliõpikud (1500–2500 rbl/ap). Isegi „massiline agitatsioonikirjandus“ (1000–2500) ei suutnud tasult eelmainitute ja ilukirjandusega konkureerida. Faktitäpsuse huvides olgu veel lisatud, et agit-teosed esitati määrustes üheskoos massilise tootmistehnilise ja populaarse põllumajandusliku kirjandusega.²¹⁰

1952. aastal tehtud muudatusega lisandus tasu üksnes massiliselt väljaantud (tiraaž 75 tuh eks) venekeelse ilukirjandusliku proosa osas, olles 3000 rubla autoripoognalt ja eriväärtuslike teoste puhul 4000 rbl/ap. On tähelepanuväärne, et kui tavaproosa (samuti luule) puhul kasutati ülem-

²⁰⁶ Annuk 2011, lk 44.

²⁰⁷ Eesti NSV Teataja 1944.

²⁰⁸ Eesti NSV Teataja 1948.

²⁰⁹ Annuk 2011, lk 44.

²¹⁰ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Annuk 2011, lk 44.

ja alamtariifi, siis venekeelsete masstrükkide puhul nähti nende liikide eest ette üksnes konkreetne summa, mis oli pealegi eestikeelsete teoste honorari ülemmäär.²¹¹ Siin võib näha soovi eelisedendada venekeelse kirjanduse levikut ja eriliselt toetada selles keeles kirjutavaid (populaarseid) autoreid.

Võrdlusmaterjali vaadates selgub, et ilukirjandus pigem kindlustas oma soodsat seisundit – mitte küll selle poolest, et selle eest makstavad tasud oleks üleüldiselt suurelt tõusnud, vaid seetõttu, et eespool esitatud muude teoste omad kohati langesid. Nüüd maksti samaväärselt üksnes kirjandusteaduse või kunstiajaloo teoreetika ning nende või ilukirjanduse kohta käiva kriitika (1500–3000 rbl, eritasuga 4000 rbl) eest. Populaarteadusliku kirjanduse uus tasunorm oli 1000–2000 (eritasuga 3000 rbl). Varem ülemmäära poolest konkureerinud kõrgkooliõpikud ning loodusteaduseid või sots-majandussfääri käsitlev teoreetika või kriitika suutis nüüd võistelda vaid ilukirjanduse eest makstava alamtasuga. Uued normid nende liikide eest olid 1500–2500 ning 1500–2000 (eritasu 3000 rbl). Agitatsioonilist, masstootmistehnilist ja populaarset põllumajanduslikku sisu käsitlevad teosed langesid 1000–2000 rubla vahemikku (eritasuga 2500).²¹²

1963. aasta reformi järel jäi tavaproosa (8000 eks.) tiraaž 150–400 rubla vahemikku, kuni 1 poogna täitvate jutustuste ja olukirjelduste alammäär langes oma seni madalaimale tasemele ja oli nüüd 50 rubla.²¹³ Tõusu ei toonud ka enam 1968. aasta määrus, mis kehtestas astmemäärad 150, 175, 200, 225, 300, 400 rubla.²¹⁴ Küll aga eristas see uue teoseliigina kirjanduslikud miniatuurid, mille eest maksti olenevalt mahust ja väärtusest akordselt (st terve teose eest korraga, mitte värsirea ega autoripoogna kaupa) 20, 40, 60, 80 või 100 rubla.²¹⁵

Viimase kahe ümberkorralduse lõikes vaadake veelkord ka võrdlusžanreid. Samaväärselt ilukirjandusliku proosaga (150–400 rbl/ap) maksti alates 1963. aastast teiste teoste ees- või saatesõnade eest (neist on juttu järgmises alapeatükis), 30–40 tuh tähemärgi pikkuste entsüklopeediliste artiklite eest (150–350 akordselt) ning kirjandus- ja kunstiteaduse või kirjanduskriitikat puudutavate teadustööde-monograafide eest, v.a juhul, kui need jäid alla 0,5 ap – siis oli tasu 100–200 rbl kogu töö eest. Tõsi küll, ilukirjanduslikku lühijuttu/olukirjeldust

²¹¹ Eesti NSV Teataja 1952.

²¹² Eesti NSV Teataja 1952.

²¹³ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²¹⁴ Eesti NSV Teataja 1969.

²¹⁵ Eesti NSV Teataja 1969.

(50–400 rbl) edestas päris tugevalt ühevaatuselise näidendi eest akordselt makstav 200–600 rbl.²¹⁶

Honorari alampiirilt konkureerisid ilukirjandusega kõrgkooliõpikud (150–250), teadustööd-monograafiad „muude kirjandusliikide alalt“ (150–300) ning vanasõna-, kõnekäänu- või mõistatuskogumikud (50–150). Massiline poliitkirjandus jäi vahemikku 100–250 rbl/ap, populaarteaduslikud teosed 100–300 rbl/ap ning tootmistehnilise, rahvamajandust, teadust või kultuurivaldkonda käsitleva masskirjanduse eest (sh teatmikud/kataloogid) 80–200 rbl/ap.²¹⁷ Kõige madalamad honorarid olid ette nähtud teadust populariseeriva ja tehnikakirjanduse autoreile, samuti bibliograafilistele töödele (1968. aasta määruse järgi 40–200 rubla).²¹⁸

2.3.1.2. Luule ja „hübriidžanrid“

Luule eest tasuti 1944. aastast tavatiraažinormi (2500 eks.) järgi 7–15, massväljaandes (5000) 10–15 rbl värsirealt. „Erilist kunstilist kirjanduslikku väärtust“ omava kuni 30-realise poemi eest võis saada koguni kuni 1500 rubla, mis on märkimisväärne kuivõrd nt 30 värsiga „tavaluuletus“ toonuks autorile ülemnormi järgi sisse üksnes 450 rubla, madalaima järgi 210 ja keskel läbi ca 330 rbl. Võrdluseks, et kuni 50-realiste laulude eest võis teenida 300–1500 rubla.²¹⁹

1948. aastal sirgus kõrgemale ka luulehonorari ülemmäär, olles nüüd maksimaalselt 20 rubla värsirealt. Mõnevõrra üllatav on asjaolu, et tekstide ideelis-kunstilise taseme järgi hakati vahet tegema ka eriväärtuslikku liiki luuletustel. I kategooriale jäi kehtima senine 1500 rubla, kuid kõrgema kategooria teostele maksti nüüd 2000 rubla. Nõnda suurenes vahe „ülemise“ ja „alumise otsa“ luuletajate sissetuleku vahel veelgi. Nii alam- kui ülemmäärade tõus puudutas ka laulutekste, ehkki need piirati nüüd üksnes 30 reaga, mis tõid nüüd sisse kas 600, 1000 või 2000 rbl.²²⁰ 1952. aastal tavaluule honorar ei muutunud, küll aga tõusis 500 eksemplari võrra normtiraaž. Laulutekstide tasu pööras üldisesse langusesse, olles nüüd 300–1500 rubla. Sarnaselt proosaga osutus tulusaks aga venekeelne massväljaandeluule (tiraaž 20 tuh), mille rea eest maksti konkreetselt 14 või erijuhul 20 rubla.²²¹

²¹⁶ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; Eesti NSV Teataja 1969.

²¹⁷ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; Eesti NSV Teataja 1969; Möldre 2005, lk 150.

²¹⁸ Möldre 2005, lk 150.

²¹⁹ Eesti NSV Teataja 1944, Annuk 2011, lk 44.

²²⁰ Eesti NSV Teataja 1948, Annuk 2011, lk 44.

²²¹ Eesti NSV Teataja 1952.

Lühidalt võiks vaadelda veel tasunorme paaris n-ö „hübriidžanris“, mis hõlmavad nii proosaku kui värsstekstide loomist. Sellistena sobivad 1963. aastal lisatud epigrammi (sh proosa- /värsstekst plakatile) ja rahvaloominguliste teoste töötlemise kategooriad. Esimese puhul maksti töö eest kokku 10–60 rbl, teine kategooria tõi proosavormi puhul (tiraaž 10 tuh) autoripoognalt sisse 100–200 ning luule puhul (tiraaž 5 tuh) värsirea pealt 0,5–1,4 rubla. Samuti lisati eraldi tasunorm kõigi kirjandusteoste ees- ja järelsõnade eest, mis tõi sisse 150–400 rbl/ap või juhul, kui teose autor kirjutas ka saatesõnu, siis alammäära vastava teose eest ap/vr pealt.²²²

Samuti võiksid siinse töö seisukohalt huvipakkuvad olla järgnevad tasumäärad 1965. aasta draama- ja muusikateoste honorarimäärusest, kusjuures järgnevate teoste tõlkijatele maksti järgnevalt ära toodud normidest 25–50% vähem.²²³

Tabel 1: Väljavõte honorarimääradest 1965. aasta määruse kehtestatud tasunormidest tellitavatele draama- ja muusikateostele kategoorias „teosed estraadi ja tsirkuse jaoks“²²⁴

Teose liik	Tasunorm
Sketšid, draamaetüüdid	75–200 rbl
Följetonid, miniatuurid, intermeediumid, konferansid (läbivad)	50–200 rbl
Jutustused, novellid, monoloogid	50–200 rbl
Laulude tekstid	35–100 rbl
Kupleed (nelikvärsi eest)	3,5–15 rbl
Põimikud, kompositsioonid, estraadinumbrite kirjanduslikud kujundused	40–100 rbl
Sissejuhatav monoloog konferansjeele	30–100 rbl
Kogu kollektiiviga esitatav proloog ja finaal	90–120 rbl
Lühike dialoog (intermeedium)	10–40 rbl
Lühike värsstekst	10–50 rbl
Kirjanduslik pildike	50–80 rbl
Etteaste kirjanduslik kujundamine	40–80 rbl

²²² ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; – Uute žanrite kohta vt Annuk lk 47.

²²³ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²²⁴ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

2.3.1.3. Lastekirjandus

Et lastekirjanduse honorarid olid samaväärsed tavakirjanduse omadega, näitab Eve Annuki järgi selle žanri olulisust ideoloogilise kasvatustöö jaoks.²²⁵ Nagu järgnevalt näeme, siis puhuti võisid tasud isegi täiskasvanutele mõeldud kirjandust ületada.

1944. aasta määrus nägi ette neli teoseliiki mida võiks üldistavalt käsitleda lastekirjandusena. Need olid vastavalt ilukirjanduslik lastekirjandus massväljaandes (10 tuh eks) eelkooliealiste laste raamatukogudele ning alla 1 trükipoogna jäävad muinasjutud, pildiraamatud ja raamatud kooliealistele, mis kõik tõid sisse 1000–3000 rubla. Lisaks raamatud eelkooliealistele massväljaandes (trükitiraaž 10 tuh eksemplari), mis tõid sisse 1500–300 rubla ning sama üle 10 tuh eksemplarise normtiraažiga, mispuhul maksti autoril 2000–4000 rubla. Võrdluseks, et aabitsate (tiraaž 30 tuh) ja algkooli õpikud (20 tuh) tõi sisse 1000–1500 rubla.²²⁶

1948. aastal eristati eelneva nelikjaotuse asemel üksnes laste- ja noorsookirjandust, kusjuures rohkem maksti just noorsookirjanduse eest. Nii proosas kui värsis lastele kirjutatud teosed (vastavalt 1 ap või 100 vr; tiraažid 5 või 2,5 tuh) tõid sõltuvalt kategooriast sisse 1000, 2000 või 3000 rubla. Noorsoole mõeldud teoste (5 tuh eks) eest makstavad summad olid kõigis kategooriates aga 1000 rubla võrra suuremad. Kui aabitsate ja algkooli õpikute eest makstavad summad olid jäänud samaks, siis uue žanrina ilmnenud lastele ja noortele mõeldud populaarteadusliku kirjanduse (5 tuh eks) eest hakati maksma 1000, 1500 või 3000 rubla. Samas suurusjärgus tasuti ka tavaliste populaarteaduslike teoste eest.²²⁷

1952. aastal noorsookirjandus eraldi teoseliigina kaotati, kuid selle asemele loodi venekeelsete massväljaandes lasteraamatute oma. Kui tavaline lastekirjandus tõi autorile sisse 1500–3000 rubla/ap või 7–14 rbl/vr (20 eriväärtusliku teose korral), siis venekeelse massväljaannete puhul kasutati stampselt mõlema vahemiku tippmäärasid. Tasub veel märkimist, et kui venekeelsete lasteraamatute puhul olid olemas ka eriväärtuslike teoste tasud (4000 rbl/ap ja 20 rbl/vr), siis eestikeelsete teoste puhul puudusid need sootuks. See illustreerib selget püüdu venekeelset lastekirjandust eriliselt toetada; seda enam, et täiskasvanutele mõeldud teoste puhul olid eritasud ettenähtud sõltumata keelest. Varem võrdlusmaterjalina kasutatud teoste tasunormid jäid samaks, ehkki eraldi lastele-noortele suunatud populaarteadus kaotati ning varem selle eest

²²⁵ Annuk 2011, lk 44.

²²⁶ Eesti NSV Teataja 1944; Annuk lk 44.

²²⁷ Eesti NSV Teataja 1948.

makstud honorari ülemäär (3000 rbl) muudeti nüüd tasuta üksnes eriväärtuslikele teostele. Tariifiga 300–600 rbl/ap loodi uus jaotus „õpikute ja lugemike koostamine koolide jaoks“.²²⁸

1963. aastast hakkas lastele mõeldud kirjandust käsitlevate teoseliikide hulk jälle paisuma. Uute loominguliikidena lisati teoste ümberjutustuste või töötluste loomine ning „kirjandus kooliealistele ja noorematele kooliealistele lastele“, mis jäi alla 1 ap või 150 vr ning tõi autorile kokku sisse 150–400 rubla. Sõltuvalt sellest, kas ümberjutustused oli alla 1 ap või üle selle, maksti nende eest 75–200 rubla akordselt või autoripooena pealt. Suurem muudatus oli aga see, et „tavaline“ lastele-noortele mõeldud ilukirjanduslik proosa ja luule koondati nüüd ühte täiskasvanutega ning nende eest maksti ühesama tariifi järgi (150–400 rbl/ap või 0,7–2 rbl/vr).²²⁹

Õppevahendite puhul võib mainida, et viimati tekitatud, dubleeriva iseloomuga kategooria kaotati ning allesjäänud sellesisulised teoseliigid ei küündinud oma tasult enam 600 rublani, vaid tipnesid pigem *ca* 250 rublaga. Lisaks liikide mõningale ümberkorraldamisele tõsteti 1963. aastal alates viienda klassile mõeldud õppeteoste ülannormi varasema 150 (st 1500) asemel 200 rublani.²³⁰ Laste- ja noortekirjanduse võrdsustamine täiskasvanute proosa ja luulega jäi kehtima ka 1968. aasta muudatuste järgselt.²³¹

2.3.2. Honorarid tõlkimise ja toimetamise eest

2.3.2.1. Tõlkimine

Uusloomingu avaldamise kõrvalt maksti honorare ka muud liiki kirjatöö eest, näiteks tõlkijatele. Kui ühest küljest pakkus see viljakatele ja aktiivsetele „suleseppadele“ omaenda teoste väljaandmise kõrvalt veel üht lisaissetulekut, siis tähelepanuväärne ja ehk olulisemgi on tõik, et seesugune tegevus võis olla hädavajalikuks aseaineks neile autoritele, kel polnud erinevatel põhjustel võimalik iseene loomingu trüki avaldada. Ja finantsilist potentsiaali oli sel tõesti, kuivõrd nt tõlkimise eest maksti küllaltki head äraelamist võimaldavaid honorare, nagu on hinnanud Kristi Metste ja Eve Annuk.²³² Kuid enne vastava valdkonna honoraride täpsemat uurimist, olgu esitatud pisut statistikat tõlkekirjanduse kohta üldisemalt.

²²⁸ Eesti NSV Teataja 1952.

²²⁹ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²³⁰ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²³¹ Eesti NSV Teataja 1969.

²³² Metste & Annuk 2015, lk 11.

Aastatel 1940.–1968 anti Nõukogude korra (s.o okupeeritud Eestis ja Nõukogude tagalas) all välja kokku 2138 ühikut tõlgitud ilukirjandust²³³, üldtiraaziga ligemale 32,185 mln eksemplari. See moodustas sel ajal ilmunud ilukirjandusest 62%, kusjuures belletristika tõlgetest 30% oli lastekirjandus. Tõlgiti 85 maa ja rahva loomingut 68 keelest, neist 30 Nõukogude Liidu omad ja 38 muud võõrkeeled. Esimeses vallas domineeris mõistagi vene keel (47,6% kõigist tõlgetest, 12,9 mln eksemplari, ligi 400 autorit), muudest NSVL-i rahvaste keeltest (241 ühikut, 11,2% kõigist tõlgetest, 3,1 mln eksemplari) olid enim esindatud Ukraina (49 üh, 0,65 mln eks), Läti (49 üh, 0,64 mln) ja Leedu (17; 0,19 mln).²³⁴

Teised väliskeeled (st mitte nõukogude riikide keeled) jõudsid turule 819 ühikus ja 15,7 mln eksemplaris: enim ilmus Saksa autoreid (120 ühikut, 2 28 mln eks), seejuures aktiivselt avaldati Ida-Saksamaalt pärit tekste (42 ühikut, 0,85 mln eks); nende järel Prantsuse kirjandus (119 ühikut, 2,49 mln eks) ja ingliskeelne kirjandus Ühendkuningriigist (88 ühikut, 1,7 mln) ja Ameerika Ühendriikidest (85 ühikut, 1,7 mln eks). Aga muu hulgas ilmus teoseid ka näiteks Karjalast (3 ühikut, 48 tuh); Irimaalt (3 ühikut, 40 tuh) ja Indoneesiast (3 ühikut, 56 tuh).²³⁵ 1940. aastatel tõlgiti paljudest keeltest läbi vene keele, siis 1960. aastatel hakati valdavalt kasutama originaalkeeli.²³⁶

Annuk viitab, et tõlkimistöde puhul ei olenenud tasu mitte tõlgitava teksti keelest, vaid sarnaselt originaalloomingule selle liigist. Lisaks arvestati erinevalt tõlketööd eesti keelde *versus* eesti keelest.²³⁷ See viimane kriteerium kehtis aga üksnes aastatel 1948–1952 ning ei hiljem ega varem sellist süsteemi seadusandlusest ei leia, v.a. 1965. aasta määrusest, mis puudutab draama- ja muusikateoste tõlkimist.²³⁸

1944. aasta määrus nägi ette neli üldist tõlkekategooriat: ilukirjandus (sh lastekirjandus), sotsiaalmajanduslikud ja filosoofilised teosed, luule ja muud tõlked. Esimese kahe eest oli ettenähtud sama tasumäär ja normtiraaz: 500–1000 rbl/ap ja 5000 eksemplari. Luule eest tasuti

²³³ „Nimestik sisaldab põhiliselt ilukirjandust, kuid seda on täiendatud mõnede teiste, vormilt või sisult ilukirjandusele lähedaste teostega“. – L. Püss (koost; 1970). *Nõukogude Eesti tõlkekirjandus 1940–1968*. Tallinn: Eesti Raamat, lk 5.

²³⁴ Püss 1970, lk 6–8; Möldre 2005, lk 178.

²³⁵ Püss 1970, lk 9–11.

²³⁶ Möldre 2005, lk 178.

²³⁷ Annuk 2011, lk 44.

²³⁸ Eesti NSV Teataja 1944, Eesti NSV Teataja 1948, Eesti NSV Teataja 1952, ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965; Eesti NSV Teataja 1969.

4–10 rbl/vr (tiraaž 2500 eksemplari) ning muud tõlked (nende jaoks kehtestatud tiraaž oli lausa 10 tuh eks.) tõid sisse 400–800 rbl/ap.²³⁹

1948. aastal jäi kehtima sama jaotus, eelmainitud eristustega tõlkesuuna osas. Nii tõi võõrkeelse ilukirjandusliku proosa (samuti laste- ja noorsookirj) tõlkimine eesti keelde sisse 500, 750 või 1000 rbl/ap, kuid kodumaiste teoste ümberpanek võõrkeeltesse 500, 1000 või 1500, mis on küllalt märkimisväärselt rohkem. Teiste liikide tõlketasud olid mõlemas suunas samad, üldist kasvu nägi tõlketasu luuletuste eest: 4, 7 või 14 rubla/vr. Küll aga on määruse teksti lisandunud näiteks sätted, kuidas tasutakse tõlgitava teose algautorile: venekeelsete teoste tõlkimisel honorari ei maksta, väiksemate NSVL-i keelte puhul (samuti juhul, kui tõlgitakse eesti autori teos) tasutakse 60% ulatuses. Kui honorarimäärades tuli mõlemal juhul joonduda ENSV seadusandjate kehtestatu järgi, siis tiraažinormide puhul lähtuti nt eesti teoseid tõlkides selle liiduvabariigi omadest, kus elas enamik sihtkeele kõnelejatest.²⁴⁰

1952. aastal lisandus tõlgete liiki. Neist esimeseks oli „marksismi-leninismi klassikud“ (1000–1500 rbl/ap), kusjuures Annuk peab selle lisandumist üllatavalt hiliseks.²⁴¹ Sarnaselt ülal vaadeldud algupärasele ilukirjandusele, tungisid tõlkesfäärigi nüüd venekeelsed massväljaanded proosast (75 tuh eks), luulest (20 tuh eks) ja lastekirjandusest (75 tuh eks), ehkki selle erinevusega, et tõlgete puhul jäi tasu samaväärseks vastavate „tavakategooriatega“. Algupärase loomingu puhul määrati aga venekeelsetele masspublikatsioonidele vaikimisi eestikeelsete trükiste honorari tippmäär.²⁴²

Ehkki tõlkesuundade keeleline eristamine üldjoones kaotati (kui eelmainitud masskategoriad välja arvata), kohandati nüüd üldisele ilukirjanduse tõlkimisele varem üksnes eesti keelest ilukirj. tõlkimisele kehtinud kõrgemat honorarimäära (1500 rbl), mis tähendas 50% kasvu. Muud töötasud ei muutunud – luule jäi näiteks endiselt vahemikku 4–14 rbl/vr. Küll aga lisandus punkt, et ühesama tõlke kordustrükkide puhul teose autorile honorari ei maksta.²⁴³

Kui jätta kõrvale ilukirjanduslikud žanrid, siis tõi 1963. aasta määrus kaasa tõlkehonoraride languse. Marksismi-leninismi klassikute ülem- ja alammäär langesid poole võrra ehk 50–100 rublale autoripoognalt, „muude tõlgete“ eest maksti nüüd 30–60 rbl/ap ning ka endine sots.-

²³⁹ Eesti NSV Teataja 1944.

²⁴⁰ Eesti NSV Teataja 1948.

²⁴¹ Annuk 2011, lk 44.

²⁴² Eesti NSV Teataja 1952.

²⁴³ Eesti NSV Teataja 1952.

majanduslik ja filosoofiline kirjandus tõi nüüd sisse vaid 40–80 rbl/ap. Õieti arvati kahe viimati nimetatud juurde nüüd ka masstrükis poliitiline, juriidiline, loodusteaduslik, põllumajanduslik, tootmistehniline, populaar- ja teoreetilisteaduslik ning spordialane kirjandus, lisaks käsiraamatud, teatmeteosed ning õppevahendid.²⁴⁴

Ehkki raha ilukirjanduselt ära ei võetud, polnud ka põhjust rõõmustada – nii luule (sinna hulka loeti ka lastele-noortele mõeldud poeesia ja värssnäidendid) kui ilukirjandusliku proosa (sh laste-noorte teosed, aga ka näidendid, filmistsenaariumid) eest maksti edasi neidsamu tasusid, mida oli makstud eelmiste normide kohaselt ehkki nüüd rahareformile vastavaks kohandatuna: 50–150 rbl/ap ja 0,4–1,40 rbl/vr. Tiraažnorm küll siiski veidi tõusis, proosal 2000 ja luulel tuhande eksemplari võrra. Mornile üldpildile pani punkti märkus, et edaspidi makstakse teoste eest, milles numbriline materjal moodustab üle 30% mahust, üksnes 15–40 rbl/ap. Ka määrusega ilukirjanduse tõlkijatele ettenähtud kordustrukkide tasumäärad jäid algupäraste autorite omadele alla, seejuures eriti kehvasti läks „muude teoste“ tõlkijatel. Kordustrukkidest on aga pikemalt juttu allpool.²⁴⁵

Täiesti uudse kontseptsioonina tõi määrus kasutusse sõnasõnalise tõlke. Tasu selle loomise eest oli, nagu võib ka eeldada, pigem napipoolne – proosa ja muu kirjanduse puhul 10–40 rbl/ap-It ning luule vallas 5–20 kop/vr, arvestamata tiraažinorme ja kordustrukke. Samuti nägi punkt ette, et juhul, kui kirjastus annab tõlkijale tema tööks kasutada sama teose sõnasõnalise tõlke, arvestatakse viimase maksumus tema tõlkimishonorarist maha. Kui varem jäeti nende tööde tõlkimisel vastav tasu maksmata vaid venekeelsetele autoritele, tasudes teistele 60% ulatuses, siis nüüd mindi veel kaugemale ja rahast jäeti ilma ka kõigi teiste keelte vahel tehtavad tõlked, v.a NSVL-is esmatrükina ilmunud ilukirjandusteose ümberpanekul vene keelde, mispuhul maksti 60% kirjaniku liiduvabariigis kehtinud normidest, ehkki VNFSV tiraažinormide järgi.²⁴⁶ Kõike eelnevat arvestades võiks öelda, et 1963. aasta muudatused muutsid tõlkijate seisu küllalt palju halvemaks.

1965. aasta määrus käsitles põhjalikult ka muusika- ja draamateoste tõlkimist. Ehkki need kaks žanrit pole siinse töö huviobjektiks, olgu antud väike illustreeriv ülevaade, milliseid tasusid tõlkija neil puhkudel saada võis, kusjuures honorar laekus mitte üksnes tõlketöö eest, vaid ka siis, kui tõlgitud teoseid esitati avalikult. Avaliku esitamise tasudest on aga juttu allpool, sellel

²⁴⁴ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁴⁵ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁴⁶ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

keskenduvas alapeatükis.²⁴⁷ Draamateoste puhul tõi mitmevaatuseliste näidendite ja instseneeringute tõlkimine sisse proosateksti puhul 200–800 või värsside ümberpaneku korral 300–1000 rbl. Ühevaatuseliste teoste puhul oli tasu arusaadavalt väiksem, vastavalt 50–300 või 100–500 rbl. Võrdluseks, et vastavad tasud samalaadse originaalloomingu eest olid 800–300 ja 1500–400 ning 300–100 ja 500–1500 rbl. Kategooriasse „teosed estraadi ja tsirkuse jaoks“ kuuluvate teoste, mille loomistasusid käsitlesime alapeatükis „hübriidžanritest“, ümberpanemise eest nähti tõlgitsejale ette 25–50% algupärase teose loomise tasumäärast, mis näiteks jutustuste, novellide ja monoloogide eest oli 50–200 rbl. Autoriõigustega kaitstud teoste puhul jagati autoritasu ära tõlkija ja algautori vahel (täpne jagunemine toimus sarnaselt avaliku esitamise eest saadud honoraride jagunemisega), vastupidisel (sh siis, kui tegu oli välismaal esmaavaldatud teosega) juhul sai kogu tasu endale tõlkija. Muide, kui tõlge polnud tehtud teose algkeelest, siis vahetõlkijale tasu ei makstudki.²⁴⁸

1968. aasta muudatustega honorarid sisuliselt ei muutunud, ehkki luule ja proosa kohta kehtestati järgnevad järgud tasu maksmiseks: 0,4; 0,7; 0,9; 1,1 ja 1,4 rbl/vr ning 50, 70, 100, 125,150 rbl/ap. Pisut reguleeriti tõlgete kordustrukke puudutavat ning küllalt põhjalikult sõnastati ümber tõlgete puhul algautorile tasu maksmist puudutav osa. Uue teksti järgi jäeti honorar maksmata NSVL-is esimesena ilmunud mittekirjandusliku teose tõlke kirjastamisel, ilukirjanduse puhul tasuti 60% määruse normide järgi esirüki eest ettenähtust. Kui teistes keeltes maksti tiraažinormi ületamise ja kordustrukide eest sõltuvalt korduvstrukide üldistest määradest, siis venekeelse algupärase ilukirjanduse puhul tasuti autorile üksnes esmatrüki eest, täpsemalt 60% määrusega kehtestatud vastava kategooria honorari alammäärast. Samuti öeldi nüüd ära, et välismaalaste loodud ja algselt väljaspool Nõukogude Liitu avaldatud teoste tõlkimise eest makstakse autorile honorari üksnes vastavate rahvusvaheliste kokkulepete alusel.²⁴⁹

2.3.2.2. Toimetamine

Ehkki 1944. aastal on spetsiifiliselt ära mainitud toimetamise eest ette nähtud honorare, siis tinglikult võiks selle alla arvestada tasud teoste kommenteerimise eest (500–1200 rubla autoripoognalt) ning erinevat sorti väljaannete koostamise eest.²⁵⁰ Näiteks leksikonid-

²⁴⁷ Annuk 2011, lk 47.

²⁴⁸ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁴⁹ Eesti NSV Teataja 1968.

²⁵⁰ Annuk 2011, lk 45.

sõnaraamatud tõid sisse 800–1500 rubla autoripoognalt. ilukirjanduslikud lugemikud 300–600, muud lugemikud 200–500, „kirjanduse ja materjalide valik kogutud teoste, valitud teoste, teatmeteoste ja bibliograafiliste käsiraamatute jaoks“ 150–400, arhiivimaterjalide kogumikud 100–400 ning määruste ja korralduste kogumikud 100–300 rbl/ap.²⁵¹ Nagu eespool mainitud, maksti koostamistasusid ka koolidele mõeldud õppevahendite eest.

Eraldi toimetamishonorarid ilmnevad esmakordselt 1948. aastal, mil see seatakse vastavalt 100–400 rublale autoripoognalt või 1–2 rublale värsirealt. Lugemike koostamise ülanorm tõusis nüüd 800 rubla peale, eraldi kategooriana eristati „kirjanduslike materjalide koostamine“ (100–400) ning kommentaaride puhul hakati vahet tegema ilukirjanduslike teoste ja nende kohta kirjutatu (500, 800 või 1200 rbl/ap) ning muude tööde kommenteerimisel (500–1200 rbl).²⁵²

1952. aastal tasusid vähendati ning uued määrad olid 75–300 rbl/ap ja 1–1,5 rbl/vr. Kommentaaride ja märkuste puhul varasem kaksiksüsteem kaotati, kuid tasu jäi endiselt samasse vahemikku. Kärpekääridelt sai pügada ilukirjanduslike lugemike koostamine, mille eest maksti nüüd vaid 250–500 rubla, mis oli senisest märkimisväärselt vähem. Uue kategooriana lisandus „kirjanduslike materjalide kogumike ja laulikute koostamine“ (100–400 rbl/ap).²⁵³

1963. aastast nähti toimetushonorar ette üksnes mittekoosseisulistele toimetajatele, mis näib ka võrdlemisi loogilisena, sest toimetusesisene töötaja saanuks nagunii kuupalka.²⁵⁴ Tariifid olid 7,5–25 rbl/ap (ilukirjanduslik proosa), 5–25 rbl/ap (muud teosed), 2,5–10 rbl/ap („näitlikud õppevahendid“, nt plakatid, diagrammid). Värsside puhul 5–10 kop/vr ning entsüklopeediates või entsüklopeedilistes sõnaraamatutes 15 protsenti antud artikli eest makstud honorarist. Mitme toimetaja puhul ei tohtinud nende kombineeritud töötasu ületada eeltoodud määrasid. Kui aga toimetaja oli teose mõne osa autoriks või tõlgiks, siis autori- või tõlkehonorarile lisaks toimetamistasu talle ei makstud. Registrate ja loetelude koostamise eest tasuti sõltuvalt teose mahust, mille juurde need kuulusid, kasutades arvestust 2–7 rbl/ap (aineregistrid) ning 1–4 rbl/ap (nime- jm registrid/loetelud). Kordustrukkide puhul registrate eest enam ei tasutud.²⁵⁵

²⁵¹ Eesti NSV Teataja 1944.

²⁵² Eesti NSV Teataja 1948.

²⁵³ Eesti NSV Teataja 1948.

²⁵⁴ Annuk 2011, lk 46.

²⁵⁵ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

Uue määrusega lisandus ka hulgaliselt uusi kategooriaid: „originaalsed bibliograafilised tööd, annotatsioonid, kroonika, bibliograafiline andmestik raamatus, kommentaarid ja selgitavad materjalid“ (40–200 rbl/ap), sõnaraamatute/entsüklopeediate märksõnastike koostamine (0,05–0,10 rbl/sõna), lastele mõeldud teatmeteoste ja temaatiliste kogumike koostamine (20–80 rbl/ap). Vanasõnade, kõnekäändude ja mõistatuste kogumike koostamine tõi sisse 50–150 rbl/ap, muud käsiraamatud, teatmeteosed, lugemikud, albumid, kalendrid, kogumikud vahemikus 10–40 rbl/ap. Üksjagu tähelepanu pühendati ka sõnaraamatutega seonduvale, kus lisaks eelmainitule eristati nüüd „seletavad ja fraseoloogilised sõnaraamatud, erialaste terminite ja sünonüümide sõnaraamatud“ (100–300 rbl/ap) ning „leksikaalsed ja õigekeelsuse sõnaraamatud“ (haruldastes keeltes 100–300, muudes 80–150 rbl/ap).²⁵⁶

1965. aasta draama- ja muusikateoste autorihonoraride määruses käsitletakse ka seesuguste teoste redigeerimist koos nende kohta retsensioonide koostamisega, kusjuures eristati jällegi mittekoosseisuliste toimetajate töö tasustamist. Viimastele maksti muusikateoste puhul näiteks 3–15 kopikat iga takti eest ning laulualuse tõlkekirjanduse puhul 10–30 kopikat iga rea eest. Koosseisuliste töötajatele maksti töö eest akordselt, ehkki nende puhul näib olevat eraldi mainitud üksnes retsensioonide koostamist.²⁵⁷

2.3.3. Honorarid kordustrukide ja kogutud teoste, teoste avaliku esitamise ja avaldamise eest televisioonis või raadios

Honorare maksti autorile edasi ka teose kordustrukide eest ja juhul, kui need ilmusid hiljem kirjaniku kogutud teoste osana. Kordustrukide puhul arvestati makstav summa protsentuaalselt esmatrüki honorarinormist ning see vähenes üldiselt iga järgneva trüki eest. Et kordustrukiks loeti ka esmatrüki normтирааži ületamine, tähendas see, et tehniliselt võis autor oma äsjailmunud teose eest tasu saada mitme erineva valemi järgi korraga.²⁵⁸ Kogutud teoste puhul kasutati valdavalt esimese trüki normi, hiljem hakati lähtuma sellest, kas autor oli elus või surnud.²⁵⁹ Nagu honoraride puhul üldiselt, muutus ka siin seadusandlus aastate jooksul üha detailsemaks ja keerulisemaks.

Kui aga autor töötas teose vähemalt 25% ulatuses ümber, siis kuulus selle taasavaldamine 1948. ja 1953. aasta määruste järgi tasustamisele esmatrüki eest ettenähtud honorarimäärades. 1963.

²⁵⁶ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁵⁷ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁵⁸ Annuk 2011, lk 44, 46.

²⁵⁹ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948.

aastast korda karmistati: vigade parandamist ja „redaktsioonilist laadi muudatusi“ enam ümbertöötamiseks ei peetud ning esitrukitasu hakati maksma üksnes uute sisuosade eest, muu sisu eest tasuti kordustrukimäärade järgi. 1968. aastal ilukirjanduse ümbertöötlemist puudutavad reeglid leevenesid ning seda ei võrdsustatud enam üksnes uute osade lisamisega. Muule kirjandusele jäi aga kehtima vana kord.

2.3.3.1. Kordustrukid

Nagu eelnevalt öeldud, võis kirjanik võis teose eest autoritasusid saada ka teose hilisemate kordustrukide ees. 1944. aastast loeti korduvtrükiks teose iga uut trükki, sõltumata kujundusest, tiraažist või taastrüki väljaandmise ajast. Erandit ei tehtud ka siis, kui ühe kirjastuse esmakordselt välja antud teost oli NSVL-is varem ära trükkinud mõni teine kirjastus. Punkt kaotati ajutiselt 1948. aastal, kuid taastati 1952. aastal ning jäi kehtima ka edaspidi.²⁶⁰

Kui 1944. aasta määruses käsitleti kõiki liiki teoste kordustrukke samal moel, siis alates 1948. aastast hakati neid žanrist lähtuvalt eristama. 1952. aastal nähti ette juba kolm erinevat süsteemi ning 1963. aastaks määratleti nelja eri sorti kordustrukke, millele kehtisid erinevad tasumäärad: algupärased ilukirjanduslikud teosed, ilukirjanduslike teoste tõlked, muud algupärased kirjandusteosed ja muude kirjandusteoste tõlked. Väikestviisi 1948. aastast ja põhjalikumalt 1952. aastast eristati ka seda, kas teos ilmus uuesti mitteperioodilises või perioodilises väljaandes (nt ajakirjanduses) ning mõlemal puhul nähti ette erinevad tasumäärad. Ka see süsteem muutus ajas üha detailsemaks, kuid töö fookuse huvides on vastavate tasunormide dünaamika jäetud põhjalikumalt avamata. 1963. aastast loeti teose avaldamist perioodiliste väljaannete lisades üheks trükiks.²⁶¹ Samuti arvestati 1963. aastast kordustrukide honoraride arvutamisel ka illustratsioonid ning määrati, kuidas tuleb jagada tasu mitme autori korral.²⁶²

Algselt oli II ja III trüki mõiste otseselt seotud esmatrüki tiraažiga. 1944. aasta määruse järgi ei tohtinud need ületada algtiraaži rohkem kui kolmekordselt, 1948. aastal kahe- või kolmekordselt. 1952. aastal jäi püsima kahe- või kolmekordne nõue, v.a. juhul kui tegu oli mitteilukirjanduslike teostega, millele ei nähtud seaduses määratud normtiraaži – siis ei

²⁶⁰ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁶¹ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁶² Annuk 2011, lk 46.

tohtinud II ja III trükk ületada 100 000 eksemplari. 1963. aastast seos tasu ja trükitud eksemplaride arvu vahel kaotati.²⁶³

Tabel 2: Ilukirjanduslike teoste (v.a tõlked) kordustrukide tasumäärad võrdluses muu kirjanduse kordustrukitariifidega (väikses kirjas)²⁶⁴

	1944 _α	1948	1952	1963	1968
II trükk	60%	60% 60%	60% 60%	60% 60%	60% 60%
III trükk	60%	60% 60%	60% 60%	50% 50%	50% 50%
IV trükk	50%	50% 50%	50% 50%	40% 40%	40% 40%
V trükk	40%	50% 40%	50% 40%	35% 35%	35% 35%
VI trükk	30%	50% 30%	50% 30%	25% 25%	30%* 25%
VII trükk	20%* _β	50% 20%*	50% 20%*	25% 20%	- 20%
VIII trükk	5%* _γ	40%* -	40%* 5%	20%* 10%*	- 10%*

* - iga järgnev trükk lähtus samast määrast

α – 1944. aastal käsitleti kõiki taastrükke ühelaadselt.

β – tasumäär kehtis kuni 1 mln eksemplarini sõltumata järgneva uustrüki järjekorranumbrist

γ – tasumäär kehtis alates 1 mln eksemplarist; seejuures uustrüki järjekorranumber rolli ei mänginud

Tabel 3. Ilukirjanduslike teoste tõlgete kordustrukide tasumäärad võrdluses muu kirjanduse tõlgete kordustrukitariifidega (väikses kirjas)²⁶⁵

	1944	1948	1952	1963	1968
II trükk	60%	60% 60%	60% 10%* _δ	40% 10%*	60% 10%*
III trükk	60%	60% 60%	60% 5%* _ε	30% -	50% -
IV trükk	50%	50% 50%	50% -	20% -	40% -
V trükk	40%	50% 40%	50% -	20% -	35% -
VI trükk	30%	50% 30%	50% -	10%* -	30%* -

²⁶³ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁶⁴ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; Eesti NSV Teataja 1968.

²⁶⁵ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; Eesti NSV Teataja 1952; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963; Eesti NSV Teataja 1968.

VII trükk	20% * _α	50% 20% *	50% -	- -	- -
VIII trükk	5% * _β	40% * -	40% * -	- -	- -

* - iga järgnev trükk lähtus samast määrast

α – 1944. aastal käsitleti kõiki taastrükke ühelaadselt.

β – tasumäär kehtis kuni 1 mln eksemplarini sõltumata järgneva uustrüki järjekorranumbrist

γ – tasumäär kehtis alates 1 mln eksemplarist; seejuures uustrüki järjekorranumber rolli ei mänginud

δ – tasumäär kehtis sõltumata trükinumbrist kuni 100 000 eksemplarini

ε – tasumäär kehtis sõltumata trükinumbreist alates 100 000 eksemplarist

Nagu tabelist lähtub saavutati kordustrükkide tasumäärades tipp 1948. aastal. Olukord hakkas hakkas pöörduma 1952. aastal, mõjutades eriti teravalt mitteilukirjanduslike teoste tõlkijaid ning puudutades marginaalsel määral selliste teoste autoreid. Suurem langus tuli 1963. aastal, mil langes ka kõigi teoste algautorid kaotasid alates III trükist 10% tasudest ning ilukirjanduse tõlkijad esimesest trükist 20% ja teisest juba 30% tuludest. 1968. aastal püüti olukorda normide tõstmisega mõnevõrra parandada (mitteilukirjanduslike teoste tõlkijaid muudatused ei hõlmanud), kuid ka siis ei küündinud tasumäärad enam 1948. aasta tasemele.

Selguse huvides on oluline lisada, et kordustrükkitasude protsentuaalset osa ei arvatud mitte algeose eest saadud kogusummast, vaid töö honorarinormist, s.o töötasult autoripoogna või värsirea kohta (v.a žanrites, mis nägid ette akordseid tasusid).²⁶⁶

2.3.3.2. Kogutud teosed

1944. aastast sätestati, et eraldi kogutud teoste osana ilmuvate varem avaldatud teoste eest tasuti uuesti esmatrüki normide kohaselt. 1948. aastast hakati eristama seda, kas autor oli kogutud teoste ilmumise ajal elus või surnud: elus autorile maksti esmatrüki normide kohaselt, surnud autori puhul kasutati korduvtrükkide määrasid, arvestades kas sama teos oli varem juba uuesti ilmunud. 1963. aastast pöörati eristus tagasi, kuid lisati punkt teoste ilmumise eest lugemikes ja õpikutes, mispuhul võeti aluseks teose tariifi alammäär ja varem ilmunud trükkide arv (õpiku vm teose enda tiraaži ei arvestatud).²⁶⁷

1968. aastast hakati jälle jälgima, kas kirjastatav autor oli parasjagu elavate või surnute kirjas – elavatele maksti alati esitrüki määrade järgi olenemata sellest, kas teos oli varem kordustrükis

²⁶⁶ Vt nt Betti Alveri kirjastusleping Maksim Gorki „Lapsepõlve“ kordustrükiks 1952. aastast – EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4.

²⁶⁷ Eesti NSV Teataja 1944; Eesti NSV Teataja 1948; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

ilmunud. Samuti lisati klausel, et kogutud teoste normtiraazi ületamisel või selle hilisemal taastrüki maksti autorile vastavalt algupärase ilukirjanduse kordustrukidele kehtinud normide järgi. Kui varem käsitleti teoste uuesti ilmumist õpikutes ja lugemikes, siis nüüd lisati sinna ka teaduslikud, kriitikaalased ja poliithariduslikud väljaanded – nendegi puhul võeti aluseks algteose eest ettenähtud tariifi alammäär ning varem ilmunud trükkide arv, arvestamata õpiku vm teose enda tiraazi.²⁶⁸

Olgu öeldud, et alates 1944. aastast nähti eraldi honorar ette ka kogutud teoste koostamise eest.²⁶⁹ See oli vastavalt 150–400 rbl. 1963. aastal oli võis see sõltuvalt tekstoloogilisest ettevalmistusest või selle puudumisest olla 15–60 rbl või 5–40 rbl.²⁷⁰

2.3.3.3. Teoste esitamine avalikult, heliplaatidel ja magnetfilmidel

Teoste avaliku esitamise eest makstavate tasude korda sätestas Eesti NSV seadusandluses esmakordselt 1965. aasta määrus draama- ja muusikateoste kohta.²⁷¹ Kui määrus ise tegeles tõesti üksnes eelmainitud loominguliikidega, siis sellega kaasas olnud juhend käsitleb ka teisi teoseid, sh kirjanduslikke.²⁷²

Honoraride maksmisel teoste avaliku esitamise eest oli keskne ÜÄÕKV Eesti vabariiklik osakond, mis tegeles ka muude autorikaitset puudutavate küsimustega. Tasude saamiseks tuli autoritel oma teosed asutuses registreerida, sest vastasel juhul teoste esitamise eest honorari autoritele ei makstud. Arusaadavalt ei makstud esitustasu ka teoste eest, mille esitamine polnud ühel või teisel põhjusel lubatud.²⁷³

1965. aasta määrus nägi ette, et iga teose esitamise eest makstav tasu arvestatakse üldiselt välja protsentuaalselt korraldajatele piletimüügist laekunud kogutulult (mõnel juhul kasutati „garantiitasu“) või esinejatele makstavalt töötasult, kui sissepääs oli tasuta. Tasu maksta kõigil riiklikel, ametiühingu-, kooperatiivsetel ja ühiskondlikel ettevõtetel, asutustel ning organisatsioonidel. Nende hulgas nt teatrid, filharmooniad, rahvamajad, klubid, restoranid, pargid, staadionid, sanatooriumid jne. Samuti tuli neil pidada arvestust igal üritusel esitatud teoste kohta ning need esitada ÜÄÕKV-le. Teises NSVL-i liiduvabariigis toimunud teose

²⁶⁸ Eesti NSV Teataja 1968.

²⁶⁹ Annuk 2011, lk 45.

²⁷⁰ Eesti NSV Teataja 1944; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1963.

²⁷¹ Annuk 2011, lk 47.

²⁷² Anton 1969, lk 146, 152.

²⁷³ Anton 1969, lk 146–147, 157.

avaliku esitamise eest arvestati tasu kohalike määrade alusel. Määrus nägi ette ka mõned juhud, mil esitamistasu maksta ei tulnud: 1) koolide huviringid poolt „õpilaste kultuuriliste ja olustikuliste tingimuste parandamise eesmärgil“ korraldatud esinemised; 2) esinemised, millelt piletitasu ei küsitud ja esinejatele töötasu ei makstud; 3) muusika mehaaniline esitamine „tantsupaikades“.²⁷⁴

Autoritasude arvestamine üritustelt toimus ka igakuuselt või kord kvartalis, ühekordsete ürituste puhul aga vahetult pärast nende toimumist. Kusjuures klubilistel asutustel tuli dokument ka selle kohta, kui avalikke üritusi ei toimunudki. Kunstilisi üritusi korraldatavatel organisatsioonidel tuli ÜAÕKV-le maksta ka eraldi NSVL Kirjandus- ja Muusikafondi. Kirjandusfondi tarbeks nähti sõnalavastuslikelt teostelt ja kirjandusõhtute eest ette 2% või 0,5% kogusissetulekust või garantiisummast sõltuvalt sellest, kas üritust korraldati isetegevuslike või professionaalsete jõududega. Seda tuli teha isegi siis, kui esitatav teost ei olnud autoriõigusega kaitstud.²⁷⁵

Näiteks NSVL-i päritolu autori algupärase mitmevaatuselise näidendi eest võis autor esitamistasu sõltuvalt teksti keelest ja vormist saada 4–8%, kusjuures kõrgemini olid tasustatud eestikeelne tekst (7–8% vs 4–5%) ja värssvormis tekst (8% vs 7%, venekeelse teksti puhul 5% vs 4%). Ühevaatuselise näidendi puhul üldtasu väiksem (1,5–3%), kuid ka siin eelistati värssvormi ja eestikeelset teksti. Mõlemal juhul oli eestikeelse tekstiga teose tasumäär ümardatult 40% suurem.²⁷⁶

Kui tegu oli tõlgitud draamateosega, siis maksti selle esitamise eest esitamishonorari autori kõrval ka tõlkijale, seejuures autoriõigusega mittekaitstud teoste puhul sai raha üksnes tõlkija, jättes nii nt välismaised autorid sel perioodil reeglina tasust ilma. Ka siin sõltus täpne tasumäär teksti vormist ning samuti sellest, kas tekst oli tõlgitud eesti või vene keelde. Samuti eristati eraldi lasterepertuaari, ent need määrad on jäetud välja toomata.²⁷⁷

²⁷⁴ Anton 1969, lk 152, 154; ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁷⁵ Anton 1969, lk 155, 160.

²⁷⁶ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁷⁷ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

Tabel 4. Valik autoriõigusega kaitsmata draamateoste tõlgete esitamistasud tõlkijale²⁷⁸

Teose liik	Tasumäär teose kohta %-is ürituse piletitulust
Välismaise mitmevaatuselise näidendi tõlge eesti keelde – proosa / värss vene keelde – proosa / värss	1–3,5% a) 2,5% / 3,5 b) 1% / 2%
Nõukogude autori mitmev. näidendi tõlge eesti keelde – proosa / värss vene keelde – proosa / värss	1,5–4% a) 3% / 4% b) 1,5% / 2,5%
Ühevaatuselise näidendi tõlge a) eesti keelde – proosa / värss b) vene keelde – proosa / värss	0,5–2% a) 1% / 2% b) 0,5% / 1%

Eelneva paremaks mõistmiseks on siin näidatud ka algupäraste draamateoste esitamise eest nende autorile makstud tasu, mis eestikeelse mitmevaatuselise näidendi puhul oli 7% (proosatekst) või 8% (värssstekst), vene keeles vastavalt 4% või 5%. Ühevaatuselise näidendi puhul olid tasud vastavalt 2,5 ja 3% või siis venekeelse teksti ja esituse puhul 1,5 ja 2,0%. Järelikult olid algautorite tasud tõlkijatega võrreldes siiski suuremad.²⁷⁹

Autoriõigusega kaitstud draamateoste puhul jagunes esitamishonorar algautori ja tõlkija vahel. Täpne vahekorid, nagu eelnevaltki, erines sõltuvalt teose liigist ja teksti keelest, ehkki nüüd eristati keelelist külge lähtuvalt sellest, kas teos oli eesti keelde tõlgitud mingist teisest NSVL-i rahva keelest või vene keelest. Vene keelde tõlkimine oli tasustatud sama määraga sõltumata keelest.²⁸⁰

Tabel 5. Autoriõigusega kaitstud draamateoste tõlgete esitamistasud autorile ja tõlkijale²⁸¹

Teose liik	Tasumäär teose kohta %-is ürituse piletitulust
Mitmevaatuselise näidendi tõlge a) vene keelest eesti keelde i) proosa ii) värss b) NSVL-i rahvakeeltest (v.a. vene) eesti keelde	1–2,5% (autor) / 2–4% (tõlk) a) 1–1,5% / 3–3,5% i) 1% / 3% ii) 1,5% / 3,5% b) 1–1,5% / 3,5–4

²⁷⁸ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁷⁹ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁸⁰ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

²⁸¹ ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

<ul style="list-style-type: none"> i) proosa ii) värss c) NSVL-i rahvakeeltest vene keelde <ul style="list-style-type: none"> i) proosa ii) värss 	<ul style="list-style-type: none"> i) 1% / 3,5% ii) 1,5% / 4% c) 2–2,5% / 2–2,5% <ul style="list-style-type: none"> i) 2% / 2% ii) 2,5% / 2,5%
<p>Ühevaatuselise näidendi tõlge</p> <ul style="list-style-type: none"> d) vene keelest eesti keelde <ul style="list-style-type: none"> i) proosa ii) värss e) NSVL-i rahvakeeltest (v.a. vene) eesti keelde <ul style="list-style-type: none"> i) proosa ii) värss f) NSVL-i rahvakeeltest vene keelde <ul style="list-style-type: none"> i) proosa ii) värss 	<p>0,5–1,5% / 1–2%</p> <ul style="list-style-type: none"> a) 0,5–1% / 1,5–2% <ul style="list-style-type: none"> i) 0,5% / 1,5% ii) 1% / 2% b) 1–1,5% / 1,5–2% <ul style="list-style-type: none"> i) 1% / 2% ii) 1,5% / 2% c) 0,5–1% / 1% <ul style="list-style-type: none"> i) 0,5% / 1% ii) 1% / 1%

Nagu ülalt nähtub, oli tõlkija teose nendel puhkudel algautorist paremas seisus. Olukord on sarnane üldiste tõlkehonoraridega, kus näiteks teose algautorile tasuti tema teose tõlkimise ja tõlgitud variandi kordustrukkide eest tavaliselt väiksem summa kui tõlkijale.

Võrdluse huvides olgu siin ära toodud ka mõni muusikaline teos. Nende puhul maksti esitamistasu heliloojale ja libreto autorile ning tõlgete puhul ka tõlkijale, ehkki vahekorrad – nagu varemgi – erinesid erinevate liikide ja kategooriate vahel üksjagu. Samuti eristati, kas tegu oli Eesti NSV-st või mujalt NSVL-ist pärit autoriga. Kui ENSV helilooja mitmevaatuselise ooperi tõlke eest sai helilooja 6%, libreto autor 2% ja tõlkija 2%, siis samalaadse algupärase teose esitamisel maksti heliloojale 6% ja libreto loojale 3%. Muud päritolu autori puhul maksti samalaadse teose tõlke puhul heliloojale 5,5%, libreto autorile 2% ja tõlkijale 2%, algupärase teose esitamise puhul vastavalt heliloojale 5,5% ja libreto autorile 2,5%.²⁸²

Paraku kirjanduslike teoste avaliku esitamise eest ettenähtud tasusid määruse tekstist ega selle juhendmaterjalist ei leia, ehkki juhendis on teoseliik ning näiteks „kirjandusõhtud“ kui sellised eraldi ära nimetatud. Seetõttu võiks arvata, et näiteks luuletuse ettelugemise avalikul üritusel eest võis selle autor siiski mingisugust tasu saada.

Küll on teada, et sellesisuliste esinemiste eest võisid kirjanikud raha saada juhul, kui nende teosed ilmusid heliplaatidel või magnetfilmidel. Nimelt kehtestas NSVL Ministrite Nõukogu oma määrusega nr 276 (16.04.1966) tasud ka heliplaatide või magnetfilmide peal ilmuvate

²⁸² ENSV MN määruste ja korralduste kogu 1965.

muusika- ja kirjandusteoste eest. Kui näiteks ooperi ja balleti eest tuli maksta iga heliplaadi või magnetfilmi koopia eest autoritasu kuni 10 kopikat, siis „muude muusika- ja kirjandusteoste“ puhul oli see kuni 0,5 kopikat. NSVL Kirjanike Liidu ja Heliloojate Liiduga kooskõlastatud juhendmaterjalist selgub, et pikemate teoste puhul sõltus tasunorm ka esituse lindistuse pikkusest. Samuti, et autoriõiguse alla kuuluva teose tõlke puhul jaotati honorar tõlkija ja autori vahel pooleks.²⁸³

2.3.3.4. Teoste avaldamine raadios ja televisioonis

Kirjanikud-tõlkijad võisid tasu saada ka raadio- ja telesaadetes ilmuvate teoste eest, ehkki juba avaldatud ilukirjanduslike ja kirjanduskriitikat puudutavad teosed honorare autoritele ei toonud. Antud tasusid ning nende maksmise korda on järgnevalt vaadeldud lühidalt ning üksnes lähtuvalt NSVL MN all tegutseva Raadio ja Televisiooni komitee käskkirjadest nr 145 (24.04.1967) ning nr 281 (25.08.1967), kuivõrd valdkond ei ole töö keskses uurimisfookuses. Sellealane seadusandlus ulatub tagasi kümnendi jagu varasemase aega, mil NSVL MN pani määrusega nr 912 (18.08.1960) maksmata normid, mida hiljem märkimisväärselt täiendati.²⁸⁴

Tuleb toonitada, et üksnes kirjanike-tõlkijate loomingut avaldamist puudutava kõrvalt oli antud seadusandluse keskmes raadio- ja telesaadetes kasutatavate materjalide loomise eest makstav autoritasud. Tasu maksti telestuudios tehtud intervjuude eest mõlemale poolele, reportaažide eest päevasündmustest või spordist, ajalehtedes kirjutatust ülevaate andmise eest, tiitrite koostamise jmt eest. Nendest pole järgnevalt ülevaadet antud, kuid illustreerimise eesmärgil olgu ära toodud, et mitteilukirjanduslike materjalide tõlkimine telesaadete jaoks võis sõltuvalt keelest sisse tuua 10–36 rbl autoripoogna kohta.²⁸⁵

Määrade rakendamise kohta koostatud juhend viitab, et ka siin lähtuti honoraride määramisel teose ideelisest kunstilisest tasemest, kusjuures arvestada tuli „teema tähtsust ja aktuaalsust [...] ning materjali ettevalmistamise keerukust, teema loomingulise lahenduse algupära ja autori kvalifikatsiooni“.²⁸⁶ Esitamata on tasud teoste retsenseerimise ja käsikirjade kohta konsultatsioonide andmise eest, kuivõrd need on käsitlemata ka eelpool. Kui tõlkija kasutas

²⁸³ Anton 1969, lk 309–316.

²⁸⁴ Anton 1969, lk 179, 190–191.

²⁸⁵ Anton 1969, lk 180–188.

²⁸⁶ Anton 1969, lk 191–192.

töös reaaluseid tõlkeid, siis arvutati nende maksumus „kirjandusliku tõlke“ honorarist maha.²⁸⁷

Tabel 6. Raadios ja televisioonis avaldatavate ilukirjanduslike teoste honorarimäärad²⁸⁸

Teose liik	Tasumäär
Ilukirjanduslik proosa (sh laste- ja teaduslik ilukirj.)	108, 162, 216 või 288 rbl/ap
Ilukirjanduslik jutustus (kuni 1 ap)	108, 144, 180, 216 või 280 rbl (akordselt)
Luule, sh lastele suunatud poesia	0,45; 0,72; 0,9; 1,08 või 1,35 rbl/vr
Luuletus (kuni 30 vr) „sõltumata mahust“	21,6; 43,2; 72; 108; 144 rbl (akordselt)
„Kirjandus koolieelikutele ja nooremale koolieale“ (kuni 1 ap /100 vr)	108, 114, 180, 216 või 288 rbl (akordselt)
Kirjanduslike teoste ümberjutustus/-töötlus lastele a) kuni 1 ap b) üle 1 ap	54, 72, 90, 108 või 144 rbl (akord.) 54, 72, 90, 108 või 144 rbl/ap
Populaarteaduslik kirjandus lastele	108, 144, 180 või 216 rbl/ap
Kirjanduskriitika, kirjandus- ja kunstiteaduslikud tööd	108, 162, 216 või 288 rbl/ap
Rahvaloominguliste teoste üleskirjutamine ja töötlus	0,36; 0,54; 0,72; 0,9 või 1,08 rbl/vr

Tabel 7. Valik raadios ja televisioonis avaldatavate teoste tõlkimise toimetamise honorarimääradest²⁸⁹

Töö / teose liik	Tasumäär
Tõlked a) ilukirjanduslik proosa, sh lastekirj. b) luule, sh poesia lastele c) laulutekst (ekvirütmiline tõlge)	36, 50,4; 72; 90 või 108 rbl/ap 0,27; 0,45; 0,63; 0,81 või 0,99 rbl/vr 21,6; 28,8; 43,2; 57,6; 72 rbl
Reaalused (st sõnasõnalised) tõlked a) luule b) proosa	5–14 kop/vr 7,2–28,8 rbl/ap
Toimetamine (mittekoosseisuline töötaja) a) kirjanduslikud teosed b) luule	5,4–18 rbl/ap 5–9 kop/vr

²⁸⁷ Anton 1969, lk 190.

²⁸⁸ Anton 1969, lk 188–189.

²⁸⁹ Anton 1969, lk 190.

3. Autorihonorarid kui sissetulek

3.1. Honorarid institutsionaalsest vaatenurgast

Honoraride väljamaksmise üle pidasid erineval moel arvestust mitmesugused organisatsioonid ja asutused. Sellistena võib eeskätt ära nimetada muidugi raamatukirjastused ning ajalehtede ja ajakirjade toimetused, kelle väljaannetes honoreeritav materjal ilmus. Nende kõrvalt leiab autoritasusid puudutavaid materjale aga mujaltki – näiteks NSVL Kirjandusfondi ning ülalpool juba mainitud ÜAÕKV arhiividest.

Järgnevalt on näitlikustatud autorihonoraride maksmist ja vastavate summade suurust läbi erinevate eesnimetatud institutsioonide dokumentatsiooni, püüdmata seejuures pakkuda igast asutusest ja sellega seotud materjalidest ammendavat üldkäsitlust. Eesmärgiks on illustreerida honoraritemaatika mitmekesisust ja teisalt pakkuda ka konkreetseid näiteid töös käsitletava perioodi (aastad 1944–1969) erinevatest ajajärkudest.

3.1.1. Ajalehed ja kirjastused (1946, 1956, 1966–1967)

3.1.1.1. Honorarid ajalehtede seisukohast

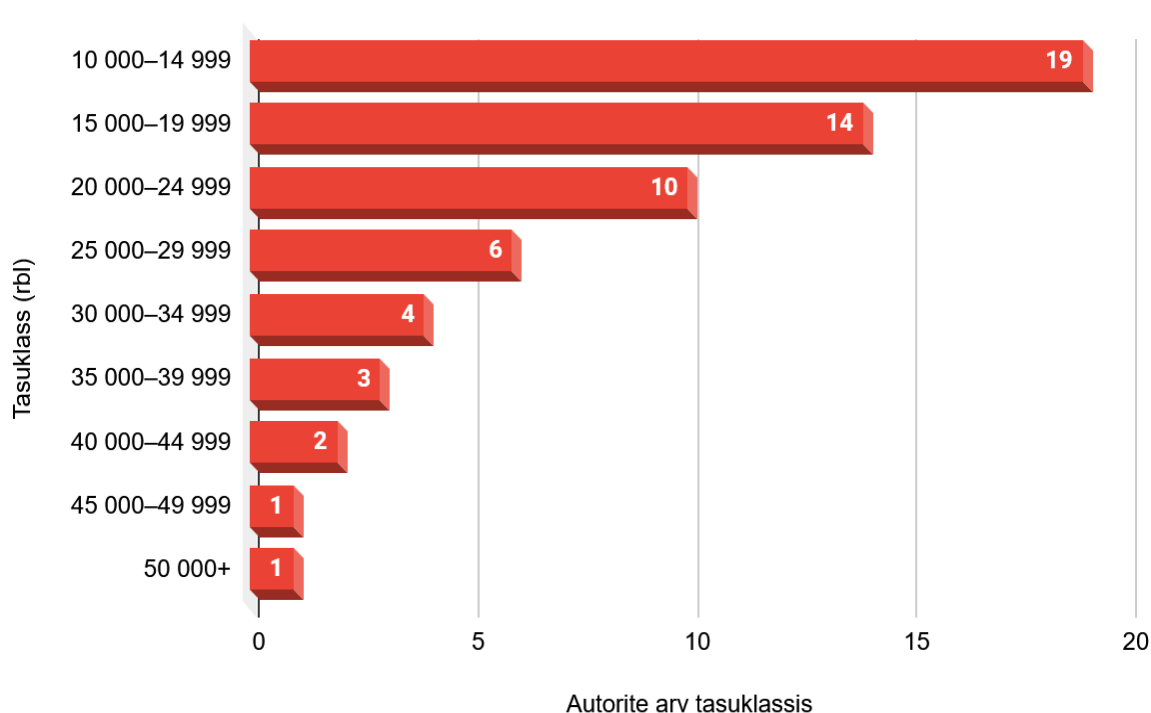
1946. aastast leiab EK(b)P Keskkomitee materjalide hulgast ülevaate kaastööliste tasustamisest ülevabariiklikes ajalehtedes (Rahva Hää!, Sovetskaja Estonia, Noorte Hää!). Näiteks on silmas peetud autoreid, kes on ühetaolise sisuga kirjutiste (tüüpiliselt biograafilised artiklis) eest saanud tasu mitmelt eelnimetatud väljaandelt. Nõnda maksti Vladimir Raudsepale kokku 1100 rubla (RH-st 300, SE-st 400, NH-st 400) Herman Pressi tutvustava propagandistliku artikli seoses tema kandidatuuriga Nõukogude Liidu Ülemnõukogu Rahvuste Nõukogusse. Paul Keerdo sai Jüri Nuudi kohta kirjutatud samasuguse kirjutiste eest 950 rubla (300, 250, 400), H. Soomann omakorda Olga Lauristini eest samuti 950 rbl (400, 250, 300).²⁹⁰

Toimiku kõnekaim osa on aga loend 60 autorist, kes 1946. aastal teenisid ühest või mitmest eelnimetatud väljaandest kokku üle 10 000 rubla honorari. Täielikuna on see nimistu esitatud käesoleva uurimistöo lisades (lisa 1), kuid järgnevalt on ära märgitud 10 enimteeninud autorit: Eliisabeth Raudsalu (tõlk; 52 951 rbl), Osvald Tooming (48 165 rbl), eelmainitud V. Raudsepp (40 701 rbl), A. Aisenstadt (40 222 rbl), „Nugis“ (39 384 rbl), D. Rudnev (38 250 rbl), H.

²⁹⁰ RA, ERAF.1.10a.6, l. 1–2. *Honoreerimisest vabariiklikes ajalehtedes* (01.01.1947–31.12.1947).

Meriste (37 180 rbl), Lembit Rimmelgas (34 543 rbl) ja Z. Rand (32 766 rbl).²⁹¹ Mitte kõik esimeses loendis mainitud autorid ei esine ka suurepalgaliste nimistus ja vastupidi.

Joonis 1. 1946. a. vabariiklikes ajalehtedes üle 10 tuh rbl teeninud 60 autori jagunemine tasu suuruse järgi²⁹²

Nagu ülalolevalt jooniselt nähtub, teenis üle 25 000 rubla pigem vaid pisut enam kui neljandik (28,3%) tabelis loetletutest. Kõige sagedasem teenistusaste jäi vahemikku 10 000–14 999 rubla, mis oli arvestuse väikseim. Niisugust tasu said näiteks Rein Vellend (11 190 rbl) ja Huko Lumet (13 970 rbl), sageduselt järgmisesse astmesse jäi näiteks Lembit Kaik (13 620 rbl).²⁹³ Selle „madalaima tasunormi“ paigutamiseks laiemasse kontrasti olgu lisatud, et keskmine kuupalk oli üleliiduses arvestuses aastatel 1944 ja 1946 vahemikus vastavalt 324–475 rubla.²⁹⁴ Et loodava sisu mahud olid ajakirjanduses paratamatult üksjagu väiksemad kui näiteks romaanikirjanikel, tuleb selliseid sissetulekuid igal juhul hinnata märkimisväärselt kõrgeks.

Kõrgepalgaliste andmestikku vaadeldes jääb silma, et suuremalt jaolt teenisid autorid põhilise osa või lausa kogu oma sissetuleku ühe ja sama väljaande juurest – Raidsalu honorarid pärinevad kõik töödest Noorte Häälele, O. Toomingu omad aga Rahva Häälele, ehkki ta sai

²⁹¹ RA, ERAF.1.10a.6, l. 3–4. Honoreerimisest vabariiklikes ajalehtedes (01.01.1947–31.12.1947).

²⁹² RA, ERAF.1.10a.6, l. 3–4.

²⁹³ RA, ERAF.1.10a.6, l. 3–4.

²⁹⁴ Matthews 2011, lk 92.

marginaalseid summasid ka NH-st ja Sovetskaja Estoniast, vastavalt 265 ja 100 rubla. Isegi kui mõni autor suutis end erinevate ajalehtede vahel jagada – D. Rudnev teenis RH-st 5100, SE-st 22 450 ja NH-st 10 700 rbl –, siis oli see pigem erandlik.²⁹⁵

Tuleb aga arvestada, et samad isikud võisid täiendavat tulu saada ka mujalt. Näiteks tõlkis Elisabeth Raidsalu 1947. aastal eesti keelde Aleksandr Fadejevi romaani „Noor kaardivägi“.²⁹⁶ Fadejev polnud aga mitte lihtsalt vene kirjanik, vaid Nõukogude Liidu Kirjanike Liidu esimees 1946–1954 ja selles rollis aktiivne ždanovliku kultuuripoliitika (ждановщина) elluviija, kusjuures teose eest anti talle teose eest 1946. aastal Stalini preemia.²⁹⁷ See lubab arvata, et Raidsalu tõlkehonorar polnud väikeste killast.

Honoraride laekumise kohta pidasid tihti arvestust ka autorid ise. Ajakirjandusega haakuva näitena sobiks esile tuua luuletaja Ilmi Kolla, kelle märkmetest aastate 1952–1954 kohta selgub, et ajakirjadest sai ta sel perioodil oma töö eest autoritasu keskmiselt 200-300 rubla, ajalehtedest aga vähem – 50-200 rbl. Niisamuti on ta märkinud näitliku tasu neljarealise värsisalmi eest erinevatelt väljaannetelt, nt Stalinlik Noorus 29–32 rbl, Rahva Häääl 30–34 rbl, Pilt ja Sõna 36 rbl, Looming 43–53 rbl.²⁹⁸ Ajakirjanduses makstud honoraride temaatika üleüldisemalt nõuab aga põhjalikumat erikäsitlust, mida siinse magistritöö fookusest tulenevalt pole olnud võimalik pakkuda.

3.1.1.2. Honorarid raamatukirjastuste perspektiivist

Sisulise mitmekesisuse huvides vaatleme järgnevalt kirjastuste Eesti Raamat, Valgus ning Kunst näitel honoraride maksmist mitte autoritele endale, vaid nende pärijatele. Nagu ülalpool mainitud, kehtestati selleosaline õigus esmakordselt 1963. aasta honorarimäärusega ning pärijad pidid omale autoritasust saama kas 50% või 20% sõltuvalt sellest, kas tegu oli ilukirjandusliku teosega või mitte. 1968. aastal on ENSV MN juures asuv Juriidiline Komisjon nähtavasti esitanud kirjastustele arupärimisele, mis oli ilmselt seotud plaanitavate muudatustega pärijatele määratud honorare puudutavas seadusandluses. Sellisele arupärimisele viitavad ka kirjastuste vastused, samuti muudatused hilisemates seadusaktides.

²⁹⁵ RA, ERAF.1.10a.6, l. 3–4.

²⁹⁶ Aleksandr Fadejev (1947). *Noor Kaardivägi*. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.

²⁹⁷ Ted Hopf (2012). *Reconstructing the Cold War. The Early Years, 1945–1958*. Oxford University Press, lk 67; Mark B. Smith (2019). *The Russia Anxiety: And How History Can Resolve It*. New York, NY: Oxford University Press, lk 333–334.

²⁹⁸ Annuk 2011, lk 49; Samalaadseid arvutuspabereid leidub ka teiste kirjanike materjalide hulgas, nt Betti Alveri puhul vt EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 15.

1966. aastal maksis Eesti Raamat autorihonorare kokku 15 autori pärijatele väärtuses 7445 rubla millest 12 juhul tasuti honorarist 50% (7358,1 rbl) ja kolmel juhul 20% (87,29 rbl). Konkurentsilt suurima honorari pälvisid Eduard Männiku pärijad 4701,15 rublaga, järgnesid juba märksa väiksemate summadega näiteks Ernst Särgava (1000 rbl) ja August Jakobson (675 rbl). Lisaks eelmainitutele tehti ülekandeid ka Adam Randalu (577,5 rbl), Jaan Kärneri (143,66 rbl), August Priki (132,42 rbl), Jelisaveta Vassiljeva (70 rbl, 20%), Jossel Nasalevitši (54,25 rbl), Edla Kumari (26,38 rbl), Mart Saare (26 rbl), Nikolai Turkestanovi (14,40 rbl, 20%), Villem Kapi (7,87 rbl), Ilmi Kolla (7 rbl), Paul Viidingu (6,87 rbl) ning Robert Nurmsalu (2,89 rbl, 20%) eest.²⁹⁹

1967. aastal maksis Eesti Raamat 13 autori pärijatele välja autorihonorare kokku 6011 rubla eest (50%-lises osas 5986,05 rbl, 20%-lises määras 25,68 rbl). Suurimad summa maksti välja Ernst Särgava pärijatele 1677,63 rbl väärtuses, talle järgnesid Julius Oro-Oengo (1620 rbl) ning Jaan Kärneri omaksed (1264,38 rbl). Veel said raha August Jakobsoni (900 rbl), Rein Vellendi (310,08 rbl), Artur Alliksaare (80,99 rbl), Voldemar Vendi (45 rbl), Oskar Urgardi (34,38 rbl), Rudolf Leppiku (32,40 rbl), Konstantin Luige (24,48 rbl, 20%), Mart Pukitsa (12,95 rbl), Villem Kapi (7,88 rbl) ning Maks Aronstamme (1,2 rbl, 20%) lähedased.³⁰⁰

Kirjastus Kunst tegi 1966. aastal makseid nelja kunstniku lähedastele kokku 263,5 rubla väärtuses, aasta hiljem maksti 39 rubla kahe kunstniku eest. Paraku pole komisjonile saadetud kirjas täpsustatud milliste kunstnike loomingu eest täpsemalt ülekandeid tehti. Seda, miks summad ER-iga võrreldes nii väiksed on, selgitab nii antud juhul kui järgnevalt käsitletava kirjastuse Valgus puhul nimelt see, et seadusele vastavalt arvestatud 20% autorile endale kuulunud tasust, kuivõrd tegu polnud ilukirjandusega.³⁰¹

Kirjastus Valgus saatis 1966. aastal 4 õpiku autorite pärijatele kokku 273,79 rubla. Ehkki autoreid pole nimetatud, on esitatud õpikute pealkirjad (lühendatult ja ilmumisaastateta), mille järgi saab autorid kindlaks teha. Teosed, mille eest honorari maksti olid vastavalt „Matemaatika: III kl.“ (33,85 rbl), „Matemaatika õpetamisest IV kl.“ (29,20 rbl), „Matemaatika tööliskoortele: V–VI kl.“ (113,90 rbl) ning „Vene keele grammatika IX–XI kl.“ (96,84

²⁹⁹ RA, ERA.R-1945.1.619, l. 24. *Eesti Raamatu direktor ja pearaamatupidaja ENSV MN j.a. Juriidilisele Komisjonile* (05.06.1968).

³⁰⁰ RA, ERA.R-1945.1.619, l. 20–21. *Eesti Raamatu direktor ja pearaamatupidaja ENSV MN j.a. Juuridilisele Komisjonile* (04.06.1968)

³⁰¹ RA, ERA.R-1945.1.619, l. 19. *N. Vanaselja ja S. Sepp ENSV MN j.a. Juriidilisele Komisjonile* (03.06.1968).

rbl).³⁰² Kõigi kolme matemaatikaõpiku autoreid vaadates saab selgeks, et honoreeritu pidi olema 1965. aastal surnud Johannes Kallak. Grammatikaraamatu puhul võis raha minna ehk 1962. aastal surnud Gvidon Tukumtsevi pärijatele, kuivõrd teiste autorite eluaastaid ei õnnestunud siinkirjutajal kindlaks teha.³⁰³

1967. aastal saatis Valgus surud autorite omastele 130,66 rbl nelja erineva teose eest. Seekord kuulusid tasustamisele „Eesti kirjanduse III osa“ (37,26 rbl), „Matemaatika III kl“ (24,18 rbl), „Elavad arvud II kl“ (31,34) ja „Matemaatika V kl“ (37,88 rbl).³⁰⁴ Autorite lõikes sai matemaatikaõpikute eest raha tõenäoliselt taaskord Johannes Kallak (õieti küll tema pärijad), Eesti kirjanduse õpiku puhul pole ülekande adressaat paraku üheselt selge, kuivõrd nt andmebaas ESTER mainib ära üksnes teose toimetaja Endel Sõgla, kes elas 1998. aastani.³⁰⁵

3.1.2. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakond (1950–1967)

Kui eelnevalt vaatasime peaaesjalikult materjale, milles leiduvaid numbreid on ritta seadnud ja kokkulöönud kolmandad isikud kirjastustes, toimetustes või mujal organites, siis alternatiivset analüüsi võimaldavad organisatsioonidele saadetud, ent kirjanike enda rehkendatud sissetulekud. Seesugust käsitlust võimaldab näiteks NSVL Kirjandusfondi (täpsemalt selle Eesti NSV vabariikliku osakonna) arhiivis säilitatav dokumentatsioon, täpsemalt fondi kuulunud kirjanike liikmeankeedid. Kirjandusfondi näol oli tegemist 1945. aastast tegutseva erialase majandusorganisatsiooniga, mis korraldas oma liikmete ainelist varustamist ja toetas nende loomingulist tööd erinevate rahaliste ja mitterahaliste vahenditega.³⁰⁶

Ankeete täites tuli liikmetel muude andmete (nt parteiline kuuluvus, sotsiaalne päritolu, töökoht ja sealt saadav palk, pension) kõrvalt ära märkida ka keskmine aastane sissetulek kirjanduslikelt allikatelt.³⁰⁷ Neil numbritel põhineb ka järgnev analüüs, mille raames on vastavat statistikat vaadeldud kahe ajaperioodi (1950–1960 ja 1961–1967) vältel.

³⁰² RA, ERA.R-1945.1.619, 1. 22. R. Siirak ja E. Koemets ENSV MN j.a. Juriidilisele Komisjonile (28.05.1968).

³⁰³ Johannes Kallak, Alfred Lints (1966). Matemaatika: III klassile. Tallinn: Valgus. Johannes Kallak, Alfred Lints (1966). Matemaatika õpetamisest IV klassis. metoodiline juhend õpetajaile õpiku „Matemaatika IV klassile“ järgi töötamiseks. Tallinn: Valgus; Johannes Kallak, Aaso Leps, Erich Luht (1966). Matemaatika töölisnoorte koolidele: V ja VI klass. Tallinn: Valgus; Сайма Кург, Элиза Яновна Тотцель, Гвидон Романович Тукумцев (1966). Справочник по русской грамматике для IX-XI классов. Таллин: Валгус.

³⁰⁴ RA, ERA.R-1945.1.619, 1. 23. R. Siirak ja E. Koemets ENSV MN j.a. Juriidilisele Komisjonile (23.05.1968).

³⁰⁵ Endel Sõgel (toim, 1967). Eesti kirjanduse ajalugu. 3. Tallinn: Valgus; Kallak & Lints 1966; Alfred Lints, Johannes Kallak (1967). Elavad arvud. 2. Tallinn: Valgus; Johannes Kallak, Arvo Lehis, August Kasvand (1967). Matemaatika V klassile. Tallinn: Valgus.

³⁰⁶ Tannberg 2022, 92–93.

³⁰⁷ Vt nt RA, ERA.R-2067.1.13, 1. 1. Debora Vaarandi NSVL Kirjandusfondi ankeet (1950).

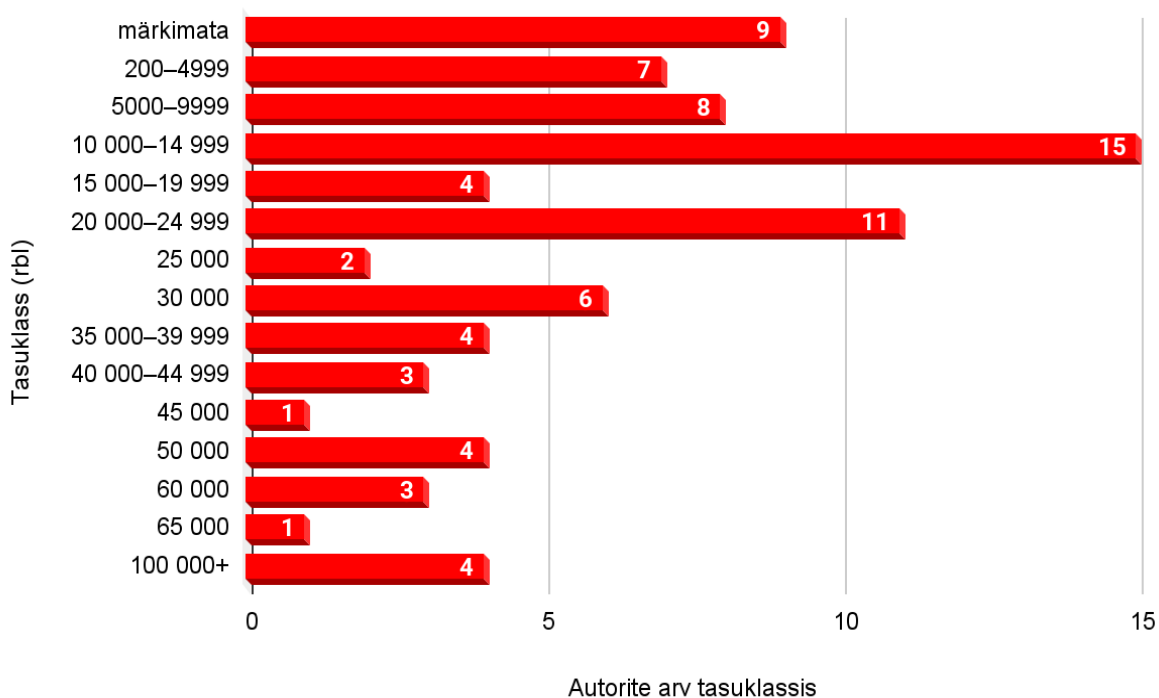
Ajaperioodide valiku dikteerib ühest küljest olemasolev allikmaterjal, kuid teisalt on arvestatud 1961. aastal toimunud rahareformi (vana raha vahetati uue vastu kursil 10:1), mis muudab mõlema kümnendi üheskoos käsitlemise tülikaks ja keeruliseks. Süstemaatilise käsitlusest on kõrvale jäetud ka autorite raporteeritud kuupalgad ja pensionid, samuti nende sotsiaalset tausta puudutav.

Ankeetidel raporteeritud kirjanduslikud sissetulekud on esitatud diagrammidel grupeeritud astmete kaupa (tüüpiliselt võttes vahemikuks 5000 rbl), kõrvutades iga aste sellesse kuuluvate autorite arvuga. Samuti on arvutatud mõlema perioodi puhul välja aritmeetiline keskmine sissetulek, samuti mediaan ja mood. Vastavad täisloendid on esitatud töö lisades, kuid mõlema ajaperioodi puhul on näidetena esile toodud paar konkreetset kirjanikku.

Et kohati on autorid jätnud vastava täitmata, tõmmanud sinna kriipsu või kirjutanud midagi muud taolist, siis on mõlemad arvutused teostatud kahel viisil – jättes sellised „märkimata“ ankeedid täiesti välja või võrdsustades need nulliga.³⁰⁸ Siinkirjutaja arvates on täitmata lahtrite vaikimisi nullina käsitlemine potentsiaalselt problemaatiline, sest lahter võis laekuvate honoraride puudumise kõrval jääda tühjaks ka teistel põhjustel – vastava teabe puudumisel, sissetulekute ebaregulaarsuse ja korrapäratuse puhul jne. Näiteks on mitmed vastajad kirjutanud lahtrisse lahtrisse hoopis sissetuleku vahemiku või lisanud kommentaarina „umbes“, „viimase aasta jooksul“, „varem“ jne. Vahemike puhul on vahemikust nendest arvutatud aritmeetiline keskmine ja kasutatud seda, teistel mainitud juhtumitel on kasutatud siiski esitatud numbrit.

³⁰⁸ Vt nt RA, ERA.R-2067.1.18, l. 4. Leonid Zaitsevi NSVL Kirjandusfondi ankeet (03.04.1952).

Joonis 2. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete keskmine aastane kirjanduslik sissetulek (82 ankeeti aastatest 1950–1960).³⁰⁹

Suurima autorite arvuga tasuklassiks kujunes vahemik 10 000–14 999 rubla, millesse kuulus kokku 15 vastanut. Jättes arvestamata 10 ankeeti, millel kirjanduslikku sissetulekut puudutav lahter oli jäetud märkimata, kujuneb autorite raporteeritud sissetulekute aritmeetiliseks keskmiseks oli 27 247,94 rubla. Kui käsitleda täitmata jäetud lahtreid nullina, siis langeb aritmeetiline keskmine vastavalt 24 257,31 rublale. Vastavad mediaanväärtused on 20 000 ja 17 250 rubla, moodväärtused aga 10 000 ja 0.³¹⁰

Konkurentsitult kõrgeim kirjanduslik kuulus Hans Leberechtile, kes on 1954. aasta seisuga aastas teeninud 150 000 rubla. Talle järgnesid (seisuga 1952) samasugused parteimehed: 120 000 rublaga ENSV ÜN Presiidiumi esimees August Jakobson ning 100 000 rublaga Ralf Parve ja Johannes Schmuul (Juhan Schmuul), kes oli teenis Kirjanike Liidu aseesimehena lisaks 2125 suurust kuupalka.³¹¹

³⁰⁹ RA, ERA.R-2067.1.13, l. 1–2. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (1950 ja 14.07.1950); RA, ERA.R-2067.1.18, l. 1–19, 21–35, 37–45, 49–58, 61–71, 73–75, 77, 79–80, 82, 85, 87, 88, 90–95. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (30.03.1952–10.02.1960).

³¹⁰ Samas.

³¹¹ RA, ERA.R-2067.1.18, l. 8, 40, 45, 52. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (09.04.1952–03.01.1954).

Perioodi madalaima sissetuleku – 200 rbl – raporteeris 1956. aastast Anatoli Gussev, kellele järgnesid 1400 rublaga (viimase kahe aasta jooksul) Aira Hone (Aira Kaal), 2500 rublaga Lehte Hainsalu ja 2000–3000 rublaga (arvestatud kui 2500) Johannes Feldbach. Kui Hainsalu on enda ametiks vormistanud õppimise Tartu Riiklikus Ülikoolis, siis sealsamas õpetajana töötanud ja alates 1948. aastast ÜK(b)P-sse kuulunud Feldbach on märkinud, et sai oma 1500 rublast kuupalka ning lisaks 150 rubla pensionit 25-aastase tööstaaži eest.³¹²

Keskmikena olgu äranimetatud 20 000 rubla teeninud Aino Tigane (1952) ja Rein Vellend (1959, lisaks 790 rbl kuupalka VSÜ „Kalev“ Pärnu jahtklubi ülemana) ning 24 000 rubla teeninud Egon Rannet (Eugen, 1952). Veel sobib näiteks 1952. aastal 12 000 rublase teenistusega parteilane, Kirjanike Liidu juhatuse sekretär, Magnus Mälk kuupalgaga 1900 rbl, samal aastal 12 000 rbl teeninud Elts Ristimägi (Muia Veetamm) ning 1956. aastal 10 000 rbl saanud Kersti Sang ehk Kersti Merilaas. Tasu on märkimata jätnud näiteks 1956. aastal Nigol Andresenil, kes pole sarnaselt Lilli Prometiga (1960) tähendanud ka mingit muud sissetulekut. Leonid Zaitsev pole deklareerinud kirjanduslikku tulu, ent töötavat Nõukogude mereväe 8. laevastiku Tallinna baasi juhatuse (nr 81355) agitatsiooni- ja propagandaosakonna vaneminstruktorina.³¹³

Analüüsid 1950. aastate autorihonoraride vahet tolleaegsete palkadega, on Eve Annuk neid hinnanud suhteliselt suureks. Näiteks oli tööstustöölise brutopalk oli 1950. aastal 714 rubla, kultuuri- ja haridustöötajal pisut vähem, 691 rbl. Viis aastat hiljem maksti samades ametites olijatele vastavalt 819 ja 688 rbl.³¹⁴ Eriti terav oli kontrast kolhoosnikega – Annuk viitab tabavalt, et 1955. aastal võis luuletaja Ilmi Kolla neljarealise luulesalmi eest teenida sama raha, mis tema ema sai kolhoositöö eest kuupalgana, mööndes küll, et tasud kippusid kolhoositi küll üksjagu erineva ja nened väljamaksmine venima.³¹⁵ Seda viimast võis küll kohati esineda ka kirjanike puhul, nagu näeme allpool Betti Alveri töötasude dünaamikat jälgides.

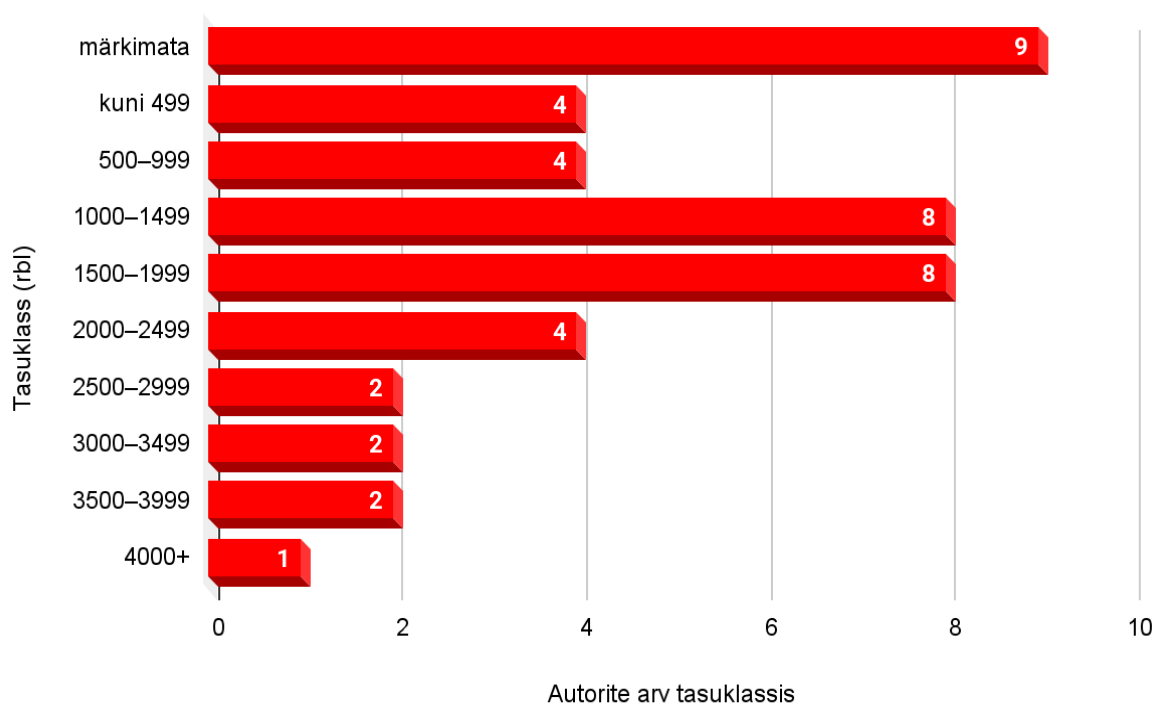
³¹² RA ERA.R-2067.1.18, l. 14, 42, 61, 88. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid (19.04.1952–19.02.1959).

³¹³ RA, ERA.R-2067.1.18, l. 4, 17, 25, 29, 38, 56, 62, 85, 93. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid (02.04.1952–20.01.1960); – Zaitsevi märgitud väeosanumbri alusel üksuse identifitseerimiseks kasutatud Toomas Hiio (23.08.2022). *Toomas Hiio: Maarjamäe mälestusmärkide ja memoriaali ajalugu 1940–1990*. ERR. Vaadatud aadressil <https://www.err.ee/1608692770/toomas-hiio-maarjamae-malestusmarkide-ja-memoriaali-ajalugu-1940-1990> (07.05.2025).

³¹⁴ Annuk 2011, lk 50.

³¹⁵ Annuk 2011, lk 50.

Joonis 3. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete aastane kirjanduslik sissetulek autorite teatel (44 ankeeti aastatest 1961–1967).³¹⁶

Aastate 1961–1967 on suurima autoritega kategooria üllataval kombel märkimata. Ehkki päris ühest põhjust selle selgitamiseks ei saa anda, tuleks kaaluda, et sel perioodil saadeti liidule peaaegu kaks korda vähem ankeete ning ka eelneval korral oli tasu märkimata jätnud justnimelt 9 autorit. Samuti on näiteks Elisabet Lepik ehk Betti Alver oma ankeedile sissetulekuks märkinud „juhuslik”, konkreetset summat või ka vahemikku andmata, mis liigitati samuti ülaltoodud tasuklassi. Teisel kohal on aga võrdselt 8 autoriga vahemikud 1000–1499 ja 1500–1500, mis näib võrdlemisi ootuspärane, sest ka eelmine kord oli vahemik 10 000–14 999 (uues rahas vastavalt kümme korda väiksem) kõige populaarsem.³¹⁷

Teatatud tasude aritmeetiline keskmine oli 1647,6 rbl, koos märkimata ankeetidega 1310,59 rbl. Mediaanid 1500 ja 1200 rbl. Märkimata ankeete mitte arvestades kujuneb andmestik

³¹⁶ RA, ERA.R-2067.1.18, l. 97, 99, 101, 103, 105, 107–109, 112–113, 115, 116, 118, 120. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (31.01.–27.12.1964); RA, ERA.R-2067.1.70, l. 2–6, 10–13, 15, 17, 19–25, 28, 30–31, 34, 35, 39, 42, 44, 47, 49, 51, 53, 57, 59. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (15.01.–20.06.1967). – Märkusena, et Einar Maasiku ja Gennadi Gerodniku ankeedides (1960) olevad summad on esitatud rahareformijärgstena. – Paul Kilgas märkis lahtrisse 1200–1800, siin on kasutatud tingliku keskmisena 1500.

³¹⁷ Samas.

multimodaalseks, andes sagedaimateks väärtusteks 1000, 1500 ja 1800 rbl. Koos nendega on aga moodiks samuti 0 rbl.³¹⁸

Kõrgeima sissetulekuga vastaja oli Marta Rannat, kes teenis 1965. aasta seisuga 4656 rubla ja lisaks 120 rubla pensionit. Talle järgnesid 3800 rublaga Heino Väli (1965) ja 3600 rublaga Lennart Meri (1967), kes sai Tallinnfilmi stuudio toimetuskolleegiumi liikmena kuupalka 200 rbl. Kõige vaiksem esinev tasu oli Georgi Vassiljevi 1966. aasta 60 rubla, ehkki talle maksti lisaks 95 rbl pensionit. 100 rbl said 1963. aasta seisuga Veera Saar ja Heljo Mänd, kes töötas samaaegselt nii Tähekeses kui Pioneeri toimetuses, ehkki töötasu pole ta siiski ankeedile märkinud. 300 rubla teenis aga oma kirjanduslikelt töödelt Juhan Peegel (1965), kes sai lisaks TRÜ-st kuupalka 320 rbl.³¹⁹ Kui veel kümnendi varem oli isegi madalaim honorar – rääkimatagi „keskmistest“ – kordades suurem ajastu keskmisest palgas, siis 1965. aastal oli keskmine töötasu kuus 96 rubla, kasvades 1970. aastaks 122 rublani.³²⁰

Keskpärase kirjandusliku teenistusega olid 1500 rubla näol näiteks Raimond Kaugver (samuti 1965) ja 1000 rublase sissetulekuga August Annist (1964), kelle puhul lisandus ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi teaduripalk 175 rubla. 1967. aastal tõi kirjanduslik looming 1500 rubla sisse parteiliikmest Kirjanike Liidu organisatsiooniline sekretärile Aksel Tammele, kelle kuupalk oli 190 rbl. Oma sissetulekut pole ankeedile kirjutanud näiteks 1963. aastast Ain Kaalep ja Mats Traat, kellest viimane on aga märkinud end õppima Moskva M. Gorki nimelises Kirjandusinstituudis.³²¹

3.1.3. Üleliidulise Autoriõiguste Kaitse Valitsuse Eesti osakond (1959, 1965)

Mitte alati ei kulgenud tasude väljamaksmine autoritele ladusalt. ÜAÕKV materjale sirvides leiab muu hulgas mitmesuguseid kaebusi autoriõiguste rikkumise kohta, näiteks kaebavad

³¹⁸ RA, ERA.R-2067.1.18, l. 97, 99, 101, 103, 105, 107–109, 112–113, 115, 116, 118, 120. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (31.01.–27.12.1964); RA, ERA.R-2067.1.70, l. 2–6, 10–13, 15, 17, 19–25, 28, 30–31, 34, 35, 39, 42, 44, 47, 49, 51, 53, 57, 59. *NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid* (15.01.–20.06.1967).

³¹⁹ RA, ERA.R-2067.1.18, l. 107–108, 120. *NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmeankeedid* (28.02.–27.12.1964); RA, ERA.R-2067.1.70, l. 12, 21, 47, 53. *NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmeankeedid* (11.04.–05.05.1965).

³²⁰ Matthews 2011, lk 92.

³²¹ RA, ERA.R-2067.1.18, l. 113–114, 118. *NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmeankeedid* (18.09.1963–12.12.1964); RA, ERA.R-2067.1.70, l. 4, 44. *NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmeankeedid* (20.01.–21.07.1966).

kirjanikud erinevate kirjastuste ja toimetuste kohta, süüdistades neid näiteks tasuga viivitamisel, materjali omavolilisel muutmisel jne.

Nii on Hans Kuus kaevanud ENSV Teatriühingu peale, et viimane pole talle tasunud 1959. aasta jaanuaris almanahhi „Eesti Nõukogude Teater“ tarvis kirjutatud 1,5 autoripoogna pikkuse artikli eest honorari määratud honorari (tariif 1700 rbl/ap, kokku 2550 rbl) teist poolt, ehkki väljamaksmise tähtaeg olla ammu möödunud. ÜAÕKV EVO direktor P. Anton on kaebuse 11. juunil 1960 edastanud Teatriühingule, lisades viiteid asjakohastele seadusaktidele ning neist tulenevalt küllaltki range soovitusel tasu välja maksta, mis on juhtumi veel samal kuul ka lahendanud.³²²

Juhtumist järeldeb ühtlasi, et Kuus pidi olema küllalt teadlik autoriõigusi puudutavast seadusandlusest, sest ehkki tööleping Teatriühinguga nägi ette teise osa maksmisajaks teose trüki ilmumise (Antoni kirjust saame teada, et teos oli aga jätkuvalt ilmunud, mistõttu polnud teatriühing ilmselt teostanud ka honorarimakset), siis kehtiv seadusandlus pani kirjastustele kohustuse avaldada perioodiliste väljaannetele loodud või kuni 5-autoripoognalised kirjutised hiljemalt kuue kuu jooksul käsikirja vastuvõtmisest ning selle tähtaja möödumisel igal juhul tasuma honorari täies ulatuses. Muide, mõnevõrra iseäralik on veel asjaolu, et ehkki leping on näinud ette tasumise kahes võrdses osas, on teatriühing esimese maksena (23.01.1959) kandnud üle 1225, mitte 1275 rubla nagu oleks matemaatiliselt korrektne.³²³

ÜAÕKV-s käsitletud juhtumitest leiab ka selliseid, kus kaotajaks jäi autor. 1965. aasta oktoobris pöördus asutuse poole ajalehe Edasi toimetuse vastutav sekretär ja toimetuse kolleegiumi liige August Luur ning palus konsultatsiooni seoses Valentin ja Helvi Leinfeldi jutustega „Talleke“, mis võitis Kirjanike Liidu Tartu osakonna ja Edasi toimetuse korraldatud 1964. aasta jutustuste võistlusel ergutuspreemia (50 rbl) ning trükiti 1965. aasta septembris ära Edasi leheveergudel. Lehelugejate teadete põhjal oli aga selgunud, et „Tallekese“ näol oli tegu mõnevõrra muudetud versiooniga V. Leinfeldi 1963. aastal Harju Elus ilmunud kirjutisest „Reisikaaslane“. Luur palus teatada, kas ja millistel tingimustel tuleks ajalehel Leinfeldidele maksta honorari ning viitas, et toimetuse arvates on Valentin rikkunud pealegi möödunud aasta võistluse tingimusi – esitada tohtis üksnes varem ilmunud töid ning pealegi tuli seda teha anonüümselt.³²⁴

³²² RA, ERA.R-2234.1.33, l. 15–18. H. Kuusi kaebust puudutavad materjalid (11.06.1960).

³²³ Samas.

³²⁴ RA, ERA.R-2234.1.33, l. 152. A. Luur ÜAÕKV Eesti osakonnale (09.10.1965).

ÜAÕKV direktor P. Anton pidas asja lahendamisel vajalikuks kaasata Kirjanike Liidust nimetatav ekspert kahe teose sisuanalüüsiks ning palus ajalehel ekspertiisi korraldamiseks esitada vastav taotlus. Olles ilmselt vahepeal suhelnud ka V. Leinfeldiga, viitas Anton, et Leinfeld lisanud oma sõnutsi konkursitöö ümbrikusse ka seletuskirja, et „võistlusele esitatava jutustuse sugemeid on varem avaldatud ajakirjanduses“. Anton palus ühtlasi toimetust saata omale Leinfeldi mainitud seletuskiri või selle tõestatud koopia.³²⁵

Veel enne Edasi vastust jõudis detsembris autorikaitsevalitsusse pöörduda ka Leinfeld ise, kel loo originaalsuse kohta oli öelda järgmist: „[...] jutustus „Talleke“ tugineb tegelikust elust võetud andmeel ja seepärast sisaldab jutustus (nimategelase minevikupiltides) palju dokumentaalseid sündmusi Kalevi-Liiva surmalaagrist, mida on ajalehe „Rahva Hää“ informatsioonilises artiklis ja „Harju Elu“ olukirjelduses varem kasutatud“, kuid „Tallekese“ näol olla tegemist varem ilmunuta teosega. Leinfeldi järgi tehti ülekohut hoopis talle, kuivõrd ajaleht keelduvat jutustust honoreerimast, ent võistlustingimused kohustasid võistlustööde avaldamisel ka nende eest autoritasu maksuma.³²⁶

Pärast Antonilt saadud Leinfeldi avaldust ärkas uuesti ka lehetoimetust, kust nüüd anti signaal sisuekspertiisi korraldamiseks ning teatati, et kõnealune ümbrik hävitati juba enne skandaali puhkemist. Samuti lükkas Luur ümber Leinfeldi väite nagu olevat toimetuse töötajad pärast autoriga kohtumist tunnistanud oma süüdistuse eksimuseks ning lubanud asja peatselt lahendada ning pidas tühiseks autori viiteid nagu oleks Harju Elus ilmunud kirjutis „Tallekesest“ žanriliselt ja kvalitatiivselt erinev.³²⁷

Veel detsembrikuus kaasatigi kirjanike liidust Ilmar Sikemäe, kellele tehti ülesandeks määrata, „Tallekese“ ja „Reisikaaslase“ näol on tegemist kahe eraldiseisva või ühesama teosega ning langetada otsus „Tallekese“ võistlustööna esitamise reeglitevastasuses. Pisut iseäralikuna jääb silma tõik, et Sikemäe pidi tuvastama veel selle, kas toimetusel peab „Tallekese“ eest honorar tasuda – võinuks arvata, et sellise otsuse tegemiseks ei vaja autorikaitsega tegelev asutus välist eksperti.³²⁸ Loomeliidus proosakonsultandina töötanud Sikemäe lõppraport mõistab Leinfeldid mõlemas ajalehetoimetuse esitatud süüdistuses süüdi. „Tallekese“ hindab ta „Reisikaaslase“ ümbertöötatud ja täiendatud variandiks, kuid sellegipoolest esinevat neis samad tegelased ja

³²⁵ RA, ERA.R-2234.1.33, l. 153. P. Anton A. Luurile (14.10.1965).

³²⁶ RA, ERA.R-2234.1.33, l. 154. V. Leinfeld ÜAÕKV Eesti osakonnale (10.12.1965).

³²⁷ RA, ERA.R-2234.1.33, l. 155–156. P. Antoni ja A. Luuri kirjavahetus (14.12.–16.12.1965);

³²⁸ RA, ERA.R-2234.1.33, l. 157. P. Anton I. Sikemäele (23.12.1965).

põhimõtteliselt sama süžeekäik ning ka tekst kattuvat suuresti sõnasõnaliselt. Samuti eksinud nad mõlemas punktis jutuvõistluse reeglite vastu. Honorariküsimuses näeb Sikemäe ette, et autoritele tuleb ilmunud teose eest tasuda, kuid lähtuvalt käesolevatest asjaoludest, võib seda teha lähtuvalt kordustrüki määradest. Honoreerimise aspektist võib lõpetuseks lisada, et nähtavasti on sarnaste konsultatsioonide eest olnud ette nähtud ka „eksperttasu“, millest Sikemäe antud juhul vabatahtlikult loobus.³²⁹

3.2. Autoritasud indiviidi perspektiivis: Betti Alver

3.2.1. B. Alveri ühiskondlik positsioon autori ja tõlkijana

Nagu kirjaniku loomingu analüüsimisel võib tihti olla tarvilik ja kasutoov mõtestada loodut looja elukäigu ja isiku kontekstis, nõnda on ka autorihonoraride teema puhul oluline ja tulus tasunumbrite kokkulöömise ja tulemuste selgitamise juures arvestada inimest, kellele neid summasid maksti.

Ühe sellise isiksusena oleks autorihonoraride temaatika osas huvipakkuv vaadelda tänapäeval laiemalt eeskätt poetessina tuntud Betti Alverit ehk sünnijärgselt Elisabet Alverit (1937–1956 Talvik, a. 1956 Lepik) ning tema loomingut. Põhjuseid selleks on mitmeid. Esiteks ei tegelenud Alver üksnes algupärase ilukirjandusliku loominguga, vaid tema tegevuses (ja sissetulekutes) oli erinevatel aegadel väga olulisel kohal ka tõlkimine ning tinglikult öeldes ka toimetamisega, kusjuures tema käe alt läbi käinud teosed ilmusid tihti mitmes trükis. Teiseks oluliseks põhjuseks on tõik, et Alveri ühiskondlik positsioon muutus siinse uurimistöo vaadeldaval perioodil mitmeid kordi ja küllaltki radikaalselt nagu järgnevalt ka näeme.

1945. aasta mais arreteeriti tema abikaasa luuletaja Heiti Talvik, kes hiljem 1947. aasta kevadel saadeti edasi Siberisse ning suri seal sama aasta 18. juulil.³³⁰ Alver jäi Talviku kinnivõtmise järel Tartus sisuliselt kodutuks ja pidi asuma tagasi vanemate tallu Pühastes, poolteist aastat hiljem kuulati temagi julgeolekuorganites üle.³³¹ Eelnevast hoolimata õnnestus Alveril 21. detsembril 1945 saada Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu liikmeks. Temaga koos astus liitu ka

³²⁹ RA, ERA.R-2234.1.33, l. 159. *I. Sikemäe P. Antonile* (06.01.1966).

³³⁰ Metste & Annuk 2015, lk 8.

³³¹ Kepp 2017, lk 8.

näiteks koos Friedebert Tuglasega, kes leiab mõningast äramärkimist ka allpool, kusjuures mitte kõiki soovijaid ei võetud sel korral loomeliitu vastu.³³²

Kui 1945. aastal omas Alver toleaege ajakirjanduse järgi „suuri vormiväärtusi“³³³ ning kuulus ka veel 1949. aasta avalikus ruumis „tunnustatud tõlkijate“³³⁴ hulka, siis 1950. aastal sai temast järjest hoogustuva nn kodanlike natsionalistide paljastamise kampaania käigus „dekadent“, kes kasutavat ära KL-i kaudu saadavaid soodustusi.³³⁵ Eriti värvikalt (Karl Muru sõnastuses „niigi ilgelt“³³⁶) asetab Alveri uude valgusesse tollane Kirjanike Liidu juhatuse sekretär Magnus Mälk oma 1950. aastal avaldatud kirjutises „Lõpuni hävitada kodanlik natsionalism meie kultuurielus“ sama aasta „Loomingu“ mainumbris, kus tal oli muu hulgas öelda järgmist:

Sooja poolehoidu tundis Semper koos Viidinguga ka kodanluse lõpuaastail tegutsema hakanud dekadentiderühma „Arbujad“ esindajate vastu. Nende toetusel võisid Kirjanike Liidu ridadesse kuuluda kõdunemise ja reaktiooniliste ideede kuulutajad Betty Alver, Kersti Merilaas ja August Sang. Kodanlikud natsionalistid püüdsid pidevalt kilbile tõsta kodanlusaegse dekadentliku luule ühe kõige mandunuma ja reaktioonilisema esindaja Alveri luuletajaisikut, rõhutades, nagu omaks see roiskumiselaulik suuri teeneid meie värsikultuuri arendamisel. Tegelikult oli Alver oma „loomingu“ ainult armetu lääne dekadentide jäljendaja.“³³⁷

4. mail 1950 visati Alver koos üheksa muu autoriga Kirjanike Liidust välja.³³⁸ Päev hiljem sai Alver ENKL-ist (täpsemalt justnimelt eelmainitud sekretär Mälgult) lakoonilise kirja, kus talle teatati juhtkonna otsusest, mis tulenenud Alveri tegevuse vastuolust „sotsialistliku ülesehitusega ja nii ENK Liidu kui ka Üleliidulise NK Liidu ülesannetega“.³³⁹

„Lugupeetud kirjanikust paariaks tembeldatud“³⁴⁰ Alver kaob seejärel avalikkuse eest pea täielikult mitmeks järgnevas aastaks, elatades end tõlketöödega.³⁴¹ See uus olukord ei tähenda talle aga üksnes halba mainet, vaid nüüd puudus tal – nagu sedastab Karl Muru – „igasugune

³³² „17 uut EN Kirjanike Liidu liiget“, *Õhtuleht* (22.24.1945, nr 299), lk 2. – Vt ka Hasselblatt 2016, lk 476.

³³³ Fr. Toomus, „«Looming» nr. 1–3“, *Talurahvaleht* (08.05.1945, nr 55), lk 4.

³³⁴ A. Haberman, „Puškin eesti keeles“, *Edasi* (05.06.1949, nr 131), lk 2.

³³⁵ „Otsustava võitluse kaudu uuele tõusule“, *Sirp ja Vasar* (06.05.1950, nr 18), lk 1–2.

³³⁶ Muru 2003, lk 110.

³³⁷ Muru, 2003, lk 110–111.

³³⁸ Hasselblatt 2016, lk 477.

³³⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 8:10, l. 12/13. *EN Kirjanike Liidu juhatuse sekretär E. Talvikenile* (05.05.1950).

³⁴⁰ Muru 2003, lk 111.

³⁴¹ Karjahärm ja Sirk 2007, lk 643; Kepp 2017, lk 222, 8.

võimalus end trüki avaldada³⁴². Ehkki Murul ongi üldprintsipiis õigus (eriti mis puudutab uusloomingu), tuleb faktitäpsuse huvides siiski lisada, et 1952. aastal ilmus kordustrukis Alveri tõlgitud Maksim Gorki teos „Lapsepõlv”, mispuhul sõlmiti tõlkijaga ka uus kirjastusleping ning tema nimi kaunistas teose sisekaant.³⁴³ Paaril korral vilksas ta nimi neil aastatel, ehkki üksnes autorluse omistamise nipsis kontekstis, ka ajakirjanduses.³⁴⁴

„Eetrivaikuses paariaga“ oli teisigi katkestusi. 22. aprillil 1953 sai Alver uue kirja Kirjanike Liidu juhatuselt, kus sel korral paluti teda kui tõlkijat esitada erinevat sorti andmeid oma sellealaste tööde (nt loetleda ilmunud ja pooleliolevad tõlked ning tööde kohta avaldatud kriitika) kohta, „mis on vajalikud ühenduses vabariigis tegutsevate tõlkijate arvestuse korrastamisega EN Kirjanike Liidus“³⁴⁵. 1954. aasta jaanuaris järgnes ENKL-i juhatuse kutse osaleda tõlke teoreetilisel konverentsil Tallinnas.³⁴⁶ 1955. aastal ilmus trüki koguni taaskord tema varasem luulelooming, täpsemalt „Eesti luule antoloogia“ teises köites, ehkki „ebaproportsionaalselt kasinas ja ühekülgse valikus“. Veelgi enam, just selsamal aastal õnnestus Alveril hankida ka juba täiesti uut kirjandusalast tööd, mis pidi saama ka äratrükitud – ta alustas Aleksandr Puškini „Jevgeni Onegini“ tõlkimisega ning sõlmis veel enne aasta lõppu ka esimese selleosalise kirjastuslepingu.³⁴⁷

Stalini surmale järgnenud sulaja õhustikus hakati tasapisi varem põlustatud kirjanike poliitilise võimu poolt taas aktsepteerima. Ühena esimestest toodi rambivalgusesse tagasi ka B. Alver. 26.03.1956 arutasid Kirjanike Liidu Tartu osakonna liikmed oma koosolekul liidu juhatuse omaaegset otsust Alveri väljaviskamise kohta ning leidsid, et oleks vajalik võtta see uuesti läbivaatamisele, kuivõrd Alver on Nõukogude võimu perioodil tegutsenud silmapaistva tõlkijana, olles ühtlasi omale võtnud vastutusrikka töö – Puškini „Jevgeni Onegini“ ümberpaneku. Selle juures võinuks Tartu kirjanike arvates KL-i kuulumine Alverit märkimisväärselt aidata.³⁴⁸ Ehkki tartlased palusid juhatusel asja käsitleda juba lähemal

³⁴² Muru 2003, lk 111.

³⁴³ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4. *Kirjastusleping nr. 1-132-52* (19.02.1952); Maksim Gorki (1953). *Lapsepõlv*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

³⁴⁴ Muru 2003, lk 112 – Näiteid vt A. Puškin, „Antšaar (Mürgipuu)“, *Edasi* (10.02.1952, nr 35), lk 2; „Uusi raamatuid. Ilukirjandus“, *Sirp ja Vasar* (18.09.1953, nr 38), lk 8.

³⁴⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 8:10, l. 13/14. *L. Rimmelgas B. Alverile* (22.04.1953).

³⁴⁶ EKM EKLA, f. 315, m. 8:10, l. 14/15. *EN Kirjanike Liidu juhatus B. Alverile* (0.01.1954); Muru 2003, lk 112.

³⁴⁷ Muru 2003, lk 112, 114–117.

³⁴⁸ EKM EKLA, f. 315, m. 9:1, l. 1/1. *ENKL Tartu osakonna vastutav sekretär EN Kirjanike Liidu juhatusele* (15.04.1956).

koosolekul, taastati Alveri liikmelisus juhatusse otsusega alles mitu kuud hiljem – 12. oktoobril.³⁴⁹

Kõigest kuu aega hiljem järgnes juba teade, et juhatus pidavat vajalikuks 1957. aastal välja anda Alveri luule valikkomu, kui autor ise seda samuti soovivat.³⁵⁰ Uut tooni Alveri käsitlemisel illustreerivad ka paar päeva hiljem, luuletajanna 50. juubeli puhul saabunud õnnitlused, sh nt KL-i esimehe Juhan Smuuli ja sekretär Lembit Rimmelgase ülistused nagu „Teie tööst eesti luule värsikultuuri arendamisel on luuletajate nooremal põlvkonnal palju õppida“ ja „kõrgelt hinnatav on Teie vastutusrikas töö [...] „Jevgeni Onegini“ tõlkimisel“.³⁵¹ Samat tundelaadi kannab ENSV MN Riikliku Kirjastuskomitee tervitus, milles pööratakse Alveri poole vormeliga „väga lugupeetud poetess“ ning kirjutatakse mh järgnevat:

Teie kaunis ja meeldejääv looming on oma kõrge sõnameisterlikkuse ning mõtte- ja vormisulgusega pakkunud suurt naudingut mitme sugupõlve luulesõpradele, aidanud eesti värsikultuuril pikki samme teha. Rõõmu pakuvad Teie viimaste aastate kõrge kunstilise tasemega ja tundesügavad luuletused. Hindamatu väärtusega on Teie suure andekuse ja armastusega loodud tõlked A. S. Puškini poemidest ja eriti tema värssromaani „Jevgeni Onegin“ tõlge, mis on meie tõlkekultuuri tippsaavutus.³⁵²

Võimupoolded äramärkimised jätkusid ka järgnevatel aastatel. 13. aprilli 1957 otsusega andis ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi Alverile aukirja „teenete eest eesti kunsti ja kirjanduse dekaadi edukal läbiviimisel Moskvast“.³⁵³ 30. oktoobril 1965 pälvis ta ÜN Presiidiumilt teisegi aukirja, seekord „Seoses Nõukogude Eesti kahekümne viienda aastapäevaga ja edusammudega vabariigi rahvamajanduse ja kultuuri arendamisel, ning aktiivse töö ja osavõtu eest ühiskondlikust ja poliitilisest elust“.³⁵⁴ 21. novembril sai Alverist 1966 ÜN Presiidiumi seadlusega Eesti NSV teeneline kirjanik, põhjenduseks teened kodumaise kirjanduse arendamisel.³⁵⁵ 29. aprillil 1967 anti talle Juhan Liivi luuleauhind.³⁵⁶ Üleüldse ilmus pärast

³⁴⁹ Muru 2003, lk 118; EKM EKLA, f. 315, m. 8:10, l. 15/16. *J. Smuul E. Lepikule* (18.10.1956).

³⁵⁰ EKM EKLA, f. 315, m. 8:10, l. 16/17. *L. Rimmelgas B. Alverile* (19.11.1956).

³⁵¹ EKM EKLA, f. 315, m. 8:10, l. 17/18. *J. Smuul ja L. Rimmelgas B. Alverile* (22.11.1956); Muru 2003, lk 118.

³⁵² EKM EKLA, f. 315, m. 101:4, l. 1–4. *B. Alverile auaadress ENSV Ministrite Nõukogu R. Kirjastuskomiteelt*. (1966).

³⁵³ EKM EKLA, f. 315, m. 99:1, l. 1–4. *B. Alverile aukiri ENSV Ülemnõukogu Presiidiumilt*. (1957).

³⁵⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 99:2, l. 1–4. *B. Alverile aukiri ENSV Ülemnõukogu Presiidiumilt*. (1965).

³⁵⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 99:3, l. 1–4 + 2 l. *B. Alverile aukiri ENSV teeneliseks kirjanikus tunnustamise puhul ENSV Ülemnõukogu Presiidiumilt*. (1966); „Betti Alver teeneliseks kirjanikuks“, *Õhtuleht* (22.11.1966, nr 274), lk 3; Metste & Annuk 2015, lk 15.

³⁵⁶ Muru 2003, lk 149; EKM EKLA, f. 315, m. 101:1, l. 1–4. *Diplom Juhan Liivi nim. Preemia määramise kohta* (1967).

tema Kirjanike Liidu liikmelisuse taastamist aastatel jooksul ka ajakirjanduses hulganisti erinevat sorti kiitusi Alveri luuletaja- ja tõlkijatalendi kohta.³⁵⁷

Eelnevat võib pidada küllaltki värvivaks näiteks, kui kiiresti võis kirjaniku positsioon ja avalik kuvand Nõukogude ühiskonnas muutuda ning seejärel jälle ümber kujuneda. Sellega võrdluseks võiks võtta Alveriga samal aastal ebasoosingusse sattunud ning detsembrikuus Kirjanike Liidust väljaheidetud Friedebert Tuglase. Viimasel tuli näiteks leppida sellega, et tema tõlgitud Gorki romaan „Artamonovite ettevõte“ ilmus 1950. aastal ilma tõlkijat ära nimetamata. Niisamuti on märkimisväärne, et kaks aastat hiljem – niisamuti nagu Alveril – õnnestus temalgi hakata *persona non grata* staatusest teatavas mõttes taastuma, ilmudes taas oma nimega raamatulehtedel, ehkki esmalt üksnes varasema tõlke kordustruki näol. Ja juba mõni aeg hiljem õnnestus tal sõlmida juba kirjastusleping juba uue tõlketöö tegemiseks, ehkki omaenda alapärast loomingu õnnestus tal avaldada alles 1955. aastal, mil taastati ka tema liikmelisus Kirjanike Liidus.³⁵⁸

Tuglase näidet arvestades võib spekuloida, et kui Alveri tõlgitsetud „Lapsepõlv“ ilmunuks veidi varem, võinuks ka tema jääda tõlkijana nimetamata. Samuti näitab see, et loomeliidust väljaheidetu võimalused vähemalt mingil kujul trükki pääseda või uut erialast tööd leida ei olnud siiski täielikult välistatud ning et ka Alveri selleosaline pretsedent ei ole ainus omataoline.

3.2.2. B. Alveri sissetulekud tõlketöödelt ja omaloomingult

Tõlkimine oli Betti Alveri jaoks oluline sissetulekuallikas ajal, mil tal polnud võimalust avaldada vaba omaloomingut ega tahet kirjutada valitsevale võimule sobilikul ideoloogilisel moel. Samas on Katiliina Gielen väitnud, et just tõlkimine oli võimu jaoks tööriistaks, millega marginaliseerida varem olulisi autoreid ning neid siis hiljem sobilikul ajal ja viisil tagasi avalikkuse ette tuua.³⁵⁹ Daniele Monticelli laiendab seesugust raamistlust veelgi, nimetades kontseptsiooni tervikuna „totalitaarseks tõlkeks“ – eelnimetatud eesmärgi kõrval teenis see võimu huve veel ka selles mõttes, et pisendatavatele kohalikele autoritele anti tõlkida kehtivale

³⁵⁷ Muru 2003, lk 119–124.

³⁵⁸ Gielen 2011, lk 205.

³⁵⁹ Metste & Annuk 2015, lk 14; Kepp 2017, lk 166, 218.

ideoloogiale sobilikke autoreid ja tekste. Loojatest tõlkijateks sunnitud autoritest raamatuturule jäänud „lüngad“ täideti seega nende samade inimeste tõlgitud ideoloogiliste tekstidega.³⁶⁰

Käesolev peatükk annab ülevaate Alveri olulisematest tõlketöödest ning nende eest saadud autoritasude ulatusest ja laekumisest, illustreerides seeläbi, kuidas ülalpool visandatud autoritasude süsteem tõlkimise lõikes toimis.

3.2.2.1. Maksim Gorki ümberpanekud („Lapsepõlv“, „Minu ülikoolid“)

Alveri esimeseks suuremaks Nõukogude ajal tehtud tõlketööks oli Maksim Gorki autobiograafiline jutustus „Lapsepõlv“ (originaalis 1915, Alveri tõlkes 1946). Õieti polnudki alul tegu Alverile, vaid hoopis abikaasa Heiti Talviku ülesandega (03.12.1944 on Talvik Voldemar Ermi järgi sõlminud lepingu tõlkimiseks ning „ajuti jälle rahamuredest vaba“, mistõttu võib arvata, et ta sai mingi osa tasust avansina³⁶¹), kuid viimase vangistamise järel vormistati täitmata leping ümber Alverile, kes kasutas alusena Talviku esmaseid mustandeid. Tõlke lõpp-variant erineb seejuures silmapaistvalt Talviku materjalidest; Alveri tõlkemetoodikat uurinud Maria Borovikova on seda iseloomustanud nähtavalt uude ajajärku kuuluvana – kooskõlas kaasaegse nõukogude tõlketeooria seisukohtadega ning nõukoguliku arusaamaga Gorki loomingust.³⁶²

Kuivõrd Talviku arreteerimise põhjus võis lähikondlaste jaoks seostuda mh ka tema tõlketööga, oletab Borovikova, et „Alveri „normatiivne“ suunitlus tõlkimisel polnud mitte ainult üldkultuurilise suundumuse järgimine, vaid ka tema isiklik katse seista vastu lähenevale kaosele.“³⁶³

Teose ideoloogilised konnotatsioonid on aga laiemadki. 1946. aastaks oli Gorkist saanud tõlkimise mõttes küllaltki perspektiivne tuluallikas keskne nõukogude kirjanik. Nõukogude kultuurikaanonis asetati ta ühena esikirjanikest keskele kohale ning tema biograafia pidi arusaadavalt olema igale kodanikule tema emakeeles kättesaadav.³⁶⁴ Teos telliti 1946. aastaks elik Gorki kümnendaks surmaastapäevaks, mida tähistati mitmesuguste üritustega ka ENSV-s. Kõneldes Alveri võimalikest motivatsioonidest just seda teksti tõlkida, tuleks Borovikova arvates kaaluda finantsilise külje kõrvalt ka seda, et teoses kirjeldatud oli kohatine sarnasus

³⁶⁰ Monticelli 2011, lk 190–191.

³⁶¹ Lillemets & Metste, lk 135.

³⁶² Borovikova 2020, lk 55, 62–63.

³⁶³ Borovikova 2020, lk 63.

³⁶⁴ Borovikova 2020, lk 50–51, 54, 58.

Alveri enda lapsepõlvega.³⁶⁵ Aega tõlkega töötamiseks andis Riiklik Kirjastus „Ilukirjandus ja Kunst“ Alverile 17. septembrist 1945 kuni järgneva aasta 5. jaanuarini, kusjuures käsikiri võeti toimetuses vastu siiski alles 22. jaanuaril.³⁶⁶

Gorki tekst osutuski tõesti tasuvaks. Lisaks ümmargusele aastapäevale ilmus see hiljem kordustrukis veel 1953. aastal ning autori kogutud teoste osana 1958. aastal. Mõlemal puhul sõlmiti Alveriga uued lepingud senise tõlke ülevaatamiseks, seejuures küllalt lahedate tähtaegadega (esimesel juhul ümardatult kolm kuud, teisel veidi rohkem kui kaks kuud).³⁶⁷ Kui rääkida konkreetsetest summadest, siis kokku teenis Alver lepingute järgi „Lapsepõlve“ eest läbi aastate enne makse 23 355 rubla, s.o 12 000 rbl 1946. aasta tõlkest ning vastavalt 5280.- (1953.a.) ja 6075.- (1958.a.) hilisemate korrektuuride eest. Erinevust kahe korrektuuri eest makstava summa vahel võiks aidata selgitada asjaolu, et hilisem neist oli ühe autoripoogna võrra pikem, ehkki mõlemad (11 ap, 12 ap) olid pea kolmandiku lühemad kui algtekst (15 ap).³⁶⁸

Võrreldes konkreetsemalt iga väljaande eest makstud honorarimäärasid kaasajal kehtinud tariifidega näeme, et 1946. aasta puhul osutus Alveri teenistus (800 rbl/ap) kehtivate normide (ilukirjandusliku tõlke eest 500–1000 rbl/ap) valguses küllalt keskpäraseks.³⁶⁹ Üleliidulisest keskmisest kuupalgast (475 rbl) oli see aga 40% kõrgem.³⁷⁰ Tasu väljamaksmise tingimuste kohta saab lepingust teada, et 25% (s.o 3000 rbl) pidi Alver kätte saame lepingu allkirjastamisel, 35% käsikirja esitamisel ning ülejäänud ühe kuu jooksul pärast raamatu ilmumist. Kordustrukide eest nähti talle ette vastavalt 60% ja hiljem 50% honorarinormist ehk vastavalt 480 ja 375 rbl/ap, mis oli kooskõlas parasjagu kehtinud seadusaktidega.³⁷¹ Olgu lisatud, et poes maksis „Lapsepõlve“ esmatrükk 8 rubla, 1953. aasta kordusväljaanne (15 000 eksemplari) aga 4,15 rubla.³⁷²

³⁶⁵ Borovikova 2020, lk 50, 54.

³⁶⁶ EKM EKLA, f. 315, m. 98:1, pag.-mata. *RK Ilukirjandus ja Kunsti väljastatud kvüitung nr. 9* (22.01.1946).

³⁶⁷ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 1/1. *ERK-i direktor ja Ilukirjanduse toimetuse juhataja B. Alverile* (29.11.1952); EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4. *Kirjastusleping nr. 1-132-52* (19.12.1952); EKM, EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 14/22. *Kirjastusleping nr. 1-12-58* (02.02.1958); EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 12/17. *V. Tomberg E. Lepikule* (20.06.1957).

³⁶⁸ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 1. *Kirjastusleping nr. 308* (17.09.1945); EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4; EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 14/22.

³⁶⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 1.

³⁷⁰ Matthews 2011, lk 92.

³⁷¹ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 1; EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4; EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 14/22.

³⁷² „Uut kirjandust“, *Sirp ja Vasar* (28.12.1946, nr 52), lk 8; „Uusi raamatuid. Ilukirjandus.“, *Sirp ja Vasar* (18.09.1953, nr 38), lk 8.

Samal aastal võttis Alver käsile samuti Gorki sulest ilmunud teose „Minu ülikoolid“ (1947), mille 10 autoripooogna ümberpaneku eest vahemikus 10.11.1946–01.03.1947 maksti talle tasu 8000 rubla samuti arvestusel 800 rbl/ap samadel väljamaksmistingimustel nagu „Lapsepõlve“ puhul, seega 2000 rbl sai Alver juba sõlmimisel.³⁷³ Seegi teos ilmus hiljem kordustrükina lühendatuna (8 ap) Gorki kogutud teostes, mis tõi 06.02.–01.08.1958³⁷⁴ tehtud paranduste/korrektuuri eest Alverile sisse veel 3600 rubla. Kummalisel kombel on kordustrüki lepingus algseks honoraritariifiks märgitud 800 rbl asemel hoopis 750 rbl/ap, mistõttu arvestati talle 60% järgi uueks tasuks 480 asemel 450 rbl/ap – nõnda jäi Alver nähtavasti ilma 240 rublast, mis tegelikult pidanuks talle kuuluma.³⁷⁵ Et Alver kirjutas lepingule alla ning ka seotud kirjavahetusest või ka mujalt pole siinkirjutaja leidnud ühtegi selleosalist märkust, tuleb arvata, et tegu oli kas kirjastuse kogemata tehtud eksimusega, mida ei märganud või mäletanud parandada ka Alver ise. Igal juhul, teose esmatrükk jõudis polettidele 1947. aasta oktoobrikuu paiku ja maksis siis 7 rubla.³⁷⁶

Alver sõlmis 1947. aasta märtsis lepingu ka Gorki „Artamonovite ettevõtte“ tõlkimiseks sama aasta detsembrikuu alguseks, mis pidanuks lepingus ette nähtud kahe trüki peale kokku tooma sisse 13 440 rubla (800 ja 480 rbl/ap). 25% sai ta taaskord kätte avansina.³⁷⁷ Ajanappusest tulenevalt palus Alver 13. oktoobril aga tõlke anda üle mõnele teisele kirjanikule (viidates nt Marje Vallak-Pedajasele) või võimaldada endale paar kuud tähtaja-pikendust.³⁷⁸ Pikendust antigi ning novembri keskel kirjutab Alver, et ehkki Gorki teos talle „ei istu“, siis on tal „Poltaava“ tõlke (sellest on juttu järgmises alapeatükis) lõpetamise järel tarvis Artamonovite kallale asuda.³⁷⁹

Tähtaja pikendamisest kokkuvõttes ei piisanud. 5. jaanuaril teatabki Alver kirjastusele, et 7. märtsiks tal eesmärki täita ei õnnestu: „Tõlge on sama hästi kui tegemata ja selle lõpetamiseks vajaksin aega vähemalt sügissuveni. [...] Nii pikki tähtaegu kirjastus muidugi ei võimalda.“

³⁷³ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 2. *Kirjastusleping nr. 475* (10.11.1946).; Annuk lk 48.

³⁷⁴ Signaal „Minu ülikoolide“ peatse taasilmumise kohta tuli kirjastuselt juba juulis 1957, mistõttu potentsiaalne paranduste tegemise aeg oli Alveri jaoks veelgi pigem. Vt EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 13/19. *ERK-i Ilukirjanduslike tõlgete toimetuse juhataja* (10.07.1957).

³⁷⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 14/23. *Kirjastusleping nr 1-13-58* (06.02.1958).

³⁷⁶ „Uusi raamatuid“, *Õhtuleht* (14.10.1947, nr 241), lk 4.

³⁷⁷ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 4. *Kirjastusleping nr. 75/47* (18.03.1947); Annuk 2011, lk 48.

³⁷⁸ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15 l. 4. *B. Alver P. Kollile* (13.10.1947).

³⁷⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15 l. 6-7. *B. Alver L. Tammele* (12.11.1947).

Artamanovite eest saadud autoritasu ettemakstud osa soovib Alver tasuda „Poltaava“ honorarist.³⁸⁰

1948. aasta maikuuks, ehkki ilmselt mõnevõrra varem, on ta igal juhul lõplikult teose tõlkimisest loobunud; kirjastuse sellekohases kirjas, mis palub esitada avalduse lepingust loobumiseks, viidatakse, et teose eest saadud avanss vormistatakse ümber Puškini luuletuste tõlkelepingu arvele (pidades silmas kogumikku „Valik luuletusi“, millest on samuti juttu järgmises peatükis).³⁸¹ Nagu ülalpool mainitud, ilmus „Artamonovite ettevõtte“ lõpuks hoopis Tuglase tõlkes.³⁸²

3.2.2.2. Varased Puškini tõlked, Goethe jm

Tulusamalt läks Alveril Artamonovite lepinguga samaaegselt (st 18.03.1947) sõlmitud kontrahtidega Aleksandr Puškini poemide „Vaskratsaniku“ ja „Poltava“ tõlkimiseks (tähtaeg niisamuti 01.12.1947), millest esimese eest nähti tasuna ette kahe trüki peale kokku 5364 rbl (mõlemalt 6 rbl/vr) ning „Poltava“ puhul koguni 24 064 rubla (10 rbl/vr I trk, 6 rbl/vr II trk).³⁸³ Siin on oluline märkida, et „Vaskratsaniku“ tekst oli Alveril aga juba varasemast olemas, nimelt oli ta selle tõlkinud juba 1936. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastatud Puškini kogumikku „Valik luulet. Lüürika-epika-draama“.³⁸⁴

Tõik ei jäänud märkamata ka kirjastusel, kes on lepingusse märkinud, et tegu on teose II ja III trükiga, mis ühtlasi selgitab, miks Alverile nähti tasuna ette kõigest 6 rbl (ehk 60% alghonorarist nagu seadus II ja III kordustrüki eest ette nägi), samas kui Poltaava puhul maksti esmalt 10 rbl värsirealt, mis oli ka ühtlasi kõrgeim parasjagu lubatud honorar luuletõlgete eest. Teksti taset ilmestab August Sanga hilisem hinnang, et tekst oli „valimiku kõige õnnestunum, kõige puškinlikum tõlge“.³⁸⁵ Alveri professionaalne oskuslikkus oli tõenäoliselt ka põhjus (või üks põhjustest, nt koos tõlgitavate autorite ideoloogilise olulisusega), miks Alverile hästi maksti.

³⁸⁰ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 12–13. *Betti Alver A. Siirakule*. (05.01.1948).

³⁸¹ EKM EKLA, f. 315, m. 12:1, l. 3/3 *RK Ilukirjandus ja Kunsti direktor Alma. Siirak Betti Alverile* (07.05.1948).

³⁸² Metste & Annuk 2015, lk 14.

³⁸³ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 3 & 5. *Kirjastuslepingud nr. 82/47 ja nr. 83/47* (18.03.1947).

³⁸⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 97:10, l. 5. *B. Alverilt ENKL-ile saadetud ankeet* (1956); Lillemets & Metste 2007, lk 148.

³⁸⁵ August Sang, „Nõukogude Eesti preemia kandidaate. „Jevgeni Onegin“ eesti keeles, *Sirp ja Vasar* (30.04.1965, nr 18), lk 3–4.

Tasu väljamaksmise kulgemise kohta pakub mõningast teavet Alveri ja kirjastuse kirjavahetus 1948. aasta septembri algusest, mil poemid olid pealkirja „Kaks poemi“ all värskelt 9 rubla eest raamatupoodidesse jõudnud.³⁸⁶ Autori palve peale saada ülevaade veel väljamaksmata summadest seisus, kus teosed olid ka ilmunud, vastati et „Vaskratsaniku“ eest oli saamata 2493,6 ning „Poltava“ eest 12 505,6 rbl.³⁸⁷ Samal aastal maksti keskmisele tööinimesele Nõukogude Liidus 520 rubla kuus.³⁸⁸

Puškini lepingust nädalapäevade hiljem (25.03.1947) sõlmis ta RK Ilukirjandus ja Kunstiga 4000 rubla (800 rbl/ap) väärt tõlkelepingu Johann Wolfgang von Goethe näidendi „Götz von Berlichingen“ kohta, kusjuures tõlke käsikiri oli sõlmimisdokumendi järgi juba esitatud, mis tähendab, et autorile maksti korraga välja 60% honorarist.³⁸⁹ Ka see teos, niisamuti nagu „Lapsepõlv“, oli algselt antud tööks Heiti Talvikule, kes 1942. aasta maikuu lõpul sai valmis ka tõlkemustandi.³⁹⁰ Spekuleerides tundub tõenäoline, et Alver pruukinuks võimalusel siingi abivahendina abikaasa omaaegseid materjale, kuid kindlat tõendust pole siinkirjutajal õnnestunud leida. Alver näiteks sellesisulisi detaile 1947. aasta aprillikuus isale saadetud kirjas ei maini, ehkki „Vaskratsaniku“ teksti eelnev olemasolu leiab sealsamas eraldi äramärkimist.³⁹¹ Igatahes registreeriti käsikiri toimetuses 27. märtsil 1947 ning 5200 eksemplaris äratrukutuna maksis ta poes 8,5 rubla.³⁹²

„Poltaavaga“ sai Alver sisuliselt valmis 9. jaanuariks.³⁹³ Tõlketööprotsessi kirjeldamise huvides toodagu siinkohal ära, et veel kuus päeva varem ütles ta ära RK Pedagoogilisele Kirjastusele, kes tahtis lugemiku jaoks katkendit lahingukirjeldusega Poltaava viimasest peatükist, kuivõrd tõlkimisjärg polevat veel piisavalt kaugel.³⁹⁴ Tõlge valmiski veebruari alul ja ilmus koos „Vaskratsanikuga“ pealkirja all „Kaks poemi“ veel samal aasta septembris, makstes poelettidel 9 rubla.³⁹⁵ Pedagoogilise Kirjastusega sõlmis Alver aga 9. veebruaril

³⁸⁶ „Uusi raamatuid“, *Õhtuleht* (24.08.1948, nr 200), lk 4; Ruut Soo, „A. S. Puškini: Kaks poemi“, *Sirp ja Vasar* (09.10.1948, nr 41), lk 4.

³⁸⁷ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 23. *B. Alver A. Siirakule* (08.09.1948); EKM EKLA, f. 315, m. 12:1, l. 4/5. *RK Ilukirjandus ja Kunst B. Alverile* (15.09.1948).

³⁸⁸ Matthews 2011, lk 92.

³⁸⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 6. *Kirjastusleping nr. 94/97* (25.03.1947).

³⁹⁰ Lillemets & Metste 2007, lk 132.

³⁹¹ Lillemets & Metste 2007, lk 148.

³⁹² EKM EKLA, f. 315, m. 98:1, pag.-mata. *RK Ilukirjandus ja Kunst väljastatud kviitung nr 44* (27.03.1947); „Uut kirjandust“, *Postimees* (12.12.1947, nr 289), lk 2.

³⁹³ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 10. *Betti Alver Laur Tammele* (09.01.1948).

³⁹⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 10. *Betti Alver Ants Selmetile* (03.01.1948).

³⁹⁵ Muru 2003, lk 107; „Ilmus A. S. Puškini „Kaks poemi“, *Õhtuleht* (01.09.1948), lk 4; „Uusi raamatuid“, *Õhtuleht* (24.08.1948, nr 200), lk 4.

„Poltaava“ kohta veel ühe lepingu, mis tõi talle sisse kokku 1040 rbl (8 rbl/vr), millest 60% maksti käsikirja olemasolu tõttu välja koheselt. Et teose mahuks on märgitud üksnes 130 vr, võib arvata, et tegu üksnes eelmainitud katkendiga.³⁹⁶

Huvitava faktikilluna olgu siia lisatud mõte raamatu kohta Õhtulehes ilmunud uudisnupust – nimelt, et ehkki mõlema poeemi oli üle 60 aasta varem tõlkinud eesti keelde Jakob Tamm, olid need „aastakümnete jooksul muutunud haruldasteks ja raskesti kättesaadavaiks“.³⁹⁷ Järelikult, olgu siis juhuslikult või teadlikult, teenisid vähemalt mõned stalinistliku propagandalaviini perioodil ilmunud n.ö „suure Vene kirjanduse“ teosed ajupesu kõrvalt ka hulga praktilisemat ja tänuväärsemat eesmärki, muutes päriselt olulisi kirjandusteoseid eesti lugejale kättesaadavamaks.

Veel on teada, et 1948. aasta veebruaris ilmus ajakirjas Loomingus „Poltava“ kolmanda laulu tõlge, mille eest maksti Alverile ka omakordne honorar, mille täpse summa kohta Alveri materjalides aga teavet ei leidu. Küll aga Alver volitab selle väljavõtmiseks teised inimesed LEa kellegi jms.³⁹⁸

Alveri järgmiseks tööks oli Puškini luulevalimik, mille 1550 värsirea tõlkimise eest vahemikus 07.05–28.12.1948 nähti Bettile ette tasu 7 rbl/vr ehk kokku 10 850 rbl. Ka sel puhul kasutati varasemalt kirjeldatud väljamaksmisüsteemi, seega 25% kohe kätte, 35% käsikirja aktsepteerimisel ning ülejäänud kuu jooksul pärast teose ilmumist.³⁹⁹ Ehkki leping sõlmiti mais, tegi kirjastus tööpakkumise juba veebruari lõpupäeval.⁴⁰⁰ Teos ilmus 1949. aastal pealkirja „Luulevalimik“ all ning selles tegi teise tõlkijana kaasa ka August Sang. Alveri töö hõlmas kokku 24 luuletust ja kolme poeemi, kusjuures taas leidsid avaldamist varem valmis tehtud „Poltaava“ ja „Vaskratsanik“.⁴⁰¹ Teos oli seotud 1949. aasta juunis tähistatava Puškini 150 sünniaastapäevaga, sündmuse puhuks valmistati ette vähemalt viis erinevat väljaannet, millest Alveri ja Sanga tõlgitav oli suurim (kokku ligi 5000 värssi).⁴⁰²

³⁹⁶ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 9. *Kirjastusleping nr. 25/48* (09.02.1948).

³⁹⁷ „Ilmus A. S. Puškini „Kaks poeemi“, *Õhtuleht* (01.09.1948), lk 4.

³⁹⁸ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 19. *B. Alver L. Nurksele* (14.05.1948).

³⁹⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 12:1, l. 3/4. *Kirjastusleping nr. 158/48*. (07.05.1948).

⁴⁰⁰ Muru 2003, lk 107.

⁴⁰¹ Metste & Annuk 2015, lk 29.

⁴⁰² „Ettevalmistusi A. S. Puškini juubeliks“, *Õhtuleht* (24.08.1948, nr 200), lk 2.

09. oktoobril 1948 sõlmis Alver lepingu kogumiku „Lenini linna poeedid“ tõlkimiseks 798 rbl eest (114 vr. 7 rbl/vr), kusjuures tõlke käsikiri on allkirjastamise ajaks juba esitatud.⁴⁰³ Pole aga selge, mis sellest materjalist edasi sai, kuivõrd niisuguse pealkirjaga teost teadaolevalt ilmunud ei ole. Siin sobib taas märkida, et näiteks 1948. aastal oli Nõukogude Liidu keskmine palk 520 rubla, millest pea kolmandiku suurema tasu oli Alver teeninud sajakonna värshireaga. 1949. aasta juuni alul on Alver saanud Marje Pedajase käest Juri Miljutini opereti „Rahutu Õnn“ värsside, tõenäoliselt täpsemalt laulu „Taiga, taiga...“ ehk „Suur Sibermaa, tume põline laas...“, tõlkimise, eest 1100 rbl, millest 100 rbl läks maksudeks. Tõlkija märkmete järgi jäi tal saada veel 220–230 rubla.⁴⁰⁴

11. oktoobril 1949 saatis RK Ilukirj. ja Kunst Alverile kirja, kus tegi ettepaneku tuleva aasta 31. märtsiks tõlkida tolsamal aastal sarjas „Stalini preemiaga autasustatud teosed“ ilmuva „Valimik autasustatud poeesiat I“ tarvis kokku 24 teksti armeenia poeet Avetik Isaakjanilt, ukraina luuletaja Vladimir Sosjuralt ning vene värssiseadja Aleksei Surkovilt.⁴⁰⁵ Paistab, et Alver võttiski töö plaani, sest Kirjanike Liidule esitatud 1950. aasta loomingulises plaanis on nendele pööratud põhitähelepanu.⁴⁰⁶ 1. veebruaril on ta „Loomingule“ saatnud Surkovi luuletuse „Песня о солдатской матери“.⁴⁰⁷ Eelnevaid autoreid puudutavaid lepinguid aga Alveri materjalide hulgast aga ei leia ning võib küllalt suure kindlusega arvata, et lõpliku kriipsu tõmbas sellele projektile peale Alveri suhtes alanud avalik kriitika ning tema väljaheitmine ENKL-ist.

3.2.2.3. „Lindpriina“: Kirjandusmuuseumi lepingud ja „Lapsepõlve“ taastrükk

Pärast Kirjanike Liidust väljaheitmist 1950. aasta maikuus kadus Alveril võimalus oma loominguga elatist teenida, kuivõrd „lindpriiks“ muudetud kirjanikul Nõukogude süsteemis avaldamisvõimalused praktikas puudusid.⁴⁰⁸ Samal moel libisesid käest eelnevate aastate tulusad tõlkelepingud riiklike kirjastuste jaoks. Ilmselt vanade võlgnevuste tasaarveldamiseks

⁴⁰³ EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 7. *Kirjastusleping nr. 332/48*. (09.10.1948).

⁴⁰⁴ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:1, l. B. *Alveri märkmed* (dateerimata); Metste 2006a, lk 127.

⁴⁰⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 12:1, l. 5/6. *RK „Ilukirjandus ja Kunst“ direktor ja peatoimetaja B. Alverile* (11.10.1949).

⁴⁰⁶ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 40. *Kirjanik Eliisabet Talvikeneni (Betti Alver) loominguline plaan 1950 aastaks*. (26.01.1950).

⁴⁰⁷ EKM EKLA, f. 315, m. 3:15, l. 43. *B. Alver „Loomingu“ toimetajale* (01.02.1950).

⁴⁰⁸ Karjahärm ja Sirk 2007, lk 205.

on Alver 1950. aasta augustis saatnud ERK-i taotluse maksta tellimiskirja alusel välja talle määratud tõlkehonorar suuruses 2058 rubla.⁴⁰⁹

Siiski avanes Alveri jaoks väljapääs ENSV Teaduste Akadeemia Riiklik Kirjandusmuuseumi kaudu. Sõbra (hilisema abikaasa) Mart Lepiku abiga vormistati ta tööle tõlkima Eesti kultuuriloos oluliste isikute (eeskätt Fr. R. Kreutzwald) kirjavahetust.⁴¹⁰ See sobitub ka hästi Aile Möldre osutusega, et sel samal ajal pööratigi palju tähelepanu eesti klassikaliste autorite avaldamisele, keskendudes küll üksnes teatud autoritele ja teostele (nt A. H. Tammsaare, Oskar Luts, toosama dr Kreutzwald, Lydia Koidula).⁴¹¹

Esimene leping sõlmiti 28. aprillil 1951 ja hõlmas Emil Sachssendahlilt Kreutzwaldile saadetud saksakeelseid kirju, mahuga ligemale 6 autoripoognat. Aega töö tegemiseks anti aga seejuures vähe, tähtaeg määrati 1. juuniks. Kahe nädala jooksul pärast töö vastuvõetavaks tunnistamist tuli autorile maksta 3600 rbl ehk 600 rbl/ap.⁴¹² Kui püüda näitlikustada selle tasu suurust laiemalt, siis aasta varem oli keskmine palk haridus-, teadus- ja kultuurivaldkonnas olnud 691 rubla kuus, tööstussektoris aga näiteks 714 rubla.⁴¹³ 1948. aastast kehtivad honorarinormid nägid „muude tõlgete“ – võib arvata, et just selle kategooria alla selline materjal käis – eest ette normina 400–800 rbl/ap kohta, seega Alveri tasu oli selles lõikes keskpärane, kuid on tähelepanuväärne, et isegi tollane tippmäär oli eelmainitud palganumbritega võrreldes vaid 14% kõrgem. Seesugune asjade korraldus näib ühtlasi küllalt hästi sobituvat eelnevalt avatud Daniele Monticelli ja ka Katiliina Gieleni teoreetiliste tööde juurde, mis käsitlevad pealesunnitud tõlkimistööd „kahtlaste“ autorite marginaliseerimise vahendina.

Sama aasta 3. oktoobril sõlmis Alver kirjandusmuuseumiga uue töölepingu, mis sel korral hõlmas Kreutzwaldi kirju Georg Julius von Schultz-Bertramile, ja oli juba palju mahukam, lähenedes oma umbkaudu 14 autoripoognaga omaaegsele Gorki „Lapsepõlvele“ (15 ap). Gorki eest makstud honorar (800 rbl/ap) oli aga Kreutzwaldi korrespondentsi eest ettenähtud 500 rbl/ap-st märkimisväärselt heldem, mis on ka eeldatav, sest ilukirjanduse normid olidki üldiselt kõrgemad.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ EKM, EKLA, f. 315, m. 1:16, l. 1/1. *E. Talviken ERK-i pearaamatupidajale* (26.08.1950).

⁴¹⁰ Gielen 2011, lk 207; Metste & Annuk 2015, lk 14; Kepp 2017, lk 13.

⁴¹¹ Möldre 2005, lk 176.

⁴¹² EKM EKLA, f. 315, m. 97:8, l. 1. *B. Alveri tööleping ENSV TA Riikliku Kirjandusmuuseumiga* (28.04.1951).

⁴¹³ Mandel 2011, lk 164.

⁴¹⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 97:8, l. 2. *B. Alveri tööleping ENSV TA Riikliku Kirjandusmuuseumiga* (17.09.1952); EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 1.

Sachssendali lepinguga võrreldes väiksemat honorari võiks ehk selgitada G. J. v. Schultz-Bertramiga seotud materjali suurem maht. Ka töö esitamise tähtaega (15. mai 1952) puudutav oli muutunud, ehkki pigem varasemast lahedamaks. Kui varem tuli 6 autoripoognat ümber panna kõigest kuu ajaga, siis nüüd anti 14 poogna jaoks aega 7 ja pool kuud.⁴¹⁵ Keskmise nõukogude tööline võis sel ajal sama ajaga teenida kokku tinglikult 4388 rbl, mis jääb Alveri 7000-rublasest teenistusest taas pea kolmandiku väiksemaks.⁴¹⁶

Tabel 8. B. Alveri töötasu laekumine Fr. R. Kreutzwaldilt G. J. v. Schultz-Bertramile saadetud kirjade tõlkimiselt.⁴¹⁷

Kuupäev	Maht	Bruto- ja netotasu
03.05.1952	4 autoripoognat	2000 rbl (1965 rbl)
04.06.1952	3 autoripoognat	1500 rbl (1412 rbl)
17.09.1952	2 autoripoognat	1000 rbl (931 rbl)
25.09.1952	1 autoripoogen	500 rbl (463 rbl)
Summa		7000 rbl (6509 rbl)

29. novembril sai ta tõlkimiseks Kreutzwaldi saksakeelsed kirjad Lydia Koidulale (5,5 ap; 500 rbl/ap ehk 2750 rbl) ja toimetamiseks Kreutzwaldilt poetessile lähetatud eestikeelse korrespondentsi (u 6 ap; 100 rbl/ap ehk u 600 rbl). Mõlema töö tähtajaks seati 1952. aasta 1. august, mis oli küll senistest pikim, kuid tööde pealt kokkusaadav tulu jäi senistest kõige väiksemaks – ca 3350 rubla.⁴¹⁸ 16. detsembril tasuti Alverile sellest 1500 rubla (neto 1370 rbl), järgmise aasta 18. juunil segasevõitu päevikukirje järgi kas 1100 või siis 1650 rubla, millest kätte sai igal juhul 1083,50.⁴¹⁹

Vahemärkusena: 20. detsembril 1952 sai Alver Eesti Riikliku Kirjastuse ilukirjanduse toimetuse juhatajalt pakkumise tõlkida Puškini luuletusi, näiteks „viimase kuuekõitelise teostekogu teist köidet, kui kirjanduse sellekohane ametlik tellimus osutuks võimalikuks“.⁴²⁰

⁴¹⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 97:8, l. 2; EKM EKLA, f. 315, m. 97:9, l. 1.

⁴¹⁶ Matthews 2011, lk 92. – keskmine palk Matthews'i järgi seejuures vastavalt 640 rbl kuus.

⁴¹⁷ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:1, l. 60. Märkmel B. Alveri päevikus (20.12.1952).

⁴¹⁸ EKM EKLA, f. 315, m. 97:8, l. 3. B. Alveri tööleping ENSV TA Riikliku Kirjandusmuuseumiga (29.11.1952).

⁴¹⁹ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:1, l. 60. Märkmel B. Alveri päevikus (dateerimata).

⁴²⁰ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/3. ERK-i Ilukirjanduse toimetuse juhataja B. Alverile (20.12.1952).

Et Alver oli parasjagu loomeliidu liikmestaatusest ilma, võib seesugust pakkumist pidada märkimisväärseks.

Kirjandusmuuseumi lepingute vahelisel ajal tuli Alverile finantsiliselt abiks eelmainitud Gorki „Lapsepõlve“ 1953. aasta kordustrukk. Varasema käsikirja läbivaatamiseks sõlmis ERK Alveriga 19. detsembril 1952 uue lepingu, milles nägi 11 autoripoogna materjalide eest honorari ette 5280 rubla eest tariifil 480 rbl/ap (60% alghonorarist kui III tr.).⁴²¹ Lepingu sõlmimine paistab kõnekas, kuivõrd nt poliitiliste süüdistustega Siberisse saadetud Marta Sillaotsa tõlgete uustrukid avaldati 1956. aastal vahepeal kodumaale naasnud autorit teavitamata.⁴²²

1953. aasta Gorki kordustrukki eest tasumine jäi aga teadmata põhjustel osaliselt venima. Ehkki kirjastus sai käsikirja kätte 13.03.1953 (12 päeva pärast tähtaega!) ja autoritasu küsimuse lahendamine pidi nende hinnangul võtma kümnekond päeva, siis 19. septembril 1955 autorile saadetud teatise järgi oli Alverile jätkuvalt väljamaksmata 3047 rubla, kusjuures autorilt oodati veel täiendavat sellekohast avaldust. Seda hoolimata sellest, et lepingu järgi pidanuks kogu honorar olema tasutud hiljemalt ühe kuu jooksul pärast raamatu ilmumist (trukki läks teos 30. augustil 1953).⁴²³ Asjaolule, et kõnealune raamat ilmus rohkem kui kaks aastat tagasi, pöörab oma päeviku selleosalises sissekandes tähelepanu ka Alver ise.⁴²⁴

28. septembril maksti summa Alverile pärast vastava avalduse esitamist ka välja, tulumaksu (98,82 rbl) tasumise järel sai ta sellest kätte 2948,18 rubla. Sellest summast 2800 rubla võttis Alver 4. oktoobril ka pangast välja, et selle eest mh tasuda Mart Lepikule 400-rublane võlg.⁴²⁵ Ilmselt oli siin tegemist Lepikult 17.09.1952 saadud 500 rublaga, mille Alver toona on märkinud oma töötasu arvestuse juurde.⁴²⁶

1952. aasta lõupäeval näib Betti Alver olevat Karl Taeva ettepanekul kaalunud Fr. R. Kreutzwaldi saksakeelsete luuletuste tõlkimist, kuid plaanist ja vastava lepingu sõlmimisest

⁴²¹ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4. *Kirjastusleping nr 1-132-52* (19.12.1952).

⁴²² Gielen 2011, lk 206–207.

⁴²³ EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 2/4. *Kirjastusleping nr. 1-132-52* (19.12.1952): EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 3/5. *ERK-i Ilukirjanduse toimetuse juhataja B. Alverile* (13.03.1953); EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 4/6. *A. Viirelaid B. Alverile* (19.09.1955).

⁴²⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 3:16, l. 12. *B. Alveri päevikumärkmed* (04.11.1955); Metste & Annuk 2015, lk 153.

⁴²⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 3:16, l. 12. *B. Alveri päevikumärkmed* (04.10.1955).; EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 5/7. *ERK-i pearaamatupidaja B. Alverile* (04.10.1955).

⁴²⁶ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:1, l. 60. *B. Alveri päevikumärkmed* (20.12.1952).

„antud lühikese tähtaja, [...] teiste tööde, halva tervise ja oskamatus“ tõttu siiski loobunud.⁴²⁷ Samuti sai ta 12. detsembril ÜAÕKV-lt postiga 55 rubla ja 62 kopikat, ehkki rahasaadetise põhjust pole Alver märkinud.⁴²⁸

1954. aasta jaanuari keskel õnnestus Alveril jätkata tõlketööd kirjandusmuuseumi juures, sedapuhku Kreutzwaldi ja Friedrich Robert Faehlmanni kirjavahetusega (maht 6 autoripoognat). Tõlkimiseks anti talle aega novembri alguseni ning tasuks määrati 500 rbl/ap pealt ehk kokku 3000 rbl. Lisaks sai ta samaks tähtajaks ülesandeks toimetada 1 ap jagu (ilmselt eelpool mainitute seonduvat) eestikeelset teksti, mille eest maksti lisaks 100 rubla.⁴²⁹

09.02.1955 sõlmiti Alveriga leping 1. septembriks Kreutzwaldilt Õpetatud Eesti Seltsile, Carl Robert Jakobsonile, Th. Beisele jt saadetud kirjade tõlkimiseks mahus umbes 2 autoripoognat ja honoraritariifiga 500 rbl/ap.⁴³⁰ Paistab, et tasu maksti välja osadena, kuivõrd 3. maist leiab Alveri päevikust teate „Sain Kirj. muuseumist Kr.-Jak.-Beise jt kirjade eest 977 rbl 50 k.“⁴³¹ Päevikust selgub ka, et töö läks osaliselt üle aja ning mõningaid osi tõlkisid Alver ja Lepik veel novembriski.⁴³²

3.2.2.4. „Tagasitulek“: Puškini „Jevgeni Onegin“ ning „Luuletusi ja poeeme“

Karl Muru on 1955. aastat⁴³³ hinnanud Alveri tõlkimiskarjääris oluliseks maamärgiks, kuna just siis alustas ta Aleksandr Puškini „Jevgeni Onegini“ eestindamisega. Esimese peatükiga tuli ette ka erinevat sorti eriarvamusi toimetajate ja autori vahel, nt kas kirjastus tasuks kogu töö eest etteulatava avansiga (25% honorarist). Tõlkija aga soovis raha üksnes esitatud materjali eest. Vahepeal kaalus Alver lausa ülejäänud peatükkidest loobumist, kuid siis tuli kirjastus vastu ja jõuti kokkuleppele.⁴³⁴

⁴²⁷ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:1, pag-mata. *Mustand B. Alveri kirjast K. Taevile* (01.01.1953).

⁴²⁸ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:1, l. 61. *B. Alveri päevikumärkmed* (dateerimata).

⁴²⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 97:8, l. 4. *B. Alveri tööleping ENSV TA Riikliku Kirjandusmuuseumiga* (15.01.1954).

⁴³⁰ EKM EKLA, f. 315, m. 97:8, l. 5. *B. Alveri tööleping ENSV TA Riikliku Kirjandusmuuseumiga* (09.02.1955).

⁴³¹ EKM EKLA, f. 315, m. 3:16, l. 3. *B. Alveri päevikumärkmed* (03.05.1955).

⁴³² EKM EKLA, f. 315, m. 3:16, l. 20. *B. Alveri päevikumärkmed* (12.11–13.11.1955).

⁴³³ M. Lepikult Alverile saadetud kirja järgi kõneldi A. Sanga väitel kirjastuses Alverist „Onegini“ tõlkijana juba 1948. aastal. Oktoobris sai Alver ka vastava ettepaneku. – Metste & Annuk 2015, lk 36; Lillemets & Metste 2007, lk 167.

⁴³⁴ Muru 2003, lk 114; Kristi Metste (2006). „Betti Alveri päevikuid lehitsedes“ – *Tuna*, 3, lk 118–141 (siin lk 124–127, 137).

„Jevgeni Onegin“ avaldati esmalt peatükkide kaupa vahemikus 1956–1963 ajakirjas Looming, keskmiselt peatükk aastas, 1964. aastal ilmus teos ka raamatuna 18 000 eksemplaris hinnaga 80 kopikat.⁴³⁵ Hiljem ilmus sellest mitmeid kordustrukke.

Tabel 9. B. Alveri „Jevgeni Onegini“ tõlkehonorar ajakirjast Looming⁴³⁶

	Maht	Tasumäär	Tervikhonorar: (60% + 40%)	Käsikiri esitatud / leping sõlmitud ⁴³⁷
I ptk	750 vr	9 rbl/vr	6750 rbl: 4050 rbl + 2700 rbl	05.09.1955 / 29.11.1955
II ptk	575 vr	9 rbl/vr	5175 rbl: 3105 rbl + 2070 rbl	17.01.1957 / 29.01.1957
III ptk	675 vr	9 rbl/vr	6075 rbl: 3645 rbl + 2431 rbl	14.01.1958 / 07.02.1958
IV ptk	602 vr	9 rbl/vr	5418 rbl: 3250 rbl + 2168 rbl	19.01.1959 / 09.02.1959
V ptk	588 vr	9 rbl/vr	5292 rbl: 3175 rbl + 2117 rbl	14.01.1960 / 06.02.1960
VI ptk	602 vr	0,9 rbl/vr	541,8 rbl: 325,08 rbl + 216,72 rbl	18.01.1961 / 11.02.1961
VII ptk	728 vr	0,9 rbl/vr	655,2 rbl: 393,12 rbl + 262,08 rbl	“esitatud“ / 22.01.1962
VIII ptk	770 vr	0,9 rbl/vr	693 rbl: 415,8 rbl + 262,08 rbl	21.10.1963 / 16.11.1963

Nagu andmetest nähtub, teenis Alver teose 5290 värsi tõlkimise eest aastatel 1955–1963 kokku enne rahareformi 28 710 rubla ja pärast seda 1890 rubla. Lepingutingimuste järgi maksti iga peatüki käsikirja vastuvõetavaks tunnistamisel autorile välja 60% vastavast tervikhonorarist ning ülejäänud 40% kuulus tasumisele 1 kuu jooksul pärast raamatuna – seega kokkuvõttes maksti välja kokku 17 225 ja 1134 rubla ning koondteose ilmumiseni tallele jäi 11 486 ja 756 rubla. Oluline on toonitada, et kõik esitatud summad on arvestatud enne makse.

⁴³⁵ Metste 2006c, lk 127; Muru 2003, lk 117, 120; „Nädala raamat“, *Kodumaa* (20.01.1965, nr 3), lk 6.

⁴³⁶ EKM, EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 7/10, 11/16, 14/21, 15/25, 17/18, 18/29, 20/23, 21/34. *B. Alveriga sõlmitud „Jevgeni Onegini“ peatükkide kirjastuslepingud* (19.11.1955–16.11.1963); EKM, EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 10. *R. Potisepp ja A. Viirelaid B. Alverile* (06.02.1965).

⁴³⁷ Lepingud dateeriti ja allkirjastati kirjastuses tihti juba enne, kui Alver need kätte sai. Nt I ptk-i leping saadeti autorile 30.11.1955, vt EKM, EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 7/9. – Siin on kasutatud lepingutele kantud kuupäevi.

Honorarinorm jäi läbivalt samaks, võrrelduna kaasajal kehtinud tasumääradega (aastatel 1952–1963 4–14 rbl/vr; a. 15.03.1963 0,40–1,4 rbl/vr) oli Alverile makstud tariifi keskpärane. Et Puškin oli kahtlemata oluline autor, võib seda arvestades eeldatust tagasihoidlikumat honorari põhjendada Alveri enda isik. Ilmselt ei olnud heaks tooniks maksta rehabiliteerimisel olevale autorile maksimumtasusid Lepingute sõlmimise ja käsikirjade esitamist puudutavatest daatumitest selgub, et keskmiselt kulus tal ühe peatüki tõlkimiseks aasta jagu tööd.

Tähelepanuväärse erinevusena varasemast ajast nähtub Onegini tõlkimisega üheaegseid üldisi palganumbreid vaadates, et näiteks 1955. aastal teenis 715-rublase töötasuga „keskmine kodanik“ aasta lõpuks kokku 8580 rubla, mis on ligi 21% rohkem kui Alveri honorar esimese peatüki eest (6750 rbl) ning koguni peaaegu 53% rohkem kui talle ettemaksuna antud 60% (4050 rbl). 1960. aasta puhul on vahe kasvanud veelgi. Keskmise töötasu rehkendus viisil 801*12 teeb kokku 9612 rubla, samas kui Alver teenis kokku 5292 rbl (55% vähem), millest esmajoones välja maksti 3175 rbl (sisuliselt 78% vähem).⁴³⁸

Isegi kui lähtuda Alveri 9-rublase töötariifi asemel tollasest luuletõlke tippnormi ehk 14 rubla tõlgitud värsirea kohta, siis tuleb V peatüki eest ikkagi kokku vaid 8232 rbl (väljamakstav 60% oleks 4939,2), mis jääb samuti allapoole keskmist aastapalka nii 1955. kui eriti märgatavalt 1960. aasta lõikes. Siin olgu veelkord äranimetatud juba eelnevalt toonitatud vastkäsitletud faktide ilmekast sobivusest Monticelli ja Gieleni käsitlustega tõlketööst võimu tööriistana, millest oli pikemalt juttu ülal.

Üksnes siis, kui kaugeneda konkreetsest juhtumist ja kasutada teoreetilise võrdluse huvides tõlkeluule eest makstavate tasude asemel originaalluule kõige kõrgemat („eriti silmapaistvatele teostele“ mõeldud) ja seetõttu vähekasutatud honorarimäär 20 rbl/vr, õnnestub meil keskmine töötasu ületada (16020 rbl), seejuures vaid ligemale kahekordselt. Veel mõnede võrdlusandmetena 1955. aastast sobiksid siia näiteks üleliidulise Kirjanike Liidu esimese sekretäri palk 7000 rublani ulatuv palk, samas kui ehitustöölise oma oli kuni 400 rbl. Pensionit maksti kuus 200 rubla.⁴³⁹

Alveri päeviku järgi võttis ta 1. märtsil 1958 pangast välja 2000 rubla täpsustamata ajal kirjastuselt laekunud 6000 rublast. 15.03 on ta „Jevgeni Onegini“ III peatüki eest ajakirjalt Looming laekunud ligemale 6000 rublast välja võtnud poole ning seejärel 18.03 veel 2900

⁴³⁸ Matthews 2011, lk 92; Võrdlusandmetena veel, et üleliidulise Kirjanike Liidu esimese sekretäri palk oli sel ajal 7000 rbl, ehitustöölise oma kuni 400 rbl ning pensionit maksti kuus 200 rbl. – Peirumaa 2004, lk 36.

⁴³⁹ Peirumaa 2004, lk 36.

rubla.⁴⁴⁰ 27. novembril 1963 sai ta kätte VIII peatüki 60%-lise tasu ehk netoarvestuses 392,17 rbl, kolm päeva hiljem järgnes postis veel väidetavalt sama peatüki eest 708,52 rbl.⁴⁴¹

Alveri arvepidamises põhjustas segadust, et ajuti tegi kirjastuselt korruga makseid mitme erineva teose eest. Nii laekus talle 26. detsembril 1955 arvele 4591,12 rbl ning selguse saamiseks pöördus ta kirjastuse poole, kust vastati, et makse hõlmas endas „Eesti luule antoloogia II“ eest 960 rubla (60%) ja „Jevgeni Onegini“ I peatüki eest 4050 rubla, millelt lahutati tulumaks 418,88 rbl.⁴⁴² Samalaadne näide on ka 1959. aasta jaanuarist, mil Alverile kanti täiendava selgitusega 2113,2 rbl.⁴⁴³ Alati ei saanud autor makse laekumise eest ka teada, mistõttu on ta palunud kirjastusel hiljem end igast väljasaadetavast maksest eraldi teavitada.⁴⁴⁴

Tema märkmetest leiab ka mõningat infot selle kohta, kuidas peatükkide eest saadud summad kulusid. Pärast viimase „Onegini“ avansimakse⁴⁴⁵ (bruto 952,20; *neto* 866,66 rbl) kättesaamist postkontorist 26. jaanuaril 1965, on Alver järgnevatel päevadel tasunud näiteks 125 rublase võla Liis Rauale, 50 rublase „oletatava võla“ Voldemar Ermile, maksnud 30 rubla kellelegi Ritale ja 10 rubla „Vuksile“ konide koristamise eest, pannud 20 rubla „Бабушка“le kingituseks“, soetanud 13 rubla eest „Dresdeni galerii mapi“, 5 rubla eest Düreri kirjutisi ja Eiffeli albumi.⁴⁴⁶

Pärast teose peatükilise ilmumise lõppu „Loomingus“ läks käiku selle väljaandmine tervikliku raamatuna. 16. märtsil 1964 alustati sellekohaseid läbirääkimisi Alveriga.⁴⁴⁷ Lugejateni jõudis „Onegin“ 1965. aasta jaanuaris ning Alveri enda märkmete järgi jõudis see Tartus 22. jaanuari keskpäeval müügil olla pool tundi.⁴⁴⁸ Pärast raamatu ilmumist ja läbimüüki saatis kirjastus 1965. aasta veebruaris Alveri sellekohase palve pärast selgitusi „Onegini“ honoreerimise

⁴⁴⁰ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:2, l. 94–5. *B. Alveri päevikumärkmed*. (märts 1958).

⁴⁴¹ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:2, l. 99. *B. Alveri päevikumärkmed*. (1963) – kusjuures Alver on ülal esitatud arvude kõrvale märkinud sulgudes vastavalt 3921 rbl ja 7085 rbl 20 kop, kuid selle arvestuse täpne tähendus jääb ebaselgeks. Eraldi tuleks ära märkida, et allikas esinev arvutuskäik erineb ajakirja Looming raamatupidaja esitatust.

⁴⁴² EKM, EKLA, f. 315, m. 3:16, l. 26. *Ärakiri E. Talvikeni kirjast ERK-i raamatupidamisele* (08.01.1956); EKM, EKM, EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 9/13. *Eesti Riikliku Kirjastuse pearaamatupidaja E. Talvikenile* (16.01.1956).

⁴⁴³ EKM, EKLA, f. 315, m. 3:16, l. 48. *Ärakiri E. Lepiku kirjast ER Kirjastuse raamatupidamisele* (13.02.1959).

⁴⁴⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 38. *B. Alver Kirjastus „Eesti Raamat“ Raamatupidamisele* (10.04.1967).

⁴⁴⁵ See summa nähti Alverile ette konkreetse peatüki eest, vaid nähtavasti omalaadse kompensatsioonina autorihonorarimäärade tõusu tõttu 1963. aastal, vt EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 10. *R. Potisepp ja A. Viireleid E. Lepikule* (06.02.1965).

⁴⁴⁶ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 22. *B. Alveri märkmed* (dateerimata).

⁴⁴⁷ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 5, 7–8. *J. Toomla ja B. Alveri kirjavahetus* (16.03.1964–14.07.1964).

⁴⁴⁸ EKM, EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 20. *B. Alveri käsikirjalised märkmed „Jevgeni Onegini“ ilmumise kohta* (dateerimata); „Nädala raamat“, *Kodumaa* (20.01.1965, nr 3), lk 6.

kohta. „Eesti Raamatu“ direktori R. Potisepa ja pearaamatupidaja A. Viirelaiu põhjalik vastus ütleb summeerituna, et seisuga 06.02.1965 oli tõlkijal kirjastuselt saada veel 7059,81 rubla.⁴⁴⁹ Et see on aga märgatavalt vähem kui varasemate „Loominguga“ sõlmitud lepingute järgi „reservi“ jäänud summa, tuleb selguse saamiseks detailsemalt avada Potisepa ja Viirelaiu arvutuskäiku.

Esiteks on oluline, et ilmselt seoses 1963. aastal kehtestatud uute honorarimääradega on kirjastus „Onegini“ eest makstava honorari arvestanud ümber kujule 1,2 rbl/vr omaaegse 9 rubla või 90 kopika asemel. Teiseks nägid lepingud ette teose kirjastamise 6000 eksemplaris s.o ühes normtiraazis, kuid tegelikult ilmus raamat kolm korda suuremas mahus, mistõttu tuli autorile juurde määrata kordustrukitasu II ja III tiraazi eest ehk 40% (48 kop/vr) ja 30% (36 kop/vr) algsummast – kolme trüki peale kokku 2,04 rbl/vr, mis teose 5289 värsirea peale annab tulemuseks 10 789,56 rbl. Sisutekstile lisandus 0,83 autoripoognat kommentaare, nende hulgas 14 värssi, millelt arvestati autoritasudena juurde 62,25(75 rbl/ap) ja 16,80 rbl (1,2 rbl/vr) ehk kokkuvõttes 10 868,61. Sellest lahutati autorile makstud 60% suurune avanss, uue arvestuse kohaselt 3808,8 rbl (1,2 rbl/vr, käsikirja lepinguline maht 5290 vr), saades tulemuseks niisiis 7059,81 rubla.⁴⁵⁰

Mõnevõrra kummalisena mõjub kirjastuse osutus, et tasu on võimalik maksta üksnes posti teel või sularahas, kuivõrd „honorari ülekandmine panga kaudu Tartusse Teie hoiuarvele ei ole kahjuks vastavate eeskirjade tõttu võimalik“.⁴⁵¹ Seda selgitab aga üks mitu aastat hilisem kiri, milles Eesti Raamatu esindaja mainib, et neil on võimalik ülekandeid teha üksnes Tallinnas hoiukassadele ja soovitab seetõttu autoril avada arve ka pealinnas.⁴⁵² Igatahes on Alver 26. veebruaril „reservhonorari“ kirjastuse Tallinna kassast sularahas kätte saanud, ent sellelt tuli omakorda tasuda ka 915,72 rubla jagu makse. Tegelikuks lõppsummaks oli seega 6144,09 rbl.⁴⁵³

Juba 1966. aastal võttis Eesti Raamat nõuks anda välja uus „Jevgeni Onegini“ kordustrukk. Käsikiri kooskõlastati mõningase Alveri-poolse viivituse järel märtsi lõpus suuremate

⁴⁴⁹ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 10. R. Potisepp ja A. Viirelaid E. Lepikule (06.02.1965); EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 21. B. Alveri märkmed „Jevgeni Onegini“ eest saadud honorari kohta (dateerimata).

⁴⁵⁰ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 10. R. Potisepp ja A. Viirelaid E. Lepikule (06.02.1965); EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 21. B. Alveri märkmed „Jevgeni Onegini“ eest saadud honorari kohta (dateerimata).

⁴⁵¹ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 10. R. Potisepp ja A. Viirelaid E. Lepikule (06.02.1965);

⁴⁵² EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 161. J. Toomla Betti Alver-Lepikule (23.02.1967).

⁴⁵³ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 10 ja 12. B. Alveri märkused ER-ist saadud kirja ja ümbriku tagakülgedel (dateerimata).

muudatustega. Ehkki Alver palus Ojamaal säilitada teose algne N. V. Kuzmini illustratsioonidega kujundus ja viimane lubas seda ka alul teha, tuli toimetajal siiski hiljem tõlkija meelehärmiks teatada, et kuivõrd teos on mõeldud koolilastele, siis tulevat selle trükk illustratsioonideta odavam ning samuti puuduvat illustratsioonideks vajalik paber.⁴⁵⁴ Kordustrüki lepingu järgi trükiti juurde 6000 eksemplari (kokku 5303 värsirida ja 0,83 autoripoognat kommentaare), tasu maksti 0,24 rbl/vr (IV normtiraaz alg тариифист 1,2 rbl/vr) ja 7,50 rbl/ap (10% тариифист 75 rbl/ap), mis teeb kokku 1278,945 rbl.⁴⁵⁵ Sarjas „Kooli kirjavara“ 30 000 eksemplarises suurtiraazis ilmunud kordustrükk maksis poes 48 kopikat.⁴⁵⁶

Alveri taaskordsel soovil 1967. aasta aprillis esitas kirjastus talle uue arvestuse kordustrüki honorarist, kust selgub, et Alveri tegelik honoraritariif oli pärast viie täiendava tiraazi otsa arvamist 0,84 rbl/vr – (IV ja V tiraaz 0,24 rbl/vr ehk 20% algnormist: VI, VII ja VIII tiraazid 0,12 rbl/vr ehk 10% algnormist). Sellele lisandus kommentaaride eest ümardatult 6,23 rbl ehk kokkuvõttes 4460,75 rbl. Paistab, et mingil põhjusel on tavapärase 60% asemel lepingult tegelikkuses avanssi makstud 50% ulatuses ehk 639,48 rbl, mis saadeti Alverile postiga 24. Mail 1966. 30. mai 1967 seisuga autorile võlgneti autorile veel 3821,27 rbl, 23. juunil maksti sellest ära 2268,43 rbl ning saada jäi veel 1552,84 rbl.⁴⁵⁷

1967. aasta märtsis sai Alver kirja Eesti Raamatu sotsialismimaade ilukirjanduse toimetuse juhatajalt J. Ojamaalt, kes informeeris tõlkijat kirjastuse plaanist anda välja kordustrükk 1949. aastal ilmunud Puškini luulevalimikust, kuivõrd koolides tuntakse Puškini tekstide järele suurt vajadust. Alveril paluti vajadusel esitada senise käsikirja kohta parandusi ja nende olemasolul lisada Puškini tekste, mida tookordses kogus polnud. Poeemidest kaasati „Poltava“ ja „Vaskratsanik“.⁴⁵⁸ Parandustega sai Alver mitmesuguste viivituste järel valmis 3. juuliks, oktoobriks jõuti ka kirjastuslepinguni.⁴⁵⁹

3745 värsi eest, mis trükkis pidid ilmuma 6000 eksemplaris, tasuti Alverile kokku 758,52 rubla, ehkki sõltuvalt tekstist küllalt erisuguste normidega: 1664 värsirealine „Poltaava“ tõi iga rea

⁴⁵⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 24, 26–27, 29–30, 34, 36. *J. Ojamaa ja E. Lepiku kirjavahetus* (18.01.1966–26.04.1966).

⁴⁵⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 35. *Kirjastusleping nr. 15/66-s* (12.04.1966).

⁴⁵⁶ „Uut kirjandust“, *Pärnu Kommunist* (18.04.1967, nr 76); Muru 2003, lk 120.

⁴⁵⁷ EKM, EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 38 ja 40. *B. Alveri ja Eesti Raamatu raamatupidamise kirjavahetus* (10.04.1967, dateerimata); EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 164–165. *Eesti Raamatu vanemraamatupidaja E. Lepikule* (30.05.–28.06.1967).

⁴⁵⁸ EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 1. *J. Ojamaa B. Alverile* (02.03.1967).

⁴⁵⁹ EKM, EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 4–8, 11–12. *J. Ojamaa ja B. Alveri kirjavahetus* (13.03–12.10.1967); EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 12. *Kirjastusleping nr. 25/67-S* (11.10.1967).

kohta sisse 24 kopikat (20% alghonorarist 1,2 rbl/vr), 491 värsiline „Vaskratsanik“ aga 12 kopikat ehk eelnevaga samaväärses alghonorarist 10%. Muude luuletuste (kokku 834 vr-i) tasuti 36 kopikat reall ehk III trüki eest ettenähtud 30% alghonorarist (samuti 1,2 rbl/vr).⁴⁶⁰

Alveriga koos teose tõlkimisel osalenud August Sang sai oma 756 värsi eest kokku 455,28 rubla, kuivõrd 218 vr eest maksti talle täiemahulist honorari 1,2 rbl/vr ja ülejäänud 538 eest 36 kop/vr (st III trükile kohaselt 30% algstasust). Ehkki leping nägi ette, et autorid saavad 60% tasust kätte sisuliselt kohe, kuivõrd käsikiri oli juba vastuvõetatuks tunnistatud ning ülejäänud makstakse välja kuu jooksul pärast teose ilmumist, siis 1968. aasta alul oli Alverile maksmata hoopis 50% nagu viimase Onegini uustrüki puhul.⁴⁶¹ Ilmselt tulenes see 1963. aastal kehtima pandud määrusest, mis nägi ette kordustrükihonoraride maksmise kahes võrdväärse osas.⁴⁶²

Ka sel puhul tekkis summade laekumisel või täpsemalt selleosalises suhtuses tõrkeid. Ehkki septembris palus kirjastus Alveril esitada avaldused allesoleva võla tasumiseks „vastavalt võimalustele, kas korraga või mitmes osas“⁴⁶³ ja Alver need ka oktoobri alul saatis, kuulis tõlkija summade laekumisest alles pärast järgmise aasta 14. aprillil esitatud täiendavat arupärimist.⁴⁶⁴ ERK-i eesti kirjanduse toimetuse juhataja Jaan Toomla viitab oma vabanduses, et segaduse põhjustas tõik, et „raamatupidamise töötaja, kes seda luba teha ning seni seda ka teinud oli väga hea meelega, ilmselt unustas ja läks pensionile. Mina aga unustasin kontrollida, kas ta seda tegi.“⁴⁶⁵

Vastavalt Alveri soovile on kirjas antud ülevaade tema honorarisummade dünaamikast alates 1968. aastast. Aasta alul võlgnes kirjastus Alverile 2715,30 rbl (50% „Jevgeni Onegini“ kordustrukist, „Luuletused ja poeemid“, lisaks omaenda tekstid kogumikes „Tervitus tulevikku“, „Eesti luule“, „Matk läbi aastate“), 09.02 kanti sellest autori arvele 1000 rbl (miinus maksud 74,40 rbl), 25.04 järgnes 40% ehk 1696,86 rbl Puškini luulekogumiku tasust pluss „veel üks rubla kopikatega mingisuguste sama teosega olevate pisiasjade eest“. 14.10 maksti välja kogu võlgnevus 3413,94 rbl, millest peale makse (441,69 rbl) sai autor kätte 2972,25 rbl.

⁴⁶⁰ EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 12. *Kirjastusleping nr. 25/67-S* (11.10.1967).

⁴⁶¹ EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 12. *Kirjastusleping nr. 25/67-S* (11.10.1967); EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 21. *J. Toomla B. Alverile* (17.04.1969).

⁴⁶² Eesti NSV Teataja 1963.

⁴⁶³ EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 15. *J. Toomla B. Alverile* (27.09.1968).

⁴⁶⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 17. *E. Lepik ERK-i raamatupidamisele* (08.10.1968); EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 19. *B. Alver J. Toomlale* (14.04.1969); EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 21. *J. Toomla B. Alverile* (17.04.1969).

⁴⁶⁵ EKM EKLA, f. 315, m. 95:3, l. 21. *J. Toomla B. Alverile* (17.04.1969).

Veel aasta lõpus laekus Alveri arvele kirjastuses 6,40 rbl ilmselt XXII üldlaulupeoga seotud „meeskoorilaulude“ eest.⁴⁶⁶

3.2.2.5. Omalooming: „Eesti luule antoloogia II“, „Tähetund“ jm

“Betti Alver vaikis pärast dramaatilisi sõjasündmusi pikka aega ja hoidis ennast tõlkimisega vee peal, enne kui ta 1960-ndatel aastatel taas uute luuletustega avalikkuse ette astus,“ summeerib C. T. Hasselblatt.⁴⁶⁷ Ja suures plaanis see nõnda oligi. Kui süüvida üldpildilt sügavamale detailidesse, siis on tarvilik ära mainida, nagu on teinud Karl Muru, et enne pikemat omaloomingu-alast vaikust jõudis 1945. aasta veebruari Loomingus ilmuda katke Alveri poeemist „Raudsed roopad“, märtsis Sirbis ja Vasaras luuletus „Janu“. Neist esimene valmis 1943. aastaks ja pidi ilmuma kogus „Elupuu“, mis jäi aga Saksa võimu all siiski välja andmata ega näinud tervikuna trükivalgust ka Nõukogude Eestis. „Janu“ puhul oli tegu õieti pikema poeemiga „Pärast pikka põuda“, mille dateeringuks on Alver märkinud 1945/1965. Aastatesse 1946–1956 on Alver kokku dateerinud kuus luuletust ja epigrammi, kuid need sel perioodil ei ilmunud.⁴⁶⁸

1945. aastal on Alver töötanud ka poolvärsilise-poolproosalise komöödianäidendi „Sabaga täht“ kallal, millest ilmus lõpuks aga üksnes katkend ning sedagi 1959. aastal.⁴⁶⁹ Voldemar Erm on vahendanud 1945. aasta jaanuarist Alveri enda arvamust, et „et praegusel propaganda-ajastul see apoliitiline tragikoomiline teos nagunii rambivalgust ei näe“.⁴⁷⁰ Kui 1955. aasta septembris päris „Eesti luule antoloogia II“ toimetaja Paul Rummo Alverilt, kas viimasel ka uusi luuletusi olevat, vastanud poetess talle nõnda: „See oli kaugel minevik, mul pole enam oma luuletuskogugi ega käsikirju. Vahel võtan paberi ette, siis aga pahvatan naerma. See on küll rumal küsimus, aga millest ma peaksin luuletama, millest?“⁴⁷¹

Aga just Rummo vastutusel olevast ja Debora Vaarandi koostatud kogumikust sai alguse Alveri originaaltekstide taasilmumine Nõukogude Eestis – seitse luuletust. Novembris sõlmitud leping kokku 160 värsirea kohta tõi luuletajale sisse kokku 1600 rubla. Eeldusel, et tasutariif

⁴⁶⁶ Samas.

⁴⁶⁷ Hasselblatt 2016, lk 442.

⁴⁶⁸ Muru 2003, lk 94–97, 125–126. 133.

⁴⁶⁹ Muru 2003, lk 102–104; Kristi Metste, Janika Kronberg, Ele Süvalep (23.11.2006). *Betti, Heiti ja luule*. Eesti Ekspress. Vaadatud aadressil <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69036365/betti-heiti-ja-luule> (04.05.2025); „Tartu kirjanike tööst“, *Sirp ja Vasar* (31.03.1945, nr 13), lk 3.

⁴⁷⁰ Lillemets & Metste 2007, lk 136.

⁴⁷¹ Kepp 2017, lk 163.

10 rbl/vr arvestati tollase algupärase luule honorarimäärade (7–14) järgi jääb see küll kaunis keskpäraseks, ent arvestades, et Alver polnud sel ajal jätkuvalt Kirjanike Liidu liige, võinuks see ehk olla väiksemgi.⁴⁷²

1962. aastal naasis Alver raamatuturule juba konkreetsemalt: „Loomingu Raamatukogu“ sarjas ilmus kogumik „Mõrane peegel“, mis sisaldas endas luuletusi „Vahanukk“, „Pirnipuu“, „Pähklikoor“, „Mõrane peegel“, „Raudsed roopad“ ja „Leib“. Need tekstid aga polnud siiski täiesti uued, vaid olid varem eri sorti publikatsioonides ilmunud. Kogumikku trükiti 17 000 eksemplari.⁴⁷³ Selle eest saadud tasu kohta õnnestus siinkirjutajal Alveri materjalidest leida vaid üks teade: 1. jaanuaril 1963 on ta saanud toimetuselt kogumiku eest saanud rahakaardi 1359,09 rubla kohta.⁴⁷⁴ Alveri materjalidest ei selgu, kas sellega tasu piirduski, kuid arvestades tiraaži ja tekstide hulka, võrreldes viimatinimetatut omakorda näiteks eelmises lõigus mainituga, siis võiks oletada, et see oli mõnevõrra suurem. Esimesed kaks täiesti uut luuletust ilmusid Alveril 1965. aasta loomingu mainumbris („Läbi lillede, „Tähetund“), kuid ka nende eest seotud tasuga seotud paberid pole Alveri kogus säilinud.⁴⁷⁵

1965. aasta mais sai Alver Eesti Raamatust ettepanekut seada kokku kuni 5000-värsiline valimik oma luuletustest, mille saaks välja anda tuleval aastal, käsikirja sai poetess valmis detsembri lõpul, kirjastuslepinguni jõuti järgneval juunil ning korrektuurid kooskõlastati septembris.⁴⁷⁶ Nõnda ilmus 1966. aastal „Tähetund“, kus vanemate tekstide kõrval on leidus ka uusloomingut.⁴⁷⁷ Poodides müüdi 12 000 eksemplaris ilmunud ja 85 kopikat maksnud teos kiirelt läbi.⁴⁷⁸ Nagu eelnevalt mainitud, pälvis Alver kogu nimiluuletuse eest pälvis Alver 1967. aastal ka Juhan Liivi nimelise luuleauhinna.

Kirjastuslepingu järgi koosnes käsikiri 5235 värsireast, mille eest tasuti aga võrdlemisi erinevate tasumäärade järgi, kuivõrd osad tekstid olid juba varem ilmunud. Lepingujärgset esmane tasu Alver 5374,53 rbl, mis moodustus järgnevalt: 1889 rida tariifil 1,40 rbl/vr (esmatrükk), 2931 rida tariifil 0,84 rbl/vr (II normtiraaž, 60% alghonorarist), 262 rida tariifil 0,70 rbl/vr (III n/t, 50%), 136 rida tariifil 0,56 rbl/vr (40% IV n/t, 40%) ning 17 rida tariifil

⁴⁷² EKM EKLA, f. 315, m. 10:6, l. 7/11. *Kirjastusleping nr. I-118-55* (29.11.1955).

⁴⁷³ „Nädala raamat“, *Kodumaa* (01.01.1963, nr 1), lk 8; Hasselblatt 2016, lk 514.

⁴⁷⁴ EKM EKLA, f. 315, m. 83:2, l. 6. *B. Alveri päevikumärkmed 1963. aasta jaanuari kohta* (01.01–05.01.1963)

⁴⁷⁵ Muru 2003, lk 126.

⁴⁷⁶ EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 1–12, 50. *J. Toomla ja B. Alveri kirjavahetus* (20.05.1965–24.01.1966; 28.06.1966).

⁴⁷⁷ Metste & Annuk 2015, lk 15; Hasselblatt 2016, lk 514.

⁴⁷⁸ „Uusi raamatuid“, *Sirp ja Vasar* (25.11.1966, nr 48), lk 8; Muru 2003, lk 134.

0,49 rbl/vr (V n/t, 35%).⁴⁷⁹ Erinevused n-ö „sisuüksuste“ tasudes tulenevad niisiis sellest, et osa tekste oli juba varem ilmunud. Üldine baastasu 1,4 rbl/vr paigutub taaskord kehtivate määruste kontekstis üsna vahemiku keskpaika.

Tabel 10: „Tähetunni“ (1966) põhisisu eest Alverile määratud honorari arvestus⁴⁸⁰

Sisuüksuse maht	Varasemaid trükke	Tasutariif (I, II, III n/t)	Tervikhonorar
1880 vr	-	2,94 (1,40 + 0,84 + 0,70)	5227,20 rbl
2924 vr	2	2,10 (0,84 + 0,70 + 0,56)	6140,40 rbl
262 vr	3	1,75 (0,70 + 0,56 + 0,49)	458,50 rbl
135 vr	4	1,40 (0,56 + 0,49 + 0,35)	189 rbl
17 vr	5	1,19 (0,49 + 0,35 + 0,35)	20,23 rbl
5219 vr eest arvestatud tervikhonorar			12 335,33 rbl

Kuigi leping sõlmiti 1966. aasta aprilli lõpus, on Alver märkinud, et esimese normтирааži eest väljamakstava 60% – s.o 3224,75 rbl, millest maha 15% makse teeb 2814,5 rbl – sai ta kätte alles 26. augustil. Kirjastus on 60% eraldamise kuupäevaks märkinud 30. juuni.⁴⁸¹ Et aga kontrakt sõlmiti 4000 eksemplarise tiraaži kohta (õigusega kirjastada järgmise nelja aasta jooksul kordustrukke), kuid tegelikult trükiti ära 12 000 raamatut, siis tuli Alverile maksta juurde ka kahe kordustrukki eest. Järgnevalt on esitatud „Tähetunni“ honorari koguarvestus lähtuvalt tegelikust tiraažist ning raamatu (mitte käsikirja) tegelikust sisumahust.

Et Alver oli teose esimese normтирааži eest juba 60% kätte saanud, jäi kirjastusel pärast kahe täiendava trüki tasude juurdearvamist talle maksta veel 9110,61 rbl, millele lisandus „Tähetunnis“ ilmunud Kristian Jaak Petersoni luuletõlgete (72 vr, tariif 1,68 rbl/vr) eest veel 120,96 rbl, mida rehkendati Alveri omavärssidest eraldi ning mis seetõttu eelnevates arvutustes (sh väljamakstud 60%-lises osas) ei kajastu.⁴⁸² Ühtekokku kokku niisiis 9231,57 rbl.

Eelmainitud summa väljamaksmine kulges järgnevalt: 1967. aasta veebruaris eraldati kirjastuse kassaplaanist Alverile 1000 rubla, millest luuletaja 28. märtsil pärast makse sai kätte ümardatult 925 rbl. 14. aprillil järgnes 2500 rbl, 23. mail 4000 (neto 3480) ning ülejäänud

⁴⁷⁹ EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 51–52. Kirjastusleping nr. 35/EI-66 koos lisaga (24.04.1966).

⁴⁸⁰ EKM, EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 41. B. Alveri märkmed „Tähetunni“ honoreerimise kohta (dateerimata).

⁴⁸¹ EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 52. B. Alveri märkus kirjastuslepingu nr. 35/EI-66 lisa tagaküljel (dateerimata); EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 41. B. Alveri märkmed „Tähetunni“ honoreerimise kohta (dateerimata).

⁴⁸² EKM, EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 41. B. Alveri märkmed „Tähetunni“ honoreerimise kohta (dateerimata).

1731,57 rbl tasuti 23. juunil. Muide, kuna Eesti Raamatul polnud jätkuvalt võimalik kehtiva korra tõttu teha ülekandeid Tartusse, avaski Alver arveldusarve Tallinna Töö-Hoiukassas.⁴⁸³

Honorari suuruse analüüsimiseks on tarvilik „Tähetunni“ eest makstut võrrelda ka kaasaegsete töötasudega. Et kitsamalt ENSV-d puudutavaid käsitlusi ei õnnestunud siinkirjutajal leida, on kasutatud üleliidulisi stiilinäiteid. Näiteks Armeenia NSV pealinnas Jerevanis teenis 1963. aastal riigitöötajast mees keskmiselt 114,59 rbl kuus, samas ametis naisele maksti kuupalka aga koguni 35% vähem 74,29 rbl. Lõuna-Venemaa tööstuslinnades võisid töölised aastatel 1965–1968 saada sõltuvalt soost 131 või 84 rbl kuus.⁴⁸⁴ Ka siin väljendub seejuures samas suurusjärgus palgalõhe. Eelnevatelt kuupalkadelt saadi aastateenistust vastavalt 1375,08 ja 891,48 rbl ning 1572 ja 1008 rbl.

Neid numbreid ületab Alveri luulekogult saadud teenistus märkimisväärselt, olles neist keskeltläbi 10 korda suurem. Seejuures tuleb tähele panna, et suurt rolli teose eest saadud suures honoraris mängisid selle suur tiraaž ja kordustrukid, mida põhjustaski muu hulgas tema nõudlus lugejate seas – teisisõnu Alveri isik ja talent luuletaja, mis pani inimesed tema teoseid ostma. Olgu veelkord mainitud, et Alverile määratud honorarimäär 1,4 rbl/vr ei olnud seejuures kõrgeim seadusega lubatud tasu luule värsirea eest. Samuti tõestab see, et ka 1960. aastatel oli ilukirjanduslik looming kõrgelt tasustatud nagu varem on stalinismiperioodi näitel osutanud Eve Annuk.⁴⁸⁵

Ehkki killustatud ja kohati puuduva allikmaterjali tõttu pole olnud võimalik eraldi käsitleda iga Alveri trükis ilmunud luuletust ja selle eest saadud tasusid, on Alveri päevikute põhjal näiteks teada, et 1968. aasta augusti alul sai ta ajakirjalt Looming ligi 500 rubla juunikuu keskel saadetud luuletuse „Mustjalg“ eest. 8. oktoobril saatis ta Loomingule veel neli luuletust, saades 28. detsembril autoritasu 181 rubla ja 14 kopikat, ehkki jääb ebaselgeks kas nende samade ekstide eest.⁴⁸⁶ 17. märtsil 1969 on ta Loomingule saatnud korrekture, saades luuletuse „Kevadhaldjas“ eest 1. aprilliks toimetusel vastu rahakaardi 128,62 rublale.⁴⁸⁷

⁴⁸³ EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 161 & 163. *J. Toomla ja B. Alveri kirjavahetus* (23.02.1967–24.04.1967); EKM, EKLA, f. 315, m. 94:4, l. 164–165. *Eesti Raamatu vanemraamatupidaja E. Lepikule* (30.05.–28.06.1967); EKM, EKLA, f. 315, m. 95:2, l. 39–42. *B. Alveri märkmed honoraride laekumise kohta „Tähetunni“ ja „Jevgeni Onegini“ eest* (dateerimata).

⁴⁸⁴ Alastair McAuley (2022). *Women's Work and Wages in the Soviet Union* (1 vlj). New York: Routledge, lk 21.

⁴⁸⁵ Annuk 2011, lk 44.

⁴⁸⁶ EKM EKLA, f. 315, m. 83:3, l. 20, 34, 44, 50, 56. *B. Alveri päevikumärkmed* (16.06.–28.12.1968)

⁴⁸⁷ EKM, EKLA, f. 315, m. 83:4, l. 15, 21. *B. Alveri päevikumärkmed* (17.03, 01.04).

Kokkuvõte

Honorarid ehk autoritele nende loomingu eest makstud tasud olid oluliseks instrumendiks nõukogude kultuuripoliitika elluviimisel. Olles leebem alternatiiv võimude arsenalis kuulunud jõulistele repressiivvahenditele, keelitati nendega autoreid vabatahtlikumale koostööle ning valitsevale korrale meelepäraste kunsti- ja kirjandusteoste loomisele, makstes neile seesuguse konformismi eest küllaltki suurt tasu.

Autorid, kes ei saanud avaldada endale meelepäraseid teoseid ega soovinud kirjutada ideoloogilistel teemadel ja ettekirjutatud viisil, kuid ühel või teisel põhjusel ei loobunud täielikult kirjanduslikust tööst, võisid end leida sunnitud raha teenima tõlkimise või toimetamisega. Nõnda saavutas totalitaarne režiim korraga kaks eesmärki: esiteks kõrvaldati sel viisil avalikust sfäärist „kahtlased“ autorid, teisalt ei läinud nende professionaalsed oskused võimu jaoks raisku. Neid rakendati varem ideoloogilise heakskiidu saanud võõrkeelsete autorite teoste ettevalmistamisel, mis paisati seejärel massiliselt okupeeritud Eesti raamaturule, et siinsete lugejate teadvus nõukoguliku malli järgi ümber kujundada ehk sovetiseerida.

Honoraride suurust ja väljamaksmise korda reguleeriti ENSV RKN (hiljem MN) kehtestatud määrustega, mis võtsid otsest eeskujut üleliidulisest ja VNFSV samalaadsest seadusandlusest. Need määrused koosnesid selgitavatest osadest ja tabelitest, milles nähti ette kõik tasustamisele kuulunud teoste liigid, nende normtiraazid, mille abil arvestati tasu näiteks teoste kordustrukkide eest, ning iga liigi kohta ka honorarisumma alam- ja ülemmäärad. 1969. aastal asendati alam- ja ülemmäärad viiest tasuastmest koosneva süsteemiga. Lõppsumma arvutati üldjuhul eelmainitud määrade kohaselt teose sisuühikute järgi, st tasu maksti ühe autoripoogna või värsirea pealt, ning see sõltus teose „ideelis-kunstilisest“ väärtusest. Ühest küljest maksti seega kõrgemat tasu ideoloogiliselt sobiva sisu eest, kuid samuti arvestati autori isikut ning teose reaalsel kunstilisel tasel. Kõige kõrgemat honorari määrati autoritele siiski pigem harva, eeskätt näiteks Stalini preemiaga pärjatud teose eest.

Mida aeg edasi, seda pikemaks ja põhjalikumaks muutusid honorare reguleerinud seadusaktid. Suuresti tulenes see üha uute tasustamisele kuuluvate teoseliikide lisamisest, kui 1948. aastast hakati eristama draamatekste, siis 1963. aastal jõuti välja veinisiltide kujundamise ja fotode koloreerimise eest makstud honoraride määratlemiseni. Ümberkorraldusi tehti aga ka juba varem sätestatud teoste grupeerimises – üldiselt öeldes lastekirjandust käsitleti sõltuvalt määrusest enamasti 2 või 4 erineva liigina, kusjuures neist kõigi kohta kehtisid erinevad

tasumäärad. Praktiline vajadus tingis ka üha uute instruksioonide koostamist. Näiteks määrati 1963. aastal kindlaks honoraride väljamaksmise kord autori surma korral nende pärijatele. Kaks aastat hiljem koostati põhjalik juhend selle kohta, kuidas tuleb tasustada nii teoste avalikku esitamist kui nende avaldamist heliplaatidel ja magnetfilmidel. Kui varem käsitlesid määrused sisuliselt üksnes teoste ilmumist trükis, siis 1960. aastate teisest poolest pöörati asjakohastes direktiivides tähelepanu ka raadioetri või televisiooni jaoks valmistatud loomingule. Ehkki näiteks raamatute kordustrukide tasustamist oli lühidalt reguleeritud juba kõige esimeses honorarimääruses, täiendati seda ka järgnevatel aastatel, eristades näiteks kordustrukke ning kogutud teoseid, mille kohta hakkasid kehtima erinevad tasumäärad.

Aastate jooksul muutusidki ka üht või teist liiki teoste eest ettenähtud honoraride summad. Kui 1944. aastal maksti ilukirjandusliku proosa eest 1500–3000 rubla, siis neli aastat hiljem kõrgendati ülempiiri 4000 rublani, kuhu see jäi ka järgnevateks aastateks pidama. Luule puhul olid esimesteks alam- ja ülemmääradeks sõltuvalt tiraažist kas 7–15 või 10–15 rbl värsirealt, tõustes hiljem välja 20 rublani. Samas võis autoritasu mõnes valdkonnas ka langeda – nõnda kärbiti 1963. aastal tõlketasusid marksismi-leninismi klassikute teoste eest, samuti näiteks filosoofilistelt ja sotsiaalmajanduslikelt tõlketeostelt.

Magistritöö visandas süstemaatilise käsitluse honoraride maksmise üldistest põhimõtetest ning selle korra rakendamise kultuuripoliitilistest põhjustest. Ühtlasi otsis töö vastust küsimusele, kuidas honorarisüsteem aastatel 1944–1969 praktikas toimis, tehes seda mitmekülgse analüüsi huvides nii institutsioonide kui ka üksikautori vaatenurkadest.

Seeläbi selgus, et n-ö positiivse mõjutusvahendi kasutamine ei välistanud samal juhul ka jõulisemate meetodite kasutamist, mida näitas ilmekalt Betti Alveri elu- ja loomekäigu analüüs. 1940. aastatel sai senisest tuntud luuletajast olude sunnil ja osalt ka tema enese valikute tõttu tõlkija. Sellest ajast peale elatus ta tasudest, mis laekusid nõukogude kultuurikaanonis kesket kohta omanud Maksim Gorki ja Aleksandr Puškin teoste ümberpanekult. Võrreldes toleaege keskmise palgaga, olid need tõlkesummad üsna suured. Näiteks 1946. aastal M. Gorki „Lapsepõlve“ 15 autoripoogna tõlkimise eest saadud keskpärane honoraritariif 800 rbl autoripoognalt edestas toleaeget üleliidulist kuupalka ca 40% võrra, kuid jäi alla sel ajal omaenda algupärasteid teoseid loovatele kirjanikele makstust, mis oli sõltuvalt teose kunstilis-ideoloogilisest väärtusest 1500–3000 rbl autoripoogna kohta.

1940. aastate keskel, mil Alver tegeles kuudepikkuste tõlketöödega, said autorid nagu Vladimir Raudsepp üksnes liiduvabariigi suurtes päevalehtedes (nt Rahva Hääl) propagandaartiklite

avaldamise eest tuhatkond rubla, rääkimata teenistusest kogu aasta lõikes, mis 1946. aastal oli 60 suurima teenistusega autori seast näiteks Osvald Toomingul ligemale 48 000 rubla ning Huko Lumetil 13 970 rubla. Seega ideoloogiliselt sobilike tekstide avaldamine võis tollastes oludes tagada märkimisväärse sissetuleku.

1950. aastal langes Alver hilisstalinistlikku ajajärku iseloomustanud „kodanlike natsionalistide“ ja „dekadentide“ paljastamise kampaania ohvriks. Ta heideti välja Kirjanike Liidust ning kaotas sisuliselt igasugused avaldamisvõimalused ka suuremate tõlgete vallas. Üksnes lähikondsete abiga õnnestus tal tööle saada Eesti NSV Riikliku Kirjandusmuuseumi, kus ta sai keskmisest kultuuri- ja teadustöötaja palgast väiksema tasu eest tõlkida Fr. R. Kreutzwaldi ja tema kaasaegsete kirjavahetust. Mõningat abi sai ta ka eelmainitud Gorki teose 1951. aasta kordustruki honorarist, ehkki seesugust „armuandi“ ei võimaldatud mitte kõigile põlu alla sattunud autoritele – väidetavate poliitiliste süütegude eest Siberisse saadetud Marta Sillaotsa tõlgitud teoste uustrukid avaldati autorit üleüldse teavitamata.

Surve Alverile hakkas sula-aja alguses aegamööda leevenema ning 1956. aastal võeti ta rehabiliteerituna uuesti Kirjanike Liidu liikmeks, misjärel avanes tal uute tõlketööde kõrval viimaks võimalus avaldada ka uut autoriloomingut. Seesugust võimuaparaadi praktikat, kasutada tõlkimisele sundimist varem oluliste autorite marginaliseerimisel ning seejärel kontrollitult rehabiliteerimisel, misjärel võidi neil lubada avaldada ka uut omaloomingut, on varem kirjeldanud Daniele Monticelli ja Katiliina Gielen. Siinne töö kinnitas neid osutusi, näidates konkreetsete palganumbritega, et ehkki Alveril lasti oma endist tööd edasi teha, andes talle tõlkida näiteks ka võimu seisukohalt olulise Aleksandr Puškini suurteose „Jevgeni Onegin“, siis sai ta selle eest ikkagi kohati alla kaasaegse Nõukogude Liidu keskmise aastapalga jäävat tasu.

Omaloomingu vallast väärrib eeskätt äramärkimist alles 1965. aastal ilmunud „Tähetund“, mille eest maksti Alverile kokku 12 335 rubla, mis on ligemale 10 korda enam toleaegsest keskmisest palgast. See näitab ühest küljest, et ka 1960. aastatel oli ilukirjanduslik autorilooming üldiselt kõrgelt tasustatud, erinevalt näiteks tõlkimisest. Samas on oluline märkida, et luulekogu eest makstud tasus mängis olulist rolli just Alveri isik ja talent – mitte iga autori teos poleks pälvinud sellist suurt müügiedu, millest omakorda tulenenud uustrukid kergitasid teose kogutasu üksnes esmatiraaži eest ettenähtust üle poole võrra suuremaks.

Honoraridest ei pruukinud teenida vaid elavad autorid, vaid neid maksti ka välja surnud autorite pärijatele, kellele kuulus kehtiva seaduse kohaselt 50% või 20% autorile endale

määratust. Määr sõltus sellest, kas tegu oli ilukirjandusega või mitte. Näiteks 1966. aastal teenisid Eduard Männiku pärijad tema teostelt 4701 rubla, Ilmi Kolla omad aga kõigest 7 rubla. Lisaks eelmainitud honorari väljamaksete kohatisele venimisele bürokraatia tõttu, esines teisigi autoriõigusi rikkuvaid juhtumeid. Nendel puhkudel pöördusid kas autorid ise või ka nendega pahuksis olevad toimetused-kirjastused Üleliidulise Autoriõiguste Kaitse Valitsuse ja täpsemalt selle Eestis tegutsenud vabariikliku osakonna poole, kes võis teha otsuse nii ühe kui teise kasuks.

Esindusliku pildi honoraride valdkonnast 1950. ja 1960. aastatel andsid NSVL Kirjandusfondi ENSV-s tegutsenud haru materjalid, täpsemalt fondiliikmete ankeedid. Neis pidid autorid hindama nii oma iga-aastast keskmist kirjanduslikku sissetulekut kui ka lisama juurde mitmesugused muud sissetulekud, nagu näiteks töötasud ja pensionid. Nõnda analüüsis töö kokku 82 autorit aastatest 1950–1960, leides sissetulekuid alates 200 rublast (Anatoli Gussev) kuni 150 000 rublani (Hans Leberecht). Kõige sagedasem „tasuklass“ oli sel perioodil 10 000–14 999 rubla aastas, mida teenis kokku 15 autorit – teiste seas näiteks Kersti Merilaas (1956. aastal kokku 12 000 rbl) ja parteilane Magnus Mälk (1952. aastal 12 000 rbl), kes sai Kirjanike Liidu juhatuse sekretärina pealegi veel 1900 rublast kuupalka. Mõnevõrra rohkem, vahemikus 20 000–24 999 rubla, mis oli ka sageduselt teine tasukategooria, teenis näiteks Egon Rannet (1952. aastal 24 000 rbl).

Aastatest 1961–1967 vaadeldi töös 44 autori ankeeti, kus summad on rahareformi tõttu oluliselt muutunud. Kuigi 9 autorit – näiteks Ain Kaalepi kõrval ka Betti Alver – jätsid lahtri erinevatel põhjustel täitmata, märkis nii vahemikku 1000–1499 rbl kui 1500–1999 rbl end mõlemil puhul kaheksa kirjanikku. Sellist tasu teenisid näiteks ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi teadurina 175 rubla kuus tavalist töötasu teeniv August Annist (1964. aastal 1000 rbl) ja Raimond Kaugver (1965. aastal 1500 rbl). Ühe suurima teenistusega oli neil aastatel Lennart Meri (1967. aastal 3600 rbl), üksnes 100 rubla aastas sai 1963. aastal aga Heljo Mänd.

Sõltuvalt magistr töö ajalikest raamidest ning kohati lünklikust ja killustatud allikmaterjalist tuli siinkirjutajal paratamatult teha teema käsitlemisel mõningaid möönduseid. Siiski õnnestus uurimistööga anda nii süstemaatiline käsitus ilukirjanduse väljaandmist reguleerinud honorarisüsteemist ning tutvustada uusi allikaid, millele toetudes on edaspidi võimalik uurida mitmeid töös mainimist leidnud honoraridega otseselt ning kaudsemalt seonduvaid kõrval- ja

alateemasid. Selliste teemadena võiks nimetada nii autoritele tasustamist näiteks draamateoste aga ka muude kirjandusžanrite eest, nagu teaduslik-tehniline või poliitiline kirjandus.

Magistritöö uurimistulemused on muutnud hõlpsamaks edasiste autoripõhise uuringute teostamise just ilukirjanduse vallas. Et töös leidis lühemat käsitlust ka tõik, et hilisemal ajal hakati autorihonoraridega tasustama tele- ja raadiotööd, võib edasine uurimistöö n-ö klassikaliste „loomeliikide“ uurimise kõrvalt süüvida ka hoopis moodsamate kultuurivaldkondade tasustamisse. Samuti võib – ja tuleks – põhjalikult analüüsida muid Nõukogude ühiskonna eliidile ja sellesse kuulunud kirjanikele võimaldatud mitmekülgeid hüvesid, millest honorarid moodustasid vaid ühe osa. Kaaluda tuleks ka honoraride teema võrdlevat uurimist soolisest vaatenurgast, kuivõrd näiteks Nõukogude Liidus meestele ja naistele makstud töötasudes väljendus selge palgalõhe.

Allikate tutvustamise lõikes on ehk kõige olulisemad NSVL Kirjandusfondi ENSV osakonna materjalid, mida on varem teaduskirjanduses kasutatud napilt ja kitsa aja raames. Fondis hoitavate materjalide alusel saab uurida nii honorare kui teisi kirjanikele võimaldatud privileege – loominguks laenu, eriotstarbelised toetused, välislähetused ja „loominguks komandeeringud“, puhkemajad nii Eestis kui Nõukogude Liidus. Betti Alveri arhiivimaterjalidest leidub teavet ka selle kohta, millele kirjanik oma teenistust kulutas. Perspektiivikas oleks lähemalt vaadata nii ajakirjanduslike väljaannete toimetuste kui erinevate raamatukirjastuste dokumente, mis on samuti inforikas allikmaterjal. Nende eelnimetatud teemade uurimine jääb aga juba tulevaste uurijate õlgadele.

Summary

Main Characteristics of the Soviet Estonian Royalty System (1944–1969): Fiction as a Case for Institutional and Individual Analysis

The return of Soviet rule to Estonia in 1944, marked a profound turning point, leaving no sphere of society untouched – politics, the economy, culture, and literature all underwent radical transformation. One of the ways in which Estonia, now isolated from the rest of the world, was sovietised through the printed word and literature. The Communist Party abolished the creative freedom that had hitherto existed, and clearly defined what the literature, art and culture of the new era should be and how it should be created. Socialist realism was the sole creative method, and the achievements of the new power were the subject matter.

This thesis had four main objectives: 1) to clarify the role of royalties as a means of implementing Soviet cultural policy; 2) to provide a systematic treatment of the general principles of the royalty system in Soviet Estonia between 1944 and 1969 in the field of fiction, distinguishing between, original works and translations; 3) to illustrate, by means of individual cases, how the aforementioned theoretical principles functioned, using both the perspectives of various institutions and individual authors; 4) to create a solid basis for future researchers to deal with numerous topics related to the subject, by introducing new sources and further research directions. In order to achieve these objectives, the author mainly used a variety of archival materials from the National Archives of Estonia, but also from The Estonian Cultural History Archive of The Estonian Literary Museum.

Royalties were an important instrument in the implementation of Soviet cultural policy. As a milder alternative to the repressive instruments in the arsenal of the authorities, they were used to entice authors to produce works of art and literature that were pleasing to the regime, paying them a relatively high reward for such conformity.

Writers who could not publish works to their liking, or who did not wish to write on ideological themes, could find themselves forced to earn money by translating or editing. In this way, the totalitarian regime eliminated ‘dubious’ authors from the public eye, after which they were used for preparation of works by foreign-language authors who had previously received ideological approval, which were then published in order to reshape the consciousness of local readers according to the Soviet model.

The amount of royalties and the procedure for their payment were regulated by laws issued by the Council of People's Commissars of the ESSR (later the Council of Ministers), which took inspiration from similar legislation of the USSR and RSFSR. These legislative acts consisted of set out all the types of works that were subject to remuneration, as well as the minimum and maximum amounts of remuneration for each type. In 1969, the upper and lower limits were replaced by a system of five remuneration levels. The final amount was generally calculated on the basis of the units of content of the work, i.e. per printings sheets or lines of verse, in accordance with the aforementioned rates, and depended on the “ideological-artistic” value of the work. Thus, on the one hand, a higher remuneration was paid for ideologically appropriate content, but also according to the profile of the given author and the actual artistic merit of the work. However, the maximum rates were seldom used, being reserved, for instance, for works that had been awarded the Stalin Prize.

The laws governing fees became longer and more comprehensive, which was largely due to the addition of new types of work to be remunerated. For example, in 1963 fees were set for the design of wine labels. Practical necessity also necessitated the issuing of one new set of instructions. For example, in 1963, the procedure for the payment of royalties to authors' heirs in the event of their death was laid down.

Over the years, the amount of royalties for one type of work or another has also changed. While in 1944, fictional prose received 1500–3000 roubles, four years later the upper limit was raised to 4000 roubles. In the case of poetry, the initial rates were either 7–15 or 10–15 rubles per verse, depending on the number of copies, rising later to 20 rubles. At the same time, royalties in some areas could also be reduced: for example, in 1963 translation royalties were cut for classical Marxist-Leninist works, as well as for philosophical and socio-economic works.

At the same time, the use of soft means of influence did not exclude the use of more forceful methods, as was demonstrated by the analysis of the work of Betti Alver. In the 1940s, by force of circumstance, and partly by her own choice, the poet became a translator. From then on, she made a living from reworking the works of Maxim Gorky and Aleksandr Pushkin, who occupied a central place in the Soviet cultural canon. Compared to the average salary at the time, these translation fees were quite high. For example, in 1946, the mediocre fee of 800 rbl *per* printsheet for translating 15 passages of Gorky's *Childhood* was about 40% higher than the monthly salary of that time, but lower than that paid to writers of their own original works. In

1950, Alver was the victim of a campaign to expose the ‘bourgeois nationalists’ and ‘decadents’ that characterised the post-Stalin era.

However, the pressure on Alver gradually began to ease, and in 1956, having been rehabilitated, she finally had the opportunity to publish new works of authorship in addition to new translations. Although Alver was allowed to carry on with his former work, for example by being given the task of translating Alexander Pushkin's great work *Eugene Onegin*, she was still sometimes paid less than the average annual salary in the modern Soviet Union. In the realm of her original works, the *Starry Hour* was published in 1965, for which Alver was paid a total of 12 335 roubles, which is almost 10 times more than the average wages of the time. On the one hand, this shows that, in the 1960s too, fiction writing was generally highly paid. Although not every author's work would have enjoyed such a large sales success.

The materials of the branch of the USSR Literary Fund in the ESSR in the 1950s and 1960s, more specifically the questionnaires of the members of the Fund, provided a unique picture of the field of royalties. In them, authors were asked to estimate their average annual literary income, as well as to add various other incomes, such as salaries and pensions. Thus, the work analysed a total of 82 authors from the years 1950–1960, finding incomes ranging from 200 roubles (Anatoly Gussev) to 150 000 roubles (Hans Leberecht). The most common “salary bracket” during this period was 10 000–14 999 roubles a year, earned by a total of 15 authors, including party member Magnus Mälk (12 000 roubles in 1952), who, as secretary of the board of the Writers' Union, received a monthly salary of 1 900 roubles.

From 1961 to 1967, 44 questionnaires were analysed. eight authors indicated themselves in the range 1000–1499 rbl as well as 1500–1999 rbl in both cases. Examples of such authors are August Annist, who earned 175 roubles per month as a researcher at the CCI of the EESR Academy of Sciences (1000 rbl in 1964) and Raimond Kaugver (1500 rbl in 1965). One of the highest earners in those years was Lennart Meri (3,600 rubles in 1967), while Heljo Mänd received only 100 rubles a year in 1963.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv (RA)

ERAF.1 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee (1917–1994)

ERA.R-1945 ENSV Justiitsministeerium (1940–1997)

ERA.R-2234 Üleliidulise Autoriõiguste Agentuuri Eesti vabariiklik osakond (1944–1992).

ERA.R-2067 NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariiklik osakond (1936, 1945–1975).

ERA.R-1765 ENSV Kirjanike Liit (1944–1989)

Eesti Kirjandusmuuseum Eesti Kirjanduslooline Arhiiv (EKM EKLA)

f. 315. Betti Alver - Mart Lepik. (1906–2001).

Publitseeritud allikad

„Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 12. detsembri 1944. a. määrus nr. 370 autorihonoraride kohta“. – Eesti NSV Teataja 1944, nr. 15, art. 188, lk 176–178.

„Eesti NSV Ministrite Nõukogu 11. märtsi 1948. a. määrus nr. 210 autorihonoraride kohta kirjanduslikelt teostelt“. – Eesti NSV Teataja 1948, nr. 15, art. 88, 8. mail, lk 321–326.

„Eesti NSV Ministrite Nõukogu 12. augusti 1952. a. määrus nr. 653 autorihonoraride kohta kirjanduslikelt teostelt“. – Eesti NSV Teataja 1952, nr. 10, art. 92, 20. okt., lk 191–194.

„Eesti NSV Ministrite Nõukogu 12. märtsi 1963. a. määrus nr. 129 kirjandusteoste autorihonoraride kohta“. – ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu 1963, nr. 9, art. 35, 15. märts, lk 117–127.

„ENSV Ministrite Nõukogu 27. aprilli 1965 määrus nr. 198 draama- ja muusikateoste autoritasu kohta“. – ENSV Ministrite Nõukogu määruste ja korralduste kogu 1965, nr. 18, art. 73, 15. mai, lk 385–411.

„Eesti NSV Ministrite Nõukogu 2. augusti 1967. a. määrus nr. 312 ühiskondlik poliitiliste kirjandusteoste autorihonorari kohta“. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1967, nr. 35, art. 282, 15. august, lk 610.

„Eesti NSV Ministrite Nõukogu 24. detsembri 1968. a. määrus nr. 429 muudatuste kohta autorihonoraride maksmise korras“. – Eesti NSV Ülemnõukogu ja Valitsuse Teataja 1969, nr. 3, art. 49, 17. jaanuar, lk 46–50.

Lints, Alfred; Kallak, Johannes (1967). Elavad arvud. 2. Tallinn: Valgus.

Sõgel, Endel (toim, 1967). Eesti kirjanduse ajalugu. 3. Tallinn: Valgus.

Kallak, Johannes; Lehis, Arvo; Kasvand, August (1967). *Matemaatika V klassile*. Tallinn: Valgus.

Kirjandus

Ahelik, Salme (1980). „Üleminek riiklikule sotsiaalkindlustele Eestis aastail 1940–1941“. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised*. 29. *Ühiskonnateadused*. (3), lk 268–279.

Annuk, Eve (2011). „Honoraripoliitikast Eestis stalinismi perioodil“. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 5 (7) lk, 41–54.

Annuk, Eve (2023). „Eesti NSV kirjanduslikud konsultandid kui väravavalvurid“ – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 128–144.

Anton, Paul (1969). *Autoriõigus ENSV-s. Juhendmaterjale*. Tallinn: Eesti Raamat.

Borovikova, Maria (2020). „Betti Alver Maksim Gorki „Lapsepõlve“ tõlkijana“. – *Methis Studia humaniora Estonica*, 25, lk 50–67.

Elango, Õie (1984). „Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmeskonna kujunemisest aastail 1943–1980“. – *Looming*, nr 8, lk 1119–1134.

Fadejev, Aleksandr, (1947). *Noor Kaardivägi*. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.

Gielen, Katiliina (2011), „Authors as Translators: Emerging Hierarchical Patterns of Literary Activity“, Antoine Chalvin, Anne Lange, Daniele Montivelli (toim.). *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, lk 201–212.

Hasselblatt, Cornelius (2016). *Eesti kirjanduse ajalugu*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Hopf, Ted (2012). *Reconstructing the Cold War. The Early Years, 1945–1958*. Oxford: Oxford University Press.

Hämäläinen, Mariliis (2011). *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee nomenklatuur 1945–1953*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Ivanova, Anna (2013). „Shopping in Beriozka: Consumer Society in the Soviet Union“. – *Zeithistorische Forschungen*, 10 (2), lk 243–263.

Karjahärm, Toomas; Sirk, Väino, (2007). *Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940–1987* (Eesti haritlaskonna ajalugu 3. köide). Tallinn: Argo.

Kepp, Vallo (2017). *Üheksa arbujat. Profiilid. Tööhüpoteesid. Tsitaadid. Fotod*. Jõgeva: Betti Alveri Muuseum.

Klooren, Äli-Ann (2019). *ENSV Heliloojate Liit ja NSVL Muusikafondi Eesti Vabariiklik Osakond aastatel 1944–1966*. Magistritöö (juh. dots. Anu Kõlar), Eesti Muusika ja Teatriakadeemia Muusikateaduse, interpretatsiooni- ja muusikapedagoogika ning kultuurikorralduse osakond. Tallinn.

Kreepuu, Tiiu (2005). *Nõukogude kultuuripoliitika printsiibid ja rakendused Eesti NSV-s aastatel 1944–1954 kirjanduse ja trüükiajakirjanduse näitel*. Magistritöö (juh. Tõnu Tannberg, PhD). Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo osakond.

Kreegipuu, Tiiu (2007). „Eesti kultuurielu sovetiseerimine“, Eesti NSV aastatel 1940–1953. Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis, Tõnu Tannberg (koost.). *Eesti Ajalooarhiivi toimetised*, 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, lk 352–388.

Kreegipuu, Tiiu (2011). *The ambivalent role of Estonian press in implementation of the Soviet totalitarian project*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kross, Jaan (1995). *Vahelugemised VI*. Tallinn: Biblioteka Baltica.

Kuuli, Olaf (2002). *Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969*. Tallinn: O. Kuuli.

Kuuskemaa, Karin Victoria (2013). *Nõukogude ajal loodud audiovisuaalteoste ja esituste kasutamine: õiguslikud väljakutsed ja võimalikud lahendused*. Magistritöö (juh. Aleksei Kelli, PhD), Tartu Ülikool: Eraõiguse instituut.

Lankots, Epp (2005). *Klassideta ühiskond kõverpeeglis. Nomenklatuuri kortermajad Tallinnas 1945–1985*. Magistritöö (juh. prof. Krista Kodres) Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kunstiteaduse Instituut.

Leedjärv, Maarja (2023). „Noored kirjanikud õigele ideoloogilisele rajale. Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu noorte autorite koondise tegevus aastatel 1949–1952“. – *Tuna*, 4, lk 34–50.

Liivik, Olev (2023). Nõukogude Eesti nomenklatuurne kirjanduselu. EKP keskkomitee nomenklatuur ja liiduvabariigi kirjandusjuhid. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 91–109.

Lillemets, Enn; Metste, Kristi (2007). *Betti Alver. Usutlused. Kirjad. Päevikukatked. Mälestused. Lisandusi tundmiseks*. Tallinn: Tänapäev.

Mandel, Aive (2011). „Eesti kirjanike loomingulised kommandeeringud stalinismi ajal“. – *Ajalooline Ajakiri*, 2 (136), lk 153–187.

Matthews, Mervyn (2011). *Privilege in the Soviet Union (Routledge Revivals): A Study of Elite Life-Styles under Communism*. (I vlj.). New York: Routledge.

McAule, Alastairy (2022). *Women's Work and Wages in the Soviet Union* (1 vlj.). New York: Routledge

Mertelsmann, Olaf (2005). „Die Ausweitung von Kultur und Bildung als Stütze des sowjetischen Systems in Estland“. Vom Hitler-Stalin-Pakt bis zu Stalins Tod. Estland 1939–1953, Olaf Mertelsmann (koost.), Hamburg: Bibliotheca Baltica, lk. 251–265.

Mertelsmann, Olaf (2023). „Piiratud vaatenurk kirjanike liidule Eesti NSV-s“. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 259–263.

Metste, Kristi (2006a). „Betti Alveri päevik 1955–1956“. – *Tuna*, 3, lk 122–141

Metste, Kristi (2006b). „Betti Alveri päevik 1955–1956 II“. – *Tuna*, 4, lk 129–141.

Metste, Kristi (2006c). „Betti Alveri päevikuid lehitsedes“ – *Tuna*, 3, lk 118–141.

Metste, Kristi; Annuk, Eve (2015). *Minu lamp põleb. Betti Alveri ja Mart Lepiku kirjavahetus 1947–1970*. Tallinn: Varrak.

- Monticelli, Daniele** (2011), „‘Totalitarian Translation’ as a means of Forces Cultural Change: The Case of Postwar Soviet Estonia”, Antoine Chalvin, Anne Lange, Daniele Montivelli (toim.). *Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History*. Frankfurt am Main: Peter Lang, lk 187–201.
- Muru, Karl** (2003). *Betti Alver. Elu ja loomingu lugu*. Tartu: Ilmamaa.
- Möldre, Aile** (2005). *Kirjastustegevus ja raamatulevi Eestis aastail 1940–2000*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Ohmann, Valdur** (2021). „Friedebert Tuglase pöördumisi ENSV võimuladviku poole“. – *Tuna* (3), lk 113–122.
- Olesk, Sirje** (2022). *Aegade lugu. Kirjanike Liit Eesti NSV-s*. Tallinn: Eesti Kirjanike Liit.
- Paavle, Indrek** (2009). *Kohaliku halduse sovetiseerimine Eestis 1940–1950*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Peirumaa, Rita** (2004). *Hruštšovi aja „sula“ ning muudatused ENSV kunstipoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*. Magistritöö (juh. prof. Jaak Kangilaski), Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo osakond.
- Püss, L.** (koost.; 1970). *Nõukogude Eesti tõlkekirjandus 1940–1968*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Raudsepp, Anu** (2023). „Nõukogude Eesti kirjanike esimesed välisreisid sulajaajal julgeolekupoliitilises kontekstis“. – *Keel ja Kirjandus*, 1–2 (LXVI), lk 209–223.
- Saueauk, Meelis** (2019). „Märtsiküüditamine NSV Liidu sõjajärgsete massideporteerimiste kontekstis“. – *Tuna*, 4, lk 80–97.
- Smith, Mark B.** (2019). *The Russia Anxiety: And How History Can Resolve It*. New York: Oxford University Press.
- Steinberg, Külliki** (2024). „Toimik nr 12910: Marta Sillaotsa vangistamine ja kohtuprotsess 1950–1951“. – *Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat*, XII, lk 100–116.
- Zubkova, Jelena** (2009). *Baltimaad ja Kreml 1940–1953*. Tallinn: Varrak.
- Tannberg, Tõnu** (2007). Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. *Eesti Ajalooarhiivi toimetised*, 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.
- Tannberg, Tõnu** (2018), „After Stalin: The Kremlin’s „New Nationalities Policy“ and Estonia in 1953“, Lazar Fleishman, Amir Weiner (toim.). *War, Revolution, and Governance: The Baltic Countries in the Twentieth Century*. Stanford University: Academic Studies Press. (Studies in Russian and Slavic Literatures, Cultures, and History), lk 207–239.
- Tannberg Tõnu** (2021). „„Kuid kirjanike liit pole seni veel kõiki suutnud liita ühiseks pereks““ Lisandusi Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu asutamise loole aastatel 1943–1946“. – *Keel ja Kirjandus*, 7 (LXIV) lk 571–598.
- Tannberg, Tõnu** (2022). „Dokumentaalne pilguheit Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu tegevusele aastail 1940–1948“. – *Tuna*, 1, lk 87–93.

Tannberg, Tõnu (2023). „„See inimene oskab näha! Oskab kirjutada!“ Stalini preemia kui kirjanduselu nõukogustamise vahend Hans Leberechti näitel“. – *Keel ja Kirjandus*, LXVI (1–2), lk 68–90.

Tannberg, Tõnu (2024). „Nigol Andreseni langus paistab olevat nüüd lõplik“ – *Looming*, 10, lk 1397–1415.

Tarand, Mari (1997). „Katse mõista Paul Viidingu teekonda (kirjaniku tütre artikkel isa päeviku ja kirjade põhjal)“. – *Akadeemia*, 3, lk 598–611.

Vahe, Kadri (2021) *Töö privaatsfääri kujundajana: loominguliste liitude korterelamud Nõukogude Eestis*. Bakalaureusetöö (juh. Epp Lankots, PhD). Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia Kunstikultuuri teaduskond.

Veskimägi, Kaljo-Olev; Priidel, Endel (2010). *Vägikaikavedu ehk Vaim ja Võim 1940–1990*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Veskimägi, Kaljo-Olev (1996). *Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed*. Tallinn: Kaljo-Olev Veskimägi.

Vilumets, Maarja (2017). *Haridussüsteemi ümberkorraldamine Eesti NSV-s 1940–1953*. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikooli Ajaloo- ja arheoloogia instituut. Tartu.

Антипина, В. А. (2017). „ССП СССР: методы руководства литературным процессом и стратегии выживания литераторов в 1945-1954-е годы“. *Культура и власть в СССР. 1920-1950-е годы: Материалы IX международной научной конференции. Санкт-Петербург, 24-26 октября 2016 г.* Москва: Политическая энциклопедия & Президентский центр Б. Н. Ельцина, lk 219–230.

Антипина, В. А. (2005). *Повседневная жизнь советских писателей. 1930—1950-е годы*. Москва: Молодая гвардия.

Анатольевич, Александр (2022). *Повседневная жизнь советских писателей от оттепели до перестройки*. Москва: Молодая гвардия.

Вьюгин, Валерий (2018). „Поболтаем и разойдемся“. Краткая история Второго Всесоюзного съезда советских писателей. 1954 год. М.: Новое литературное обозрение, 2024; Второй Всесоюзный съезд советских писателей. Идеология исторического перехода и трансформация советской литературы. 1954: коллективная монография. Сост. К.А. Богданов, В.Ю. Вьюгин. СПб.: Алетейя.

Городецкий, Б. Н. (1946). Правовое положение писателей и композиторов по законодательству Союза ССР и РСФСР. Справочник. Москва: Московский профессиональный комитет драматургов.

Perioodika:

„17 uut EN Kirjanike Liidu liiget“, *Õhtuleht* (22.24.1945, nr 299), lk 2.

„Autorihonorarid kindlaks määratud“, *Tööraha Elu* (06.01.1945, nr 6), lk 3.

„Ettevalmistusi A. S. Puškini juubeliks“, *Õhtuleht* (24.08.1948, nr 200), lk 2.

„Ilmus A. S. Puškini „Kaks poeemi“, *Õhtuleht* (01.09.1948), lk 4.

„Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kultuurilises ehitustöös Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis”, *Sirp ja Vasar* (03.02.1945, nr 5/58), lk 2–4.

„Nõukogude kirjandus olgu oma rahva südametunnistus“, *Sirp ja Vasar* (27.01.1945, nr 4), lk 3.

„Nädala raamat”, *Kodumaa* (01.01.1963, nr 1), lk 8.

„Otsustava võitluse kaudu uuele tõusule“, *Sirp ja Vasar* (06.05.1950, nr 18), lk 1–2.

„Tartu kirjanike tööst“, *Sirp ja Vasar* (31.03.1945, nr 13), lk 3.

„Uusi raamatuid. Ilukirjandus.“, *Sirp ja Vasar* (18.09.1953, nr 38), lk 8.

„Uusi raamatuid“, *Õhtuleht* (14.10.1947, nr 241), lk 4.

„Uusi raamatuid”, *Sirp ja Vasar* (25.11.1966, nr 48), lk 8.

„Uusi raamatuid”, *Õhtuleht* (24.08.1948, nr 200), lk 4.

„Uut kirjandust“, *Pärnu Kommunist* (18.04.1967, nr 76), lk 4.

„Uut kirjandust“, *Sirp ja Vasar* (28.12.1946, nr 52), lk 8.

„Uut kirjandust”, *Postimees* (12.12.1947, nr 289), lk 2.

Betti, Heiti ja luule. *Eesti Ekspress*. Vaadatud aadressil <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69036365/betti-heiti-ja-luule> (04.05.2025).

Haberman, A. „Puškin eesti keeles“, *Edasi* (05.06.1949, nr 131), lk 2.

Jakobson, August „Meie kirjanduse ülesannetest“, *Sirp ja Vasar* (17.02.1945, nr 7), lk 2.

Kask, Grete Eliise „Muusika Nõukogude poliitikas ja majanduses“, *Sirp* (14.01.2022, nr 2), lk 14–15.

Sang, August (30.04.1965). „Nõukogude Eesti preemia kandidaate. „Jevgeni Onegin“ eesti keeles”, *Sirp ja Vasar* (nr 18), lk 3–4.

Toomus, Fr. „«Looming» nr. 1–3“, *Talurahvaleht* (08.05.1945, nr 55), lk 4.

Veebiallikad:

Hiio, Toomas „Maarjamäe mälestusmärkide ja memoriaali ajalugu 1940–1990.“ *ERR*. Vaadatud aadressil: <https://www.err.ee/1608692770/toomas-hiio-maarjamae-malestusmarkide-ja-memoriaali-ajalugu-1940-1990> (07.05.2025).

Rahi-Tamm, Aigi „Suurküüditamine 1941. aastal“, *Tartu Ülikool: Eesti Juured*. Vaadatud aadressil <https://www.eestijuured.ee/et/artiklid/suurkuuditamine-1941-aastal> (09.05.2025).

Lisad

Lisa 1. 1946. aastal vabariiklikest ajalehtedest üle 10 000 rbl teeninud autorite loend

Allikas: RA, ERAF.1.10a.6, l. 3–4.

Autor	Tasu rublades väljaande kaupa (rbl)			
	Rahva Hääl	Sov. Estonija	Noorte Hääl	Kogutasu
A. Kaskneem	0	0	10 075	10 075
Andrejeva	0	10 212,25	0	10 212,25
A. Rammo	0	0	10 865	10 865
R. Vellend	11 190	0	0	11 190
H. Kallas	11 400	0	0	11 400
E. Saarik	0	0	11 501	11 501
Kuzmitsev	3660	7910	0	11 570
V. Sinijärv	11 700	0	0	11 700
R. Vaidlo	11 785	0	0	11 785
L. Kiisa	0	0	11 798	11 798
Liebermann	0	11824	0	11 824
A. Vaarand	10 750	0	1450	12 200
Sundelevits	130	12009,55	100	12 239,55
H. Kruus	10 500	1000	1200	12 700
J. Randviir	0	0	13 620	13 620
Ljubtsenko	380	13 467,8	0	13 847,8
H. Lumet	13 970	0	0	13 970
J. Juha	14 200	250	150	14 600
B. Palts	0	0	14 712	14 712
H. Bermann	15 600	0	0	15 600
L. Kaik	15 600	0	0	15 600
J. Juhani	15 800	0	0	15 800
H. Soosaar	15 000	0	1055	16 055
R. Nittim	0	0	16 755	16 755
Nadporozski	400	16 248,8	200	16 848,8
K. Kask	0	0	16 970	16 970

A. Parm	16 780	0	550	17 330
Aasamaa	18 000	0	0	18 000
Levin	2930	14 255	1205	18 390
A. Tulik	18 410	0	200	18 610
Villemson	1020	17 554,97	450	19 024,97
M. Takk	19 000	275	0	19 275
J. Pullmann	19 700	0	0	19 700
Saidelson	30	19 985,25	40	20 055,25
P. Reeveer	0	0	20 210	20 210
Pavlov	600	18 895,75	760	20 255,75
A. Roolaht	0	0	20 340	20 340
Leberecht	350	21 520	0	21 870
K. Kivi	18600	0	3690	22 290
A. Päts	0	0	22 778	22 778
Olenitsev	1805	21 317,25	70	23 192,25
Esop Meeta (tlk)	23 253	0	0	23 253
V. Sein	23 800	0	360	24 160
V. Pomm	25 175	0	0	25 175
H. Dengo	0	0	25 729	25 729
J. Schmuul	0	0	26 055	26 055
J. Jensen	26 300	0	0	26 300
J. Külmet	0	0	26 323	26 323
J. Valvet	0	0	27 445	27 445
A. Slutsk	0	0	30 671	30 671
H. Nikkin	0	0	31 495	31 495
Z. Rand	0	0	32 766	32 766
L. Remmelgas	0	0	34 543	34 543
H. Meriste	0	0	37 180	37 180
D. Rudnev	5100	22 450	10 700	38 250
Nugis	1800	37284	300	39 384
A. Aisenstadt	480	34 092,43	5650	40 222,43
V. Raudsepp	39 601	500	600	40 701
O. Tooming	47 800,4	100	265	48 165,4
E. Raudsalu (tlk)	0	0	52 951	52 951

Lisa 2. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmete 82 ankeedi andmestik aastatest 1950–1960

Allikas: RA, ERA.R-2067.1.13, l. 1–2. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid (1950 ja 14.07.1950); RA, ERA.R-2067.1.18, l. 1–19, 21–35, 37–45, 49–58, 61–71, 73–75, 77, 79–80, 82, 85, 87, 88, 90–95. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid (30.03.1952–10.02.1960).

Mõnel puhul pole siinkirjutajal õnnestunud ankeedil kirjutatut välja lugeda. Samuti pole esitatud kogu ankeetidel sisalduv informatsioon.

Autor	Keskmine aastane kirjanduslik teenistus	Palk ja töökoht	Pension	Parteiline kuuluvus (a. aastast)	Aasta
Debora Vaarandi	40 000	-	-	ÜK(b)P 1940	1950
Manivald Kesamaa	10 000	Stalinlik Noorus, sektr.	-	ÜK(b)P	14.07.1950
Ilja Amurski	20 000–40 000	-	-	ÜK(b)P a. 1919	30.03.1952
Villem Tross	1000 (igakuiselt)	880 rbl, Rahva Hääl	-	ÜK(b)P a. 1946	01.04.1952
Grigori Skulski	20 000–25 000	-	-	ÜK(b)P a. 1943	02.04.1952
Leonid Zaitsev	-	20 rbl, sõjaväeline-agitatsioonitöötaja (?)	-	ÜK(b)P, a 1942	03.04.1952
Debora Vaarandi	45 000	1700 rbl, ENKL luulekonsultant	-	ÜK(b)P 1940	05.04.1952
Ernst Krusten	24 000	lepingu põhjal kirjastuses	-	-	08.04.1952
Eduard Männik	60 000	vabakutseline kirjanik	375 ("ei ole pensioni välja võtnud"), II ms invaliid	ÜK(b)P a 1942	08.04.1952
Ralf Parve	100 000	-	-	ÜK(b)P 1947	09.04.1952
Adolf Hint	43 000	-	-	ÜK(b)P 1940	09.04.1952

Minni Hint	10 000	-	-	-	10.04.1952
Ilmar Sikemäe	20 000	Pioneer, peatoim.	-	ÜK(b)P 1945	12.04.1952
Aleksei Sokolov	6000		-	ÜK(b)P 1945	16.04.1952
Vladimir Rozanov	-	kirjanduslik töö	-	ÜK(b)P 1947	17.04.1952
Aira Hone	1400	-	-	-	19.04.1952
Manivald Kesamaa	10 000	Stalinlik Noorus, sektr.	-	ÜK(b)P 1947	20.04.1952
Karl Ernst Särgava	-	personaalpensionär	460 (400 pension + 60)	-	20.04.1952
Aino Tigane	20 000	-	-	-	21.04.1952
Eduard Päll	-	1500 rbl, vanemlektor	-	ÜK(b)P 1920	22.04.1952
Oskar Luts	12 000	pensionär	400	mitteparteiline bolševik	23.04.1952
Peeter Pedajas	6000	personalpensionär	300	-	25.04.1952
Ants Saar	20 000–25 000	õpib		ÜK(b)P 1943	27.04.1952
Ernst Hiir	2000–5000	1700, ENKL Tartu osak. sektr.	-	ÜK(b)P 1944	05.05.1952
Rudolf Sirge	35 000	880, Looming	-	-	10.05.1952
Eugen Rannet	24 000	Kirjanduslik töötaja ajakirjades ja ajalehtedes		-	14.05.1952
Klara Lumet	16 000–18 000	-	-	ÜK(b)P 1949	15.05.1952
Paul Rummo	15 000–25 000	1400, (?) kirjastuse peatoim.	-	ESDTP 1932,	15.05.1952
Felix Kotta	65 000	kirjanik	-	1951	16.05.1952
Eltis Ristmägi	12 000	ei töötä	-	-	17.05.1952
Tamara Tomberg	36 000	1700, (?)	-	ÜK(b)P 1947	17.05.1952
Osvald Tooming	3000	-	-	-	(?)
Jaan Kross	30 000	-	-	-	1955(?)
Arnold Tulik	50 000–70 000	-	-	ÜK(b)P 1945	29.05.1952
Leida Tigane	9000	1100, Sirp ja Vasar, toim. asetäit.	-	ÜK(b)P 1949	09.06.1952
Fedor Einbaum	15 000–20 000	?	-	-	10.06.1952
August Alle	36 000	1400, Loomingu	-	-	14.06.1952

		toim.			
Magnus Mälk	12 000	1900, ENKL sekret. (?)	-	ÜK(b)P 1943	28.06.1952
Oskar Urgart	18 000	980, Loomingu kriitikatoimetuse juht	-	ÜK(b)P 1945	30.06.1952
August Jakobson	120 000	ENSV ÜN Presiidiumi esimees	-	ÜK(b)P 1942	01.07.1952
Olev Jõgi	10 000	1000, ENSV TA KKI aspirant	-	ÜK(b)P 1945	dateerimata
Johannes Feldbach	2000–3000	1500, TRÜ, õpetaja	150 (?)	ÜK(b)P 1948	01.05.1952
Martin Raud	60 000	-		ÜK(b)P 1945	10.07.1952
Karl Kivi	15 000	150, KP KK PAI, vanemuuriija (?)	-	ÜK(b)P 06.04.1964	14.07.1952
Johannes Schmuul	100 000	2125 rbl, ENKL aseesimees	-	ÜK(b)P 1951	02.08.1952
Ivan Kurtšavov	40 000–60 000	3000 rbl (?)	-	ÜK(b)P 1933	15.06(?).1953
Valentin Ruškis	30 000	-	-	-	07.09.1953
Max Laosson	-	-	-	ÜK(b)P1940	18.10.1953
Hans Leberecht	150 000	-	-	ÜK(b)P 1945	03.01.1954
Lembit Rimmelgas	50 000	ENKL vast.sektr.	-	ÜK(b)P 1943	27.05.1954
Ellen Niit	5000	680 rbl, TRÜ aspirant	-	-	31.08.1954
Endel Nirk	10 000	ENSV TA KKI noorem teaduslik töötaja	-	-	16.01(?).1955
Kersti Sang	10 000	-	-	-	05.02.1956
August Sang	30 000	-	-	-	05.02.1956
Otto Samma	-	980 rbl, Sirp ja Vasar, kirj.-osak. juhatus	-	-	(?)
Anatoli Gussev	200	-	-	-	26.02.1956
Nigol Andresen	-	-	-	-	05.07.1956
Johannes Semper	40 000	kirjanik	-	-	10.09.1956
Väino Linask	24 000	-	-	-	20.10.1956
Valeria Villandi	12 000	1000, Noorus, kirj,- osak. juhataja	-	-	15.11.1956
Holger Pukk	20 000	1200, Pioneer, toim.	-	NLKP 1951	16.01.1957

Olga Rudneva	12 000	1050, ENSV Riikliku Filharmoonia muusikaosak. juh.	-	-	(?)
Paul Viiding	35 000–40 000	880, Loomingu, ilukirj. osak. toim. (?)	.	-	26.06.1957
Uno Laht	-	1700, ENKL luulekonsultant		ÜK(b)P 1953	27.10.1957
Nelly Toiger	25 000	lepingupõhiselt ERK-i juures	-	-	05.11.1957
Mihhail Kurganov	30 000	1100, Nooruse toimetuses	-	ÜK(b)P 1945	08.01.1958
Karl Aben	12 000	3200, TRÜ, dotsent	-	-	19.01.1958
Liidia Kompus	5000	1350, TRÜ vene keele õpetaja	-	-	23.01.1958
Vladimir Beekman	50 000	-	-	-	24.02.1958
Ardi Liives	12 000	Õhtuleht, (?)	-	-	03.05.1958
Villem Alttoa	5000	3200, TRÜ lääne-eur. kirjanduse kat. juhataja	-	-	30.05?.1958
Juhan Peegel	4000	2500, TRÜ eesti k. kat. dotsent	-	-	13.06.1958
Friedebert Tuglas	50 000	1750, ENSV TA korrespondent	-	.	24.10.1958
Rein Vellend	20 000	790, VSÜ Kalevi Pärnu jahtklubi ülem	-	-	14.02.1959
Aarne Vinkel	5000	2100, ENSV TA KKI vanem teaduslik töötaja	-	-	17.02.1959
Lehte Hainsalu	2500	TRÜ üliõpilane	-	-	19.02.1959
Paul Haavaoks	10 000	-	-	-	20.02.1959
Paul Kuusberg	25 000	1800, Looming, toimetaja	-	NLKP 1940	08.04.1959
Iko Maran	30 000	vabakutseline	-	-	17.03.195?
Einar Maasik	20 000	Looming, proosaosak. juh.	-	NLKP 1959	15.01.1960
Lilli Promet	-	vabakutseline kirjanik	-	-	20.01.1960
Gennadi Gerodnik	5000	1150, Valgas õpetaja (?)	-	-	10.02.1960

Lisa 3. NSVL Kirjandusfondi Eesti osakonna liikmete 84 ankeedi andmestik aastatest 1961–1967

Allikas: RA, ERA.R-2067.1.18, l. 97, 99, 101, 103, 105, 107–109, 112–113, 115, 116, 118, 120. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid (31.01.–27.12.1964); RA, ERA.R-2067.1.70, l. 2–6, 10–13, 15, 17, 19–25, 28, 30–31, 34, 35, 39, 42, 44, 47, 49, 51, 53, 57, 59. NSVL Kirjandusfondi Eesti vabariikliku osakonna liikmete ankeedid (15.01–20.06.1967)

Mõnel puhul pole siinkirjutajal õnnestunud ankeedil kirjutatut välja lugeda. Samuti pole esitatud kogu ankeetidel sisalduv informatsioon.

Autor	Keskmine aastane kirjanduslik teenistus	Töökoht ja palk	Pension	Parteiline kuuluvus (a. aastast)	Aasta
Immanuel Pau	3000	-	-	-	31.01.1961
Leida Kibuvits	2400	-	-	-	30.03.1961
Harald Suislepp	800	115, Looming, vast.sekr.	.	NLKP	31.03.1961
Robert Vaidlo	1000	125, Rahva Hääl, kultuuriosak. juh.	-	-	04.04.1961
Väino Ilus	ca 2000	110, Looming	-	NLKP 1952	07.04.1961
Veera Saar	100	loominguline töö	-	-	28.02.1963
Heljo Mänd	100	Tähekesse ja Pioneeri toimetus	-	-	20.03.1963
Eno Raud	-	110, toimetaja ERK-is	-	-	05.06.1963
Tõnis Lehtmets	900	-	-	1960	20.06.1963
Ain Kaalep	-	-	-	-	18.09.1963
Mats Traat	-	Tudeng Moskvaa M. Gorki nim. Kirj.-instituudis	-	-	24.10.1963
Luise Vaher	2400 ("a. 1960. aastad")	-	-	-	16.12.1963
August Annist	1000	175, ENSV TA KKI teadur (?)	120	-	12.12.1964
Heino Väli	3800	kirjanik	-	-	27.12.1964

Juta Kaidla	1000	kirjanik	37 rbl (invaliidsus?)	-	15.01.1965
Raimond Kaugver	1500	kirjanik	-	-	20.01.1965
Kalju Kangur	1800	-	2. grupi invaliidi toetus	-	05.04.1965
Enn Vaigur	1800	näitekirjanik	-	-	31.03.1965
Ellinor Rängel	-		120 rbl (?)	1948	02.04.1965
Juhan Peegel	300	320 rbl; Tartu Riikliku Ülikooli kaasprofessor (?)	-	-	11.04.1965
Nadežda Glazova (?)	-	-	-	-	11.(?).1965
Herman Sergo	2500 ("viimastel aastatel")	140 rbl Tallinna kaubasadamas (?)	-	-	13.04.1965
Paul Rummo	u 1000	50 rbl stipendium, üliõpilane	-	-	16.04.1965
Harald Peet	550	280; (?) ülikooli kaasprofessor	-	1954	24.03.1965
Elisabet Lepik	"juhuslik"	-	-	-	30.04.1965
Marta Rannat	4656	-	120 rbl (?)	-	10.06.1965
Rostislav Titov	-	-	-	-	05.07.1965
Kalju Kääri	-	170 rbl, ENKL Tartu osak. sekretär	-	1965	13.07.1965
Leo Metsar	2000	-	-	-	03.08.1965
Silvia Rannamaa	1200	-	-	-	06.08.1964
Aimée Beekman	3000	-	-	-	30.03.1966
Harald Lepik	1200	-	-	-	30.03.1966
Boris Kabur	1800	-	-	-	05.04.1966
Ülo Tonts	-	105 rbl, Kirj.- muuseumi vanemteadur	-	-	15.04.1966
Heinrich Seppik	2800	-	-	-	19.04.1966
Heino Puhvel	1500	ENSV TA keele- ja kirjanduse instituudi	-	-	20.04.1966

		teadur			
Helene Siimisker	1800	Kreutzwaldi nim. kirjandusmuuseum	-	-	23.04.1966
Aksel Tamm	1500	190 rbl, EN KL org. sekrt.	-	1957	21.07.1966
Georgi Vassiljev	60	-	95 rbl	1950	15.09.1966
Jüri Piik	1300	vabakutseline tõlkija, Kirjastus "Eesti Raamat"	-	-	26.03.1967
Juhan Saar	600	100 rbl, "Eesti Raadio" toimetaja	-	-	18.04.1967
Lennart Meri	3600	200 rbl, Tallinnfilmi toimetuskolleegium	?	-	05.05.1967
Paul Kilgas	1200-1800	110 rbl, Rahvaloomingu maja kunstiline juht	-	-	20.06.1967
Rudolf Rimmel	1200	110, rbl, ajakirja Pikker toimetaja	-	1964	1967(?)

